

PROBL MI Eseji

5

PROBLEMI 10 /1988/ 302
LETNIK XXVI

PROBLMI Eseji

5

PULP

Stvar norosti	3	<i>Patricia Highsmith</i>
Realna identifikacija	11	<i>Slavoj Žižek</i>
Stopnja Utehe	14	<i>Ian Fleming</i>
I. F.	24	<i>Marcel Štefančič, jr.</i>
Junakinja	29	<i>Karen Blixen</i>
Pourquoi pas?	37	<i>Mladen Dolar</i>
Enega za popotnico	44	<i>Stephen King</i>
»Pozicijskost« investicija z realnostjo	54	<i>Tadej Zupančič</i>
Odprto okno	58	<i>»Saki« (H. H. Munro)</i>
Francosko okno	60	<i>Mladen Dolar</i>

DEMOKRATIČNA REINVENCIJA

Pravice človeka	62	<i>Thomas Paine</i>

GRAŽDANSKOE OBŠČESTVO

Civilna družba na Slovenskem: prva petletka	70	<i>Pavle Gantar, Tomaž Mastnak</i>
Sodstvo in ljudstvo	90	<i>Gregor Golobič</i>

MOŠKI, ŽENSKÉ, VOJNA

Specialna vojna na univerzi	92	<i>Ali Žerdin</i>
Lepotica in zver	98	<i>Lynne Segal</i>

KULTURA? ZGODOVINA, VZGOJA

Tle se špegaljate lenuhi per tej mali marni muhi . . .	107	<i>Andrej Malnič</i>

ČRNA O MARICA

Charter Traffic	111	<i>Zdenko Vrdlovec</i>
Njihanje – Movie – nedonošenost	113	<i>Miba Bergant</i>

STVAR NOROSTI *Patricia Highsmith*

Ko se je Christopher Waggoner, takoj 3
ko je končal pravno šolo, poročil s
Penelopo, je vedel za njeno naklo-

njenost do hišnih ljubljencev, tudi za naklonjenost njene družine je vedel. To je bilo normalno, imeti rad mačko ali psa je bilo del gospodinjstva. Christopher niti ni veliko mislil na nagačeno malo Pixie, belo pomeransko psičko, z bleščeče črnimi umetnimi očmi, ki je stala na lesenem podstavku z datumom njenega rojstva in smrti v kotu delovne sobe Penelopinega očeta, niti na puhasto oranžno in belo mačko Marmy, prav tako preparirano, ki je sedela na tleh v drugem kotu. Živa mačka in pes sta živela v hiši Marshallovih v času, ko je delal na sodišču, se je spominjal Christopher, toda že zdavnaj sta prišla v roke nagačevalcu živali, in zdaj sta vsak zase stala in sedela na vrhu skale v njegovem in Pennijinem suffolškem vrtu. To nista bili edini živali, ki sta, če je moč uporabiti to besedo, obljudovali vrt pri Willow Clo-

su. Tu je bil še Smelty, renčav majhen črn škotski terier, z eno dvignjeno nogo ter z agresivnim gobcem, razkrcenim z golimi zobmi, pa Jeff, irski ovčarski pes, katerega dlaka je odlično kljubovala zunanjim elementom. Nekatere relikvije so bile v vrtu že več kot dvajset let. Abesinska mačka imenovana Riba, ime, ki ga je Penny priskrbela iz nekega mističnega eksperimenta, je z zeleno-rumenimi očmi boljčala iz drevesne veje, tako usločena, kot da bo planila na vsakogar, ki bi šel po stezi pod njo. Christopher je bil že videl goste, ki so s pogledom ošinili mačko in prestrašeno odskočili.

Vse v vsem, po vrtu je bilo razporejenih sedemnajst ali osemnajst prepariranih mačk in psov ter en zajec, Petekin. Waggonerjeva otroka, Philip in Majorie, že dolgo odrasla in poročena, sta se vrtu prizanesljivo smehljala, toda Christopher se je lahko spomnil časa, ko sta se prestrašila – Majorie ni hotela, da bi njen fant videl vrt, in tedaj je bilo tam manj mrtvih ljubljencev, Philip pa je pri dvanajstih poskušal na kresu zažgati Pixie, Penny ga je zalotila in prejel je najžalostnejšo porcijo zmerljivk v svojem življenju.

Zdaj je nastopila kriza, ki sta ji pazljivo prisluškovala njuna sedanja pes in mačka, Jupiter, stari rdeči seter, in Flora, ubogljiva črna mačka z belimi tačkami. Ta dva nista bila vajena napete atmosfere v miru Willow Closa. Bolj malo sta razumela, je pomislil Christopher, da ju je poskušal zaščititi pred tem, da bi po smrti večno živela v obliki nagačencev in bila prisiljena stati zunaj v vsakem vremenu. Kaj ne bi vsaka žival, če bi lahko izbirala, raje videla, da je pol metra pod zemljo, da razpade kot vsako meso, ko pride njen čas? Christopher je nekajkrat uporabil ta argument, a brez uspeha.

Vendar pa se je sedanji prepir vrtel okrog možnega obiska nekaj novinarjev, ki bi fotografirali nagačene živali in predstavili Pennijin življenjsko dolg hobi.

»Moji stari dragci v časopisu«, je roteče rekla Penny. »Christopher, mislim, da je to za njih

lepa nagrada in *Times* tako ali tako utegne nekaj ponatisniti skupaj z eno fotografijo iz Ipswichskega časopisa. In kaj je slabega v tem?

»Slabo je«, je začel Christopher mirno, toda trudeč se, da bi vsaka beseda imela svojo težo, »da to pomeni poseganje v zasebnost, tako zame, kot tudi zate. Jaz sem ugleden pravni svetovalec – še vedno hodim enkrat ali dvakrat tedensko v London. Nočem, da bi se moj zasebni naslov širil okrog. Moji klienti in kolegi večinoma vedo le, kje me lahko najdejo v Londonu. Bi rada, da bi tu dvajsetkrat na dan zvonil telefon?»

»Oh, Christopher! Kdorkoli hoče tvoj domači naslov ga lahko dobi, in ti to veš.«

Christopher je stal v opečno tlakovani kuhinji, z nekaj tipkanimi stranmi obrambe v roki, na sebi je imel hišne natikače, udobne hlače in jopo. Prišel je bil iz delovne sobe, ker je mislil, da bi telefonski klic, ki ga je Penny opravila pred nekaj minutami, utegnil biti zelena luč za novinarje. Toda Penny mu je pojasnila, da je klicala svojo frizerko v Ipswich in se dogovorila za sredo.

Christopher je poskusil znova. »Pred dvema dnevnoma se je zdelo, da razumeš moje stališče. Če sem povsem odkrit, nočem, da bi moji londonski družabniki mislili, da prebivam v tako – tako čudaskem okolju.« Iskal je besedo, opustil besedo 'pošastnem', toda morda bi bila pošastnost boljša. »Ti gledaš na vrt malce drugače, draga. Za večino ljudi, včasih vključno z menoj, je nekoliko moreč.«

4 Videl je, da jo je prizadel. Toda čutil je, da mora ukrepati zdaj, preden bo prepozno. »Vem, da ljubiš vse te spomine v vrtu Penny, toda če sva poštena – Philipu in Majoriji se zdijo najini stari ljubljenski malce fantomski. In oba Marjorijina otroka, zdaj se hihitata, toda –

»Praviš, da je to samo *moje* veselje.«

Zajel je sapo. »Pravim samo to, da nočem vrta objavljenega. Če pomisliš na Pixie in staro Marny«, je Christopher nadaljeval z nasmehom, »ki bi se videla v časopisu takšna, kot sedaj izgledata, morda to tudi njima ne bi bilo všeč. To je prav tako poseg v njuno zasebnost.«

Penny je nervozno nategovala jopico preko hlač. »Sem že privolila novinarjem – samo dva bosta, mislim, pisec in fotograf – in prideta v četrtek zjutraj.«

O, moj bog, je pomislil Christopher. Pogledal je v ženine okroglice, nedolžne oči. Res ni razumela. Ker ni bila v službi, je njena zbirka prepariranih in nagačenih živali, poleg pletenja, v katerem je bila precej veščja, in ki ga je poučevala na Women's Institute, postala njen glavni interes. Prihod novinarjev je na nek način pomenil prikaz njenih lastnih dosežkov, čeprav ni sama preparirala živali, strokovnjak, ki sta ga najela, je bil iz Londona. Christopher je bil jezen in brez besed. Kako bi lahko odvrnil novinarje, ne da bi prišlo na dan, da se prička s svojo ženo, ali ne da bi oba (če bi Penny popustila) izgledala kot prava trčenca, ki imata svoje ranjke ljubljence tako svete, da ne bi dopustila njihovih fotografij? »To mi bo uničilo kariero – kar najbolj resno.«

»Toda dragi, svojo kariero si naredil. Ne boriš se več. In tako ali tako si že na pol v pokoju, sam to pogosto praviš.« Njen visoki, čisti glas se je usmiljenja vredno zagovarjal, kot glas majhne deklice, ki nekaj hoče.

»Šele enainšestdeset let mi je.« Christopher je potegnil trebuh vase. »Hawkins pri devetinšestdesetih dela isto kot jaz, s tem, da se vsak dan vozi iz Kenta.«

Christopher se je vrnil v svojo delovno sobo in zadnjih nekaj let svojo spalnico, ki jo je imel raje kot zgornjo spalnico in sobo za goste. Zavedal se je, da so mu stopile solze v oči, toda govoril si je, da so to solze frustracije in besa. Rad je imel hišo, staro dvonadstropno poslopje iz rdeče opeke, vogale njene štrleče strehe, omehčane za virginijsko ovijalko. V vrtu za hišo sta imela zanimivo katalpo – na eni njenih vej je na žalost mrko sedela abesinska mačka Riba – in ljubko oblikovane dobro izhojene steze, katerih sleherni ped je Christopher poznal, po katerih se je šestkrat sprehajal, ko je reševal pravne probleme ali se odpočival od dela tako, da je vso pozornost posvečal rožnemu grmu ali hortenziji. Navadil se je bil, da ni več opazil pošastne – da, pošastne – zunanosti živali, ki sta jih s Penny poznala in imela v preteklosti. Zdaj bo vse to napadeno, izpostavljeno javnosti, da se bo lahko čudila, zelo verjetno tudi posmehovala. Pravzaprav, ali je Penny jasno, kako nameravajo novinarji zastaviti članek, ki bo verjetno ena njihovih razpetin čez celo stran, ko pa so nagačene živali na svoj način tako fotogenične? Kdo je novinarjem *Cronicle* vtepel to idejo v glavo?

Christopher je vedel, da je en vir njegove tesnobe to, da se ni odločno postavil že pred časom, še preden je Penny vrt spremenila v grobišče. Penny je bila vedno dobra žena, v najboljšem pomenu besede. Otrokom je bila dobra mati, ničesar ni napravila narobe in v mladosti je bila zelo čedna ter je še vedno skrbela za svojo zunanost. Moral je priznati, da je bil on tisti, ki je kaj naredil narobe. Na tisto obdobje, ko je bila Penny noseča z Marjorijo, ni rad mislil. Saj se je odrekel Louisi, mar ne? In Louisa bi bila zdaj z njim, če bi se bil ločil od Penny. Kako drugačno bi bilo zdaj njegovo življenje in kako neskončno srečnejše! Christopher si je predstavljal bolj zanimivo, bolj bogato izpolnjeno življenje, čeprav bi seveda nadaljeval s svojo pravno kariero. Louise je bila strastna in je imela domišljijo. Ko jo je Christopher spoznal, je ravno diplomirala otroško psihiatrijo. Ze leta preden je videl v časopisu, da se je poročila z nekim ameriškim zdravnikom, je Christopher prebral, da je imela zdaj visok položaj v neki ameriški instituciji za otroke.

Christopher je nenadoma razločno videl Louiso, takšno, kot je izgledala takrat, ko sta imela prvi randevu pri Gare du Nord. Čakala ga je na postaji, ker je prišla v Pariz nekaj ur pred njim. Spominjal se je njenih mladih, veselih oči, svetleje modrih, kot so bile Pennijine, njenih mehkih, smejočih se ustnic, njenega glasu, okroglega klobuka, ki ga je nosila, s sivkastim rjavim vrhom in črnim krznenim robom. V spomin si je lahko priklical vonj njenega parfuma. Penny je afero odkrila in ga prepričala, da ji je napravil konec. Penny je afero odkrila in ga prepričala, da ji je napravil konec. Kako ga je prepričala? Christopher se ni mogel spomniti Pennijinih besed, prav gotovo pa to niso bile grožnje ali izsiljevanje. Toda strinjal se je, da bo pustil Louiso – in nekaj takega ji je pisal, nato pa se je zgrudil v posteljo, tako izčrpan kot obupan, in tako nesrečen, da je bilo to zgrudenje simbol samomora, ter da je kljub vsemu vesel, da se ni ustrelil, ampak samo dva dni preživel v postelji.

Tega dne je ob večerji Penny pripomnila nekaj glede njegovega slabega apetita.

»Da, žal mi je«, je odvrnil Christopher, poigravajoč se z ovčjo zarebrnico. »Predpostavljam, da bi to prav tako lahko pojedel stari Jupiter.«

Christopher je gledal psa, kako nese zarebrnico na svoje staro prehranjevalno mesto v kotu kuhinje, in si mislil: še leto ali dve in Jupiter bo stal v vrtu, mogoče na treh nogah, za vselej v položaju, kot da teče. Christopher je trdno upal, da ne bo živ in tega videl. Stisnil je zobe in bolščal v vznožje kozarca za vino, ki ga je vrtel med prsti. Niti vino ga ni razvedrilo.

»Christopher, žal mi je zaradi novinarjev. Poiskali so me in me nagovarjali. Pojma nisem imela, da te bo to tako razburilo.«

Christopher je imel občutek, da ne govori resnice. Po drugi strani pa, Penny ni bila hinavska. Odločil se je, da bo tvegala. »Se vedno bi lahko odpovedala, ali ne? Reci jim, da si se premislila. Mene ti, upam, ne bo treba omenjati.«

Penny se je obotavljala, nato je zmajala z glavo. »Enostavno nočem odpovedati. Rada imam svoj vrt. To je način, kako ga lahko delim – s prijatelji in z ljudmi, ki jih niti ne poznam.«

Najbrž je imela v mislih pisma tujcev, ki bi pisali, da se bodo lotili enake metode prepariranja svojih ljubljencev v njihovih hišah in vrtovih – bog ne daj – in spraševali po imenu njunega nagačevalca živali? In tako je Christopherjeva volja otrdela. To bo moral prenesti in prenesel bo to kot mož. Niti zdoma ne bo odšel, ko bodo tu novinarji, ker bi bilo to strahopetno, toda pazil bo, da ne bo na nobeni fotografiji.

V sredo, bil je prijeten in sončen dan, ni niti pomolil noge na vrt. To ga je ugonabljalo. Bohotne rože, mehko upogibajoča se vrba, dehteče zelenkasto obarvana v sončni svetlobi, so bile videti kot kulise, čakajoče na prekleto novinarje. Njegovo delo, veliko dela, je napravilo vrt tako lep, sedaj pa bodo vulgarneži gazili po jegličih, mačehah, ko bodo hodili ritensko in stopali v stran za svoje neumne fotografije.

V Christopherju je nekaj naraščalo, želja, da bi udaril nazaj tako novinarje kot Penny. Najraje bi zbombardiral vrt, toda to bi verjetno uničilo tako rastlinje kot tudi del hiše. Absurd! Toda v njem je vrel neznosen gnev. Celo skozi kuhinjsko okno se je levo od katalpe videla Pixijina bela dlaka. Rjavo bel škotski ovčar Doggo je bil na kamniti podlagi poleg vrtnega zidu še bolj opazen. Christopherju je uspelo, da ju je nekako izrezal iz svojega vidnega polja – do danes.

Ko je popoldne Penny odšla k frizerju – ponjo je prišla prijateljica Beatrice, ki je obiskovala istega frizerja – je Christopher vzel avto iz garaže in se precej na slepo odpeljal proti severu.

Česa podobnega doslej še ni napravil. Potrata bencina, bi si bil mislil v običajnih okoliščinah, saj ni imel s seboj niti nakupovalnega listka. Misli so se mu ustavile ob Louise. Louise – ime, ki se ga je že leta izogibal izgovoriti, ker ga je tako bolelo. Zdaj mu je bolečina prijala, kot da bi imela razjasnjujočo moč. Louise v vrtu, to je Penny potrebovala, da se ji bo povrnil spomin na to, za kaj vse pri preteklosti gre. Če je že katero živo bitje bilo vredno prepariranja, potem je bila to Louise. Penny jo je srečala enkrat na zabavi v Londonu, ko je afera še trajala in je nekaj zaslutila ter to kasneje omenila Christopherju. Nekaj mesecev kasneje je odkrila njegove tri fotografije Louise – če naj bo pošten do Penny, ni vohljala okrog, ampak je iskala manjšeto, za katero je Christopher dejal, da jo je izgubil nekje v predalniku. »Torej Christopher – to je dekle, ki je bilo na zabavi, ali ne?« je dejala Penny, in tedaj je moralo priti na dan, da se še vedno videvata. Z nosečo Penny se Christopher ni bil sposoben boriti za Louise. Tudi to si je očitil.

Christopher je zavil proti Bury St Edmondsu, k veliki veleblagovnici, in je v bližini našel prostor za parkiranje. Napolnjevala ga je neobičajna samozavest, da bo dosegel to, kar hoče, da bo šlo vse gladko. Ko je stopal proti vhodu, je gledal v izložbe: poletna oblačila na visokih razkošnih manekenkah z meseno obarvanimi nogami in z neumnimi nasmeški ali enako nautumnimi šobami ter s tako razsprostrtimi rokami in nogami, kot da bi govorile »poglej me!«. To ni bilo ravno tisto, kar je hotel. Nato je zagledal njo – plavalas dekle, sedeče za majhno belo okroglo mizo, v valoviti temno modri bluzi, precej podobni mornarski srajci, temno modrem krilu in s črnimi čevlji iz lakastega usnja. Na mizi pred njo je stal prazen rebrast kozarec, okrog nje pa umetni moški, bosí in nagnjeni nazaj, v belih bombažnih hlačah, bodisi zgoraj brez ali pa v progastih belo-plavih suknjičih.

6

»Kje bi lahko našel poslovodjo?« je vprašal Christopher, toda od prodajalke je prejel tako nedoločen odgovor, da se je odločil nadaljevati bolj naravnost. Vdril je v skladišče poleg izložbe, v kateri je bilo dekle.

Pet minut kasneje je imel, kar je hotel, in mladi aranžer izložb, po imenu Jeremy – in še nekaj, mu jo je celo nesel v avto, dekle v temno modri opremi brez klobuka in z zelo neživimi, slamnato ravnimi rumenimi lasmi. Christopher je ponudil polog v višini stotih funtov za enonočno najemnino, polovico naj bi dobil nazaj, ko vrne lutko in obleke nepoškodovane, za spodbudo pa je potisnil še deset funtov fantu v roko.

Ko je posadil lutko na zadnji sedež, se je Christopher vrnil v trgovino še po klobuk. Našel je bolj ali manj to, kar je iskal, okrogel klobuk, obšit s črnim velurjem namesto s krznom in vrh je bil bel in ne sivkasto rjav, toda podobnost z Louisinim klobukom na fotografiji, za katero je bil prepričan, da se jo Penny spominja, je bila zadostna in je dovolj bodla v oči. Ko se je vrnil k avtu, je majhen otrok radovedno gledal manekenko. Christopher se je prijazno nasmehnil, previdno zagrnil postavo z pogrinjalom (ki je bilo namenjeno Jupitrovim tacam, da ne bi mazal zadnjega sedeža, ko so ga vozili k veterinarju po injekcije proti artritisu) in odpeljal. Nekaj časa se je počutil nekoliko tesno in upal je, da se je Penny odločila za čaj pri Beatrici, namesto pri nji.

Imel je srečo. Penny še ni bila doma. Ko se je prepričal o tem, je skozi zadnja vrata prenesel lutko iz avta v hišo. Postavo je posadil na svoj stol pred mizo in se za nekaj sekund prepustil vznesenosti in domišljiji – predstavljal si je, da to je Louise, mlada in zaobljenih lic, da bi ji lahko kaj rekel in bi odgovorila. Toda dekletove oči, čeprav okrogle in plave, so bile popolnoma prazne. Le njene ustnice so se smehljale v precej odsotni, toda odločni krivulji. To je Christopherja na nekaj spomnilo, in hitro je odšel v zgornje nadstropje ter vzel najsvetlejšo rdečo šminko, ki jo je lahko našel med mnogimi na Pennijini toaletni mizici. Nato se je spet vrnil dol in previdno, trudeč se, da bi umiril roko, ki mu je trepetala kot še nikoli doslej, razširil zgornjo ustnico in znižal spodnjo natanko na sredini. Navzgor obrnjeni rdeči kotički ustnic so bili izredni.

Tedaj se je zaslísal zvok avtomobilskega motorja in nekaj sekund kasneje loputanje vrat, glasove, in iz tona je lahko razbral, da se Penny poslavlja od Beatrice. Christopher je naglo posadil lutko v zadnji kot svoje delovne sobe in postavo v celoti prekril s posteljnim pregrinjalom s kavča. Kakorkoli že, Penny ni skoraj nikdar pogledala v njegovo delovno sobo, razen kadar je potrkala na vrata, da bi ga poklicala k čaju ali obedu. Tudi torbo s klobukom je Christopher položil pod pregrinjalo.

Penny je bila videti še posebno lepo sfrizirana in je bila ostanek popoldneva ter zvečer dobro razpoložena. Christopher se je vedel vljudno, toda na svoj način je bil tudi on dobro razpolo-

žen. Razmišljal je, ali naj postavi Louisino podobo ven ta večer ali zgodaj naslednjega dne. Zvečer bi utegnil Jupiter bevskati, ker v tem letnem času spi zunaj, v svoji uti poleg zadnjih vrat. Če opolnoči ne bi spal, bi se lahko sprehodil po vrtu in utišal Jupitra, toda če bi nosil velik predmet in zganjal hrup, ko bi ga pravilno nameščal, bi neumni pes kaj lahko bevskal še naprej, ker je bil ponoči privezan. Christopher se je odločil za zgodaj naslednjega jutra.

Penny se je kmalu umaknila, veselo zagotavljajoč Christopherju, da bo jutri »vse tako hitro mimo«, da ne bo niti vedel, da se je zgodilo. »Rekla jim bom, naj bodo zelo previdni in naj ne hodijo po cvetličnih gredah.« Dodala je, kako misli, da je glede vsega zelo potrpežljiv.

V svoji sobi je Christopher komaj kaj spal. Ob vsaki uri je kljub precejšnji oddaljenosti slišal slabotne udarce vaše ure vse do štirih, ko so se na oknu pokazali prvi znaki svitanja. Christopher je vstal in se oblekel. Louiso je spet posadil za mizo in vadil pravilno nameščanje klobuka v eleganten nagib. Iztegnjena podlaketa, brez kozarca med prsti roke, je bila videti pripravna za držanje cigarete, in Christopher bi bil tja namestil eno neprižgano, le da Penny ni kadila in v hiši ta hip ni bilo nobene cigarete. A tudi tako je bilo v redu, ker je roka izgledala, kot da bi Louise nekomu pomignila, kot da je pravkar zaklicala neko ime. Christopher je segel po črnem polstenem peresu in očrtal obe njeni plavi očesi.

To! Zdaj so njene oči res izstopale in zunanja kotička sta se rahlo obrnila navzgor, oponašajoč krivino njenih ustnic.

Christopher je še vedno s posteljnimi pregrinjalom pregrnjeno postavo odnesel skozi zadnja vrata. Vedel je, kje naj bi stala, na kamniti polici v levi polovici vrta, ki jo je precej zakrival lovor. Jupitrove oči so se za hip srečale z njegovimi, pes je spal s prednjimi tacami in gobcem na pragu svoje lesene ute, toda ni se trudil z dviganjem glave. Christopher je s pregrinjalom očistil polico, nato nanjo nežno posadil Louiso ter podstavil kamen pod enega njenih lakastih čevljev, ker se čevlji ni povsem dotikal tal. Noge je imela prekrizane. Bila je videti očarljiva – mnogo bolj očarljiva kot dolgodlaki pekinški psiček Mao-Mao, ki je iz listja kupal proti levemu delu police, z obrazom obrnjenim nasproti majhni jasi, kot da jo straži. Mao-Maov jezik, ki je za skoraj dva palca molel iz gobca, in ki ga je iz bogsigavedi česa izdelal nagačevalec, je izgubil svojo rožnato barvo in je bil zdaj bolesterne barve mesa. Iz nekega razloga je bil Mao-Mao vedno najljubša tarča njegovih in Pennijinih psov, tako da je njegov kožuh izgledal prav bedno.

Toda Louise! S svojim klobukom in v svoji valoviti mornarski opravi je bila videti fantastično čedna, njene vesele oči so bile usmerjene proti dostopu v kotichek, kjer je sedela. Christopher se je zadovoljno nasmehnil ter odšel nazaj v svojo sobo, kjer je trdno zaspal, dokler ga ni ob osmih Penny zbudila s čajem.

Novinar in fotograf sta bila najavljena ob 9³⁰ in bila sta točna, v umazanem sivem volkswagen. Penny je odšla do sprednjih stopnic, da ju sprejme. Dva mlada moška, je opazoval Christopher iz dnevne sobe, izgledala sta še bolj zanemarjeno kot je predvideval, eden v majici oblike črke T in drugi v puloverju s spodvitim ovratnikom ter oba v kavbojkah. Gospoda iz tiska, resnično!

Christopher je imel dva razloga, mu je zagotavljal njegov pravni um, da se pridruži družbi v vrtu: ni hotel izpasti kujav ali morda fizično nemočen, saj sta novinarja vedela, da je Penny poročena in s kom, prav tako pa je hotel biti priča odkritju Louise. Tako je potem, ko sta se mu novinarja predstavila, stopil na vrt poleg hiše.

»Jonathan, pogledj!« je vzkliknil moški brez fotoaparata, čudeč se velikemu Jeffu, irskemu ovčarskemu psu, ki je stal na desni strani vrta. »To morava ujeti!« Toda njegovi vzkliki so postali še bolj razburjeni, ko je izvohal staro Pixie, katere podoba ga je spravila v navdušen smeh.

Fotograf je tu in tam sprožil majhen kompakten aparat, ki je zabrněl in škljocnil. Nagačene živali so bile res vsepovsod in so mnogo bolj izstopale kot vrtnice in potonke.

»Kdo vam je opravil to strokovno delo, ga. Waggoner? Imat kaj proti, da nam to poveste? Nekateri naši bralci bodo morda začeli z istim hobijem.«

»Oh, to je več kot hobi«, je začela Penny. »Je način, kako obdržiš svoje drage živalce pri sebi. Tako občutim, ko me obkrožajo njihove oblike – ne trpim tako kot drugi ljudje, ki svoje ljubljene pokopavajo v vrtovih.«

»To je komentar, ki ga hočemo«, je dejal novinar, pišoč v svojo beležnico.

Jonathan je zdaj raziskoval vznožje vrta. Christopher se je spomnil, da se zadaj na desni pred češminovim grmom nahaja sledni pes po imenu Jonathan, toda bodisi, da ga Jonathan ni videl, ali pa je dajal prednost bolj privlačnim živalim. Fotograf se je približal Louisi, a je še vedno ni opazil. Nato je, osredotočen na Ribo, mačko v katalpi, stopil nazaj, skoraj padel, in ko je lovil ravnotežje, se je ozrl nazaj in se še enkrat ozrl.

Penny je pravkar razlagala novinarju: »G. Taylor naredi njihove kožuhe posebno vodoodporne s sprejem . . .«

»Hej, Mike! – *Mike*, poglej!« V drugem Mike je bil predirljiv zvok osuplosti.

»Kaj zdaj?« je smeje vprašal Mike, približujoč se.

»Mač–Mao«, je rekla Penny in jima sledila v svojih srednje visokih petah. »Bojim se, da ni v najboljšem –«

»Ne, ne, postava. Kdo je to?« je vprašal fotograf z vljudnim nasmeškom.

Pennijin strmeč pogled je iskal in našel, kar je kazal fotograf. »Oh! – Oh, moj bog!« Nato je globoko zajela sapo in zakričala kot sirena ter si pokrila obraz z rokami.

Jonathan jo je ujel za roko, ko se je zamajala. »Ga. Waggoner! Je kaj narobe? Ničesar nisva poškodovala. – To je vaša prijateljica – predpostavljam?«

8 »Nekdo, ki ste ga imeli zelo radi« je vprašal Mike v ganljivem tonu.

Penny je bila videti kot pretepná, in za nekaj sekund je Christopher užival v tem. Tu je bila Louise v vsem svojem sjaju, mlada in čedna, gotova vase, gotova vanj, poslastica v njenem vrtu.

»Penny, skodelico čaja?« je vprašal Christopher.

Pospremili so jo skozi zadnja vrata v kuhinjo. Christopher je pristavil kotliček.

»To je Louise!« je zastokala Penny s shrpljivim glasom in se naslonila nazaj v bambusovem stolu, njen obraz je bil bel.

»Nekdo, za katerega ni hotela, da ga fotografiramo?« je vprašal Jonathan. »Prav gotovo, da ne bomo.«

Še preden je Christopher lahko nalil prvo skodelico čaja, je Mike dejal: »Mislim, da bi bilo bolje poklicati zdravnika, vi ne, G. Waggoner?«

»D–da, morda.« lahko bi rekel Penny kaj tolažilnega, se je zavedal Christopher – da je to mislil kot šalo. Toda ni. In Penny je bila v stanju onstran možnosti, da bi slišala karkoli od kogarkoli.

»Zakaj je bila tako presenečena?« je vprašal Jonathan.

Christopher ni odgovoril. Napotil se je proti telefonu in Mike je odšel za njim, ker je imel telefonsko številko zdravnika v Ipswichu za primer, da krajevni zdravnik ne bi bil dosegljiv. Toda prekinil ju je Jonathanov klic, hotel je, da mu pomagata spraviti Penny na zofa ali kamorkoli, kjer bi se lahko ulegla. Vsi trije so jo odnesli v dnevno sobo. Nadih rdečila na njenih licih je na bledem obrazu kričeče bil v oči.

»Mislim, da je srčni napad«, je dejal Jonathan.

Krajevni zdravnik je bil dosegljiv, ker je bolniška sestra vedela, pri kom je ta hip na obisku in menila je, da lahko prispe približno v petih minutah. Medtem je Christopher pokril Penny z odejo, ki jo je prinesel iz gornjega nadstropja in spet pristavil vodo za termofofor. Zdaj je Penny dihala skozi razprte ustnice.

»Ostala bova, dokler ne pride zdravnik, razen, če želite, da jo odpeljeva naravnost v bolnico v Ipswich,« je rekel Jonahan.

»Ne – hvala. Ker je zdravnik že na poti je morda pametneje, da ga počakamo.«

Dr. Doves je kmalu za tem prispel, izmeril Penny pulz in ji takoj dal injekcijo. »Da, srčni na-

pad je in najboljše, da gre v bolnico.« Odšel je k telefonu.

»Če je le mogoče, g. Waggoner,« je rekel Jonathan, »bi se rada jutri zjutraj vrnila, ker danes nisem napravil vseh fotografij, ki jih potrebujem da izberem med njimi, ostanek današnjega dneva imava zaseden, čez nekaj minut imava nekje zakazan zmenek. – Če bi nama dovolili spet okrog pol desetih, potrebujeva le še pol ure.«

Christopher je takoj pomislil na Louiso. Doslej je še nista fotografirala, hotel pa je, da jo, in bil je prepričan, da jo bosta. »Da seveda. Jutri ob 9³⁰. Če me slučajno ne bo tukaj, lahko uporabita stranski vhod v vrt. Vrata niso nikoli zaklenjena.«

Čim sta se odpeljala, je prispel bolniški avto. Dr. Dowes ni vprašal, če se je kaj zgodilo, da je Penny doživela tak šok, toda vzrok je pripisal novinarjem – seveda je vedel za nagačene živali v vrtu – in pripomnil nekaj v smislu, da je moralo biti razburjenje ob kazanju njenih starih ljubljencev javnosti prevelik pritisk za njeno srce.

»Ali naj grem z njo?« je Christopher vprašal zdravnika, ne da bi si to vsaj malo želel.

»Ne, ne g. Waggoner, res ni potrebno. Čez kakšno uro bom poklical v bolnico, nato pa bom poklical vas.«

»Toda kako nevarno je njeno stanje?«

»Zaenkrat še ne morem reči, toda mislim, da je veliko možnosti, da se izvleče. Nobenega podobnega napada doslej.«

Bolniški avto je odpeljal in za njim dr. Dowes. Christopher se je zavedel, da mu ne bi bilo mar, če bi Penny šok, ker je videla Louiso, ubil. Do dejstva, da je to minuto visela med življenjem in smrtjo, se je počutil nenavadno otopelega. Jutri, pa najsibo Penny mrtva ali živa, se bosta novinar in fotograf vrnila in slikala Louiso. Kako bo Penny, če bo živela, pojasnila podobno mlade ženske v svojem vrtu? Christopher se je nervozno zasmejal. Če Penny umre ali če ne umre, še vedno lahko pokliče Ipswichki *Cronicle* in reče, da bi bil, v teh okoliščinah, ko je njegova žena zaradi publicitete pretrpela tak emocionalni udarec, hvaležen, če bi se članku odrekli. Toda Christopher ni hotel tega. Hotel je Louisino sliko v časopisu. Bosta njegova otroka Philip in Marjorie zasumila Louisino identiteto ali vlogo? Christopher si ni mogel predstavljati kako, – saj nikoli nista niti slišala izreči Louisinega imena, je pomislil, nikoli nista videla one fotografije, ki jo je tako skrbno varoval, dokler ga ni Penny prosila, da jo uniči. Iz tega pa, kar so si mislili njuni prijatelji in sosedje, naj sami potegnejo svoje zaključke.

Christopher si je nalil še malo čaja, odnesel Pennijino še ne prazno skodelico iz dnevne sobe in si nesel čaj v delovno sobo. Imel je za opraviti še nekaj dela za londonsko pisarno in moral jih je poklicati do petih popoldne.

Ob dveh je zazvonil telefon. Bil je dr. Dowes.

»Dobre novice,« je dejal zdravnik. »Lepo se bo izvlekla. Infarkcija, in v bolnišnici bo morala ležati vsaj še deset dni, toda jutri jo lahko obiščete...«

Christopher se je ob novici počutil potrtega, čeprav je rekel prave stvari. Ko je odložil slušalko, v grozljivi ujetosti med fantazijo in realnostjo, si je rekel, da mora glede matere takoj obvestiti Marjorijo in jo prositi, da pokliče Philipa. To je tudi storil.

»Zveniš obupno potrto, oče,« je rekla Marjorie. »Konec koncev bi bilo lahko huje.«

Spet je rekel prave stvari. Marjorie je dejala, da bo poklicala brata, in morda bosta lahko v nedeljo oba prišla.

Ob štirih je Christopher lahko poklical svojo pisarno in se z Hawkinson pogovoril o strategiji, ki jo je izdelal za njihovega klienta. Hawkins je pohvalil njegove predloge in ni pripomnil, da Christopher zveni potrto, niti ni Christopher omenil svoj žene.

Do konca dne Christopher ni poklical dr. Dawesa ali bolnice. Penny se bo vrnila, to je bilo dejstvo in poglavitna stvar. Kako bo to prenesel? Kako bi lahko vrnil lutko – Louiso – v veleblagovnico, kot je bil obljubil? Louise ni mogel vrniti, enostavno ni mogel. In Penny jo utegne raztrgati na kosce, ko se ji spet povrnejo moči. Christopher si je nalil scotch, ga srknil čistega in čutil, da mu je dobro del. Pomagal mu je, da je zbral misli. Odšel je v svojo sobo in napisal Jeremiju Rogersu, aranžerju izložb, ki mu je dal svojo posetnico v blagovnici v Bury

St Edmondsu kratko pismo, v katerem je pojasnil, da zaradi okoliščin, ki niso odvisne od njega, ne more osebno vrniti sposojene manekenke, toda lahko pridejo ponjo na njegov naslov, za dodatne težave pa lahko zasežejo njegov depozit. Pismo je vrgel v nabiralnik na prednjih vratih.

Christopher se je odločil. Kar zadeva otroka, bosta presenečena, in čemu bi tudi lahko to pripisala? Pennijinemu stanju ne, ker je bila na tem, da bo ozdravela. Naj jima Penny pojasni, si je mislil, in spil še en kozarec.

Pijača je bila del njegovega načrta, in ker je ni bil vajen, je hitro začutil njeno olajšujočo moč. Odšel je po stopnicah navzgor v kopalnico, do omarice za zdravila. Penny je imela vedno nekaj manjših pomirjevalnih tablet in morda tudi kakšno večjo. Christopher je našel štiri ali pet majhnih stekleničk, ki bi lahko ustrezale njegovemu namenu. Nekatere morda že prestare, toda saj je vseeno. Pogoltnil je šest ali osem tablet, jih splaknil s scotchom in vodo ter ob tem mislil na nekaj drugega – na svoj izgled – da mu misel na vse tablet ne bi izzvala bruhanja.

Pred ogledalom spodaj v hodniku si je Christopher počesal lase, nato je oblekel svojo najboljšo suknjo, precej nov tvid, in še naprej jemal tablete z več scotcha. Prazne stekleničke je brezbrizno odvrget med odpadke. Mačka Flora ga je začudeno pogledala, ko se je opotekel proti servisni mizi in padel na eno koleno. Christopher je spet vstal in premišljeno nahrnil mačko. Kar zadeva Jupitra, si lahko privoščiti en obrok manj.

»Miav,« je rekla Flora, kot vedno, kakor neke vrste hvala, preden je planila na hrano.

10

Nato se je Christopher odpravil, oprijemajoč se vratnih podbojev, in se skoraj vlekel po stopnicah navzdol do vrtna steze. Samo enkrat je padel, preden je dosegel svoj cilj, potem pa se je nasmehnil. Louise, čeprav nejasnih obrisov, je sedela z enakim dostojanstvom in samozavestjo. Bila je živa! Nasmihala se mu je v pozdrav. »Louise,« je rekel glasno in se s težavo naravnal v pravo smer ter treščil na kamnito polico poleg nje. Prijel je njeno mrzlo, negibno roko, tisto, ki je bila iztegnjena z rahlo razprtimi prsti. Se vedno je to roka, je pomislil. Le hladna, morda zaradi večernega zraka.

Naslednjega jutra sta ga fotograf in novinar našla zleknenega na stran, otrplega kot lutka, z glavo v temno modrem naročju.

Prevedla Alenka Zupančič

REALNA Slavoj Žižek IDENTIFIKACIJA

V prevedeni zgodbi Patricie Highsmith imamo očitno opraviti z neko identifikacijo: akter zgodbe se na koncu, ko ga najdejo zmrznjenega ob modelu bivše ljubezni, identificira z mestom, ki ga je je tako rekoč čakalo. Katera je ta identifikacija? 11

Pri Lacanu najdemo razdelano teorijo dveh identifikacij, imaginarne in simbolne, t.j. identifikacije z idealnim jazom (*Idealich*) in identifikacije z Idealom Jaza (*Icb-Ideal*). Njuno razmerje je, če naj uporabimo terminološko distinkcijo J.-A. Millerja, razmerje med »konstituirajočo« in »konstituirano« identifikacijo: imaginarna identifikacija je identifikacija s podobo, v kateri smo si všeč, z likom, ki predstavlja, »kar bi radi bili«, simbolna identifikacija pa je identifikacija s samim mestom, od koder se gledamo, da se vidimo v obliki, v kateri smo si všeč. Ko smo v vsakdanu fascinirani z likom imaginarne identifikacije, praviloma spregledamo prav to simbolno točko – potezo v Drugem, od koder se gledamo, da smo si všeč v imaginarni podobi. Vzemimo npr. proslulo podobo mladostnika, identificiranega s katerim od medijskih likov: poje, ker bi rada bila kot Madonna, igra nogomet, ker bi rad bil Maradona, ima neko frizuro, ker bi rad bil kot nek filmski zvezdnik ... – vprašanje, ki ga je ob tem treba zastaviti je: za koga igra to vlogo, za kateri pogled se identificira s to idealno podobo? Psihoanaliza tu pogosto odkrije kar najbolj neprijetno točko: mladostnik, ki igra upornika in hoče šokirati okolje, dajansko to počne, da bi fasciniral očetov pogled, t.j. se dejansko gleda iz točke očetne identifikacije, med likom, v katerem se vidim, in točko, od koder se gledam, da sem si v tem liku všeč, je ključen za histerijo (in prisilno nevrozo kot njeno podzvrst), t.j. za tako imenovani histerični teater: ko histeričarke zalotimo v teatraličnem izbruhu, je sicer načelno jasno, da se gre ta teater zato, da bi se ponudila Drugemu kot objekt želje, toda s konkretno analizo je treba odkriti, kdo – kateri subjekt – ji uteleša tega Drugega. Tako izza skrajno »ženskega« imaginarnega lika praviloma naletimo na očetno oziroma moško identifikacijo: histeričarka igra krhko feminitetnost, toda simbolno je identificirana z očetnim pogledom, za katerega igra svojo vlogo, od koder se gleda, da si je v tej vlogi všeč. Do skrajnosti je seveda ta razcep prigan pri obsesivcu, ki je na »konstituirani«, fenomenalni ravni ujet v mazohistično logiko svojih prisilnih dejanj, ki se ponižuje, si blokira uspeh itd. – vprašanje je tu znova, kateri je tisti zlobni, nadjazovski pogled, ki mu je všeč, da se obsesivec tako ponižuje, kateri je torej pogled, ki mu je v ugodje obsesivčeva dejanost. In ni naključje, da Miller odločilen prelom, ki ga mora v histerični ekonomiji izvršiti psihoanaliza, opredeli prav s heglovskimi kategorijama »za drugega« / »za sebe«: histerik se neposredno izkuša kot nekdo, ki igra teater, t.j. svojo histerično vlogo, za nekoga drugega, njegova imaginarna identifikacija je njegova imaginarna identifikacija je njegova bit-za-drugega, pripraviti pa ga moramo do tega, da izkusi, kako je tisi drugi, za katerega igra svojo vlogo, *en sam*, se pravi, kako je njegova bit-za-drugega že bit-za-sebe, kako je on sam že simbolno identificiran z mestom, s pogledom, za katerega igra svojo vlogo.

Da bi bil ta razcep med simbolno in imaginarno identifikacijo še jasnejši, vzemimo nekaj zgledov. Eisenstein v svoji lepi analizi Chaplina izpostavi kot ključno potezo njegovih burlesk zloben, sadističen, poniževalen odnos do otrok: otroci nimajo v njegovih filmih nobenih osladnih potez, marveč se jim nagaja, posmehuje se njihovim spodrsljajem, troši se jim hrano kot piščancem ipd. – toda, nadaljuje Eisenstein, vprašati se mormo, katera je tista točka, kateri je pogled, ki se mu otroci prikažejo v takšni obliki? Odgovor je en sam: *pogled samih otrok* – takšnega odnosa do otrok so zmožni le oni sami. Sadistična distanca do otrok torej implicira pravplicitra prav sitijio s pogledom samih identifikacijo s pogledom samih otrok. Na nasprotnem polu imamo dickensovski odnos do »dobrih, malih ljudi«, imaginarno identifikacijo s tem srečnim, zaprtim, nepokvarjenim svetom, prostim krutega boja za denar in moč – toda (v tem je laž Dickensa) od kod dickensovski pogled gleda, da se mu svet »dobrih, malih ljudi« prikaže kot všečen, od kod neki če ne že od zunaj, že iz pokvarjenega sveta denarja in moči? Tu imamo opraviti z istim razcepom kot pri poznem Brueghelu, v njegovih idiličnih platnih s kmečkimi prizori (podeželska veselica, žanjci med opoldanskim počitkom itd.): kot je zadeve pravilno detektiral celo Arnold Hauser, so ta Brueghelova platna kar le mogoče daleč od nekakšnega plebejstva, stopitve z delovnimi množicami; nasprotno, njihov pogled je zunanji pogled aristokracije na kmečko idiliko, ne pa pogled samih kmetov na lastno življenje. Se tretji primer razcepa med imaginarno in simbolno identifikacijo bi bil stalinski univerzum: stalinizem je obseden od stahanovskega udarništva, od delovnih uspehov itd. – toda od kod se gleda, da si je tako všeč, komu, kateremu pogledu so namenjene te fascirajoče podobe delovnih triumfov? Podrobno branje stalinskih hvalnic nam pove, da je stalinski Ideal Jaza sam pogled »objektivnega« kapitalista, ki naj bi ga fascinirali socialistični uspehi – od tod nenehno poudarjanje stalinistov, kako so npr. »celo najvidnejši kapitalistični strokovnjaki« priznali, da je prva petletka gospodarski čudež, od tod nenehen napor stalinistov, da bi pred tem tujim pogledom »ohranili masko«, da bi zanj uprizorili Potemkinovo vas uspešnega socialističnega raja.

Ko smo torej pred nekim fascirajočim prizorom, nam ključ za simbolno identifikacijo, ki je v njem na delu, da zmerom odgovor na vprašanje: komu, kateremu pogledu je ta prizor namenjen? Jean-Pierre Ponelle, sicer precej tradicionalen operni režiser, je v svoji bayreuthski uprizoritvi *Tristana in Izolde* izpeljal izjemno uspešen premik glede na Wagnerjev izvirnik, da je premaknil točko simbolne identifikacije, točko pogleda. Zadnje dejanje opere je dovolj znano: ranjeni Tristan se zateče na svoj grad, kjer čaka Izolda; ko zaradi nesporazuma z barvo jadra na Izoldini ladji misli, da Izolda ne bo prišla, v obupu umre; nato pride Izolda in z njo še Izoldin mož, kralj Marke, ki je pripravljen odpustiti grešnemu paru; toda prepozno, Tristan je že mrtev in Izolda v zanosni agoniji sama umre v objemu Tristana. Kaj je naredil Ponelle? Z vrsto postopkov je zadnje dejanje uprizoril tako, kot da je konec »resničnega« dogajanja Tristanova smrt, vse, kar temu sledi – prihod Izolde in Markeja, Izoldina smrt – pa je le Tristanova predsmrtna blodnja. S tem torej naenkrat konec dobi drug pomen: zlomljena Izolda je v resnici izdala ljubimca in ostala pri svojem možu, njen prihod in smrt v objemu Tristana je le fantazma. S tem se toliko slavljeno konec *Tristana in Izolde*, Izoldina ljubezenska smrt, izkaže za to, kar v resnici je: za fantazmo končno realiziranega spolnega razmerja, fantazmo *moškega* in ne ženske.

Na prvi pogled se zdi, da lahko prav s to distinkcijo imaginarne in simbolne identifikacije lepo zajamemo sklepno dejanje v zgodbi Patricie Highsmith: junak končno zavzame mesto ob lutki svoje ljubezni, objektivira se v obliki, v kateri je všeč pogledu Drugega. Imaginarno se identificira z lutko ob lutki, kar končno naredi iz njega in njegove velike ljubezni skladen par, simbolno pa z mestom v velikem Drugem, s pogledom, ki zre ta groteskni prizor dveh lutk. – Toda takšno branje je odločilno prekratko, ker zgreši patetično veličino junakovega sklepnega samomorilskega dejanja, t.j. zgreši razsežnost, zaradi katere se tega dejanja drži pečat v avtentičnosti. Ključ za to razsežnost nam da pojem *fantazme*, saj je že na prvi pogled jasno, da je prostor vrta, kjer so razporejeni nagačeni psi, posvečeni, fantazmatski prostor. Teoretski problem je torej v tem, kako neki objekt začne delovati kot fantazmatski, vključen v polje fantazme, in kaj se zgodi, če se na tem mestu znajde nepredvideni objekt.

Splošno pravilo bi lahko formulirali v kantovski terminologiji takole: fantazma ima v ekonomiji želje vlogo, ki je homologna transcendentnemu shematizmu. Pri Kantu je transcendentni shematizem posrednik med empirijo (kontingentnimi, znotrajsvetnimi, empiričnimi objekti) in mrežo transcendentalnih kategorij, t.j. transcendentalni shematizem je ime za mehanizem, prek katerega so empirični objekti vključeni v mrežo transcendentalnih kategorij, ki jim daje pomen, ki določa način, kako jih dojemamo. S homolognim mehanizmom

imamo torej opraviti pri fantazmi: kako nek empiričen, pozitivno dan objekt postane objekt želje, kako se vanj prenese, vnese, tisti X, tisto, kar je »v njem več kot on« in kar naredi, da postane ta objekt želje-vreden? Tako da se vključi v fantazmatski okvir, da začne delovati kot objekt, vključen v fantazmatski prizor, ki daje konsistenco subjektovi želji. Pojasnimo to s Hitchcockovim *Dvoriščnim oknom*: da je okno, skozi katerega gleda Stewart, priklenjen na invalidski stol, okno fantazme, je jasno – njegovo željo fascinira to, kar vidi skozi okno. In ves problem Grace Kelly je, da mu s tem, ko se mu nastavlja, deluje kot ovira, kot madež, ki moti pogled skozi okno: namesto da bi ga s svojo lepoto fascinirala, mu deluje le kot moteči element. In kako končno le postane želje-vredna? Tako da dobesedno vstopi v njegov fantazmatski okvir: tako da prekorači dvorišče in se pojavi »na oni strani«, tam, koder jo lahko gleda *skozi okno* in ne več tostran, v svoji sobi – ko jo gleda v stanovanju morilca, postane Stewartov pogled naenkrat fasciniran, poželjiv: našla je mesto v njegovi fantazmi. To je »moško-šovinističen« nauk Lacana: moški ima odnos do ženske le kolikor ta vstopi v okvir njegove fantazme.

Na neki naivni ravni to ve že tradicionalna, pred-lacanovska psihoanaliza, ki zatrjuje, da vsak moški išče v ženskah, ki si jih izbere za ljubezenskega partnerja, nadomestnice Matere: moški se zaljubi v žensko, na kateri, ki si jih izbere za ljubezenskega partnerja, nadomestnice Matere: moški se zaljubi v žensko, na kateri ga neka poteza spominja na materinsko podobo. Premik, ki ga v to vnese Lacan, je le v tem, da ves poudarek dejstvu, da gre zgolj za »neko potezo« prav zato, ker je podoba Ženske, ki vodi junak pri izbiri objekta ljubezni, narejena po vzoru matere, je v empiričnem življenju *ne sme* zapolniti mati ali ženska, ki je preveč neposredno »materinska«. In v tem je vmesna, posredujoča, paradokсна vloga fantazme: fantazma je konstrukt, ki nam omogoči, da iščemo materinske nadomestke, hkrati pa je varovalni ekran, ki nam omogoči ohraniti distanco do incestuoznega objekta, t.j., ki nas varuje, da se preveč ne približamo travmatični Stvari-Materi. V fantazmi je mati reducirana na zgolj nekaj (simbolnih) potez, in čim se na mestu fantazme, znotraj njenega okvira, znajde objekt, ki je *preblizu* Stvari-Materi, pride do incestuozne zlepljenosti, ki željo sprevrže v gnus.

13

Zato bi bilo napak sklepati, da lahko preprosto katerikoli pozitivni, empirični objekt zavzame mesto v fantazmi in s tem začne delovati kot objekt želje: problem je prav v tem, da so nekateri objekti (tisti, ki so preblizu incestuozni Stvari) iz tega izključeni – če se tako rekoč po nesreči znajdejo v prostoru fantazme, je učinek izjemno mučen, fantazma zgubi svojo fascinirano moč in se sprevrže v gnus. Lep zgled take spreobrnitve najdemo znova pri Hitchcocku, npr. v *Vrtoglavi*: junak – znova Stewart – je noro zaljubljen v lik Madeleine ter hodi v muzej občudovati portret Charlotte, lik, s katerim se identificira Madeleine; da bi se z njim pošalila, mu njegova vsakodnevno-banalno-materinska prijateljica, sicer amaterska slikarka, pripravi presenečenje: natančno kopira portret fatalne Charlotte v beli čipkasti obleki z rdečim šopkom v rokah itd., le namesto Charlottinega vstavi *svoj* vsakdanji obraz z očali... učinek je grozljivo-mučen in Stewart jo zlomljen zapusti. (Isti postopek najdemo že v *Rebecci*, ko se Joan Fontaine, da bi spet očarala svojega moža, za svečan sprejem prikaže v obleki njegove prejšnje žene Rebece – učinek je mučen in mož jo besen nažene...)

In natanko na tej ravni bi lahko definirali junakovo krivdo v zgodbi Patricie Highsmith: fantazma, za katero v tej zgodbi gre, je fantazma *njegove žene*, fantazmatski univerzum nagačenih psov, njenih bivših ljubljencev, konstrukt, s katerim si zakrije, da njen zakon »ne gre«, da »ni spolnega razmerja«. Brezobzirna krutost junakovega dejanja (v vrtu nastavi lutko svoje bivše velike ljubezni) je natanko v tem, da v prostor fantazme vključi tisti objekt, ki v njem ne sme biti navzoč, t.j. čigar navzočnost zruši samo fantazmo: lik Druge Ženske, ki pozitivira nemožnost spolnega razmerja med junakovo ženo in junakom. Učinek je seveda zlom žene: zruši se ji celotna ekonomija zelenja, sama opora, ki je dajala konsistenco njeni osebnosti. To bi bila nemara psihoanalitična definicija Greha: tovrsten poseg v fantazmo drugega, ki zruši njegovo željo.

In zato je junakovo sklepno dejanje strogo etične narave. S tem ko vstavi v fantazmatski prostor žene lutko svoje velike ljubezni, odpre prostor zase, čaka ga mesto ob lutki. S svojo perverzno, kruto manipulacijo, s svojim Grehom ni le v poziciji Manipulatorja, ki iz objektivne distance obvlada igro, marveč nehote v prostoru, ki ga manipulira, zariše svoje mesto. Edino etično dejanje, ki mu preostane, je zato, da tako rekoč *zavzame mesto v lastni podobi*, da zapolni prazno mesto v podobi, kar kajpada plača s smrtjo. Identifikacija tu ni niti imaginarna niti simbolna, marveč realna, kar pomeni samomor.

STOPNJA UTEHE *Ian Fleming*

14

James Bond je rekel: »Če se bom kdaj poročil, bom oženil stevarde-so.«

Diné je bil rahlo zopr in ostala dva gosta sta ravno odšla v spremstvu ADC (Army Dental Corps – op. prev.), da bi ujela svoje letalo. Guverner in Bond pa sta skupaj sedela na katunasti zofi v veliki kot sprejemnici opremljeni Offijce of Works. Bond je imel izrazit čut za nesmisle. Nikoli mu ni bilo udobno, če se je zleknil na mehkih blazinah. Rajši je sedel na solidno tapetiranem naslonjaču, z nogami trdno na tleh. Počutil se je neumno, ko je takole ždel s starejšim samcem na njegovi postelji iz rožnatega katuna ter strmel v kavo in likerje na nizki mizici, ki je stala med njunimi iztegnjenimi nogami. V tem prizoru je bilo nekaj klubskega, intimnega, celo ženskega in nobeno od teh vzdušij ni bilo primerno.

Bond ni maral Nissaua. Vsi so bili preveč bogati. Zimski obiskovalci in lastniki hiš na otoku niso znali govoriti o ničemer drugem kot o denarju, svojih boleznih in problemih svoje služinčadi. Niti obrekovati niso znali dobro. Ni bilo kaj obrekovati. Zimska družba je bila prestara za ljubezenske afere in kot vsi bogataši so bili tudi preveč previdni, da bi rekli kaj zlobnega o svojih sosedah. Harvey Miller in njegova žena, par, ki je ravnokar odšel, sta bila tipičen primer. Prijeten, vendar nekoliko neumen kanadski milijonar, ki se je že zgodaj priključil Natural Gas-u in tam tudi ostal, ter njegova lepa klepetava žena. Verjetno je bila Angležinja. Sedela je poleg Bonda in živahno kramljala o tem, »katere predstave je nazadnje videl v mestu« in »ali se mu ne zdi, da je Savoy Grill najprijetnejši lokal za kosilo. Tam vidiš toliko zanimivih ljudi – igralke in podobno.« Bond se je potrudil po svojih najboljših močeh, vendar si je zadnjo predstavo ogledal pred dvema letoma na Dunaju, pa še tisto samo zato, ker jo je obiskal moški, ki ga je Bond takrat zasledoval. Zato se je moral oprijeti svojih že nekoliko zaprašenih spominov na londonsko nočno življenje, ki pa se nekako niso skladali z izkušnjami gospe Harvey Miller.

Bond je vedel, da ga je guverner povabil na kosilo le iz dolžnosti, najbrž pa tudi zato, da bi mu pomagal pri konverzaciji z zakoncema Miller. Bond je bil v koloniji že teden dni in je naslednji dan odhajal v Miami. Slo je za rutinsko preiskavo. Orožje je h Castrovim upornikom na Kubi prihajalo iz sosednjih ozemelj. Načelno je prihajalo iz Miamija in Mehškega zaliva. Ko pa so ameriške Obalne straže zasegle dve veliki pošiljki, so se Castrovi podporniki obrnili na Jamajko in Bahame, da bi tem ustanovili nove baze in Bonda so poslali iz Londona, da jim to prepreči. Vendar ni maral tega posla, saj je bolj simpatiziral z uporniki. Vlada pa je s Kubo sklenila velik program o uvozu kubanskega sladkorja. Eden stranskih pogojev pogodbe je bil, da Britanci ne smejo nuditi pomoči ali udobja upornikom. Bond je zvedel za dve veliki jahti, ki sta bili opremljeni za ta posel, vendar rajši ni aretirajl posadke, preden so izpluli, ker bi s tem povzročil incident. Zato si je raje izbral zelo temno noč in se s pomočjo policijskega motornega čolna splazil na ladjo. S krova nerazsvetljenega čolna je na vsako jahto sko-

zi odprtino za nātovarjanje zalučal terminsko bombo. Slabo za zavarovalnico, seveda, vendar ni bilo ranjencev, poleg tega pa je hitro in spretno opravil, kar mu je M naročil. Kolikor se je Bond zavedal, ni nihče v koloniji, poleg šefa policije in še dveh uslužbencev, vedel, kdo je povzročil ta dva spektakularna in, za tiste, ki so se na zadevo spoznali, pravočasna ognja v sidišču. Bond je poročal samo M-u v London. Guvernerja ni želel spraviti v zadrego, saj se mu je zdel človek, ki ga lahko marsikaj vrže iz tira. Poleg tega je bilo dejansko nespametno obvestiti ga o hudodelstvu, ki bi zlahka postalo predmet vprašanj v Zakonodajnem svetu. Vendar Guverner ni bil neumen. Poznal je namen Bondovega obiska kolonije in ko sta se tistega večera rokovala, je Bond v Guvernerjevem obnašanju začutil nekaj zadrege, kar je izražalo odpor tega miroljubnega moža do nasilnih akcij.

To ni bilo v nobeno pomoč slavnostnemu kosilu in potrebna je bila zvrhana mera klepeta in prisiljene čustvenosti delavnih ADC, da je večer dosegel vsaj minimalni videz življenja.

In zdaj je bilo šele pol desetih, to pa je za Guvernerja in Bonda pomenilo še eno uro vljudnostnega pomenka, preden bosta lahko hvaležno odšla v svoji postelji ter si oddahnila, ker se jima ne bo nikoli več treba srečati. Ne da bi Bond imel kaj proti Guvernerju. Bil je rutinski tip, kakršne je Bond pogosto srečeval po svetu – pameten, lojalen, sposoben, trezen in pravičen: najboljši tip civilnega kolonialnega uslužbenca. Trideset let je trezno, sposobno in zvesto opravljal svojo podrejeno službo, medtem ko se je država okrog njega sesuvala v prah. In zdaj, ravno pravi čas, je oprijemajoč se lestve in izogibajoč se trhljih klinov prišel na vrh. Čez leto ali dve pa GCB in potem proč – proč v Godalming, Cheltenham ali Turbridge Wells s pokojnino in majhnim paketom spominov na kraje kot so Trucial Oman, Leewardski otoki, Britanska Gvajana, za katere v lokalnem golf klubu ni še nihče slišal in tudi nikogar ne brigajo. Bond je tistega večera pomislil, kolikšnim majhnim dramam, kot je bila na primer afera s Castrovimi uporniki, je moral Guverner pričati ali biti pri njih celo soudeležen! Koliko bi vedel povedati o šahovnici, na kateri se bojujejo politiki z malo moči, o škandaloznih platih življenja malih skupnosti v tujini, o skrivnostih, ki ležijo v arhivih vladnih hiš po celem svetu. Kako lahko nekdo zabriše sledove svoje natančne in previdne duše? Kako lahko on, James Bond, ki ga je Guverner očitno označil za nevarnega moža in kot možni vir nevarnosti za njegovo lastno kariero, postreže s šopkom zanimivih dejstev in pripomb, da večer ne bi bil plehko zapravljanje časa?

15

Bondova lahkomiselnost in delno neresnična pripomba o poroki s stevardeso je hotela zaključiti površni, vendar neizogibni razgovor o potovanju z letali, potem ko sta Millerjeva odšla, da bi ujela svoje letalo za Montreal. Guverner je rekel, da ima BOAC (British Overseas Airway Corporation – op. prev.) levji delež pri zračnem prometu z Nassauom, čeprav so pol ure počasnejši od Idlewilda, vendar so njihove usluge naravnost izredne. Bond, ki ga je lastna banalnost že dolgočasila, je rekel, da sam raje potuje počasi in udobno kot pa hitro in neudobno. Nato je pripomnil o poroki s stevardeso.

»Res?« je rekel Guverner s svojim vljudnim in kontroliranim glasom, za katerega je Bond mislil, da bi se sprostil in postal človeški. »Zakaj?«

»Oh, ne vem. Prijetno bi bilo imeti lepo dekle, ki te venomer zavija v odeje, ti prinaša pijačo in tople obroke ter sprašuje, če imaš vse, kar si želiš. Vedno se smehljajo in želijo ugajati. Če ne bom oženil stevardese, mi ne preostane drugega, kot da se poročim z Japonko. Zgleda, da imajo tudi one pravilne predstave.« Bond se sploh ni nameraval poročiti, če pa bi se, gotovo ne bi bil omleden suženj. Upal je le, da bo zabaval Guvernerja, ali pa ga vsaj pritegnil v diskusijo o kakšni bolj človeški temi.

»O Japonkah ne morem nič reči, vendar predpostavljam, da se vam je že posvetilo, da so stevardese samo *izšolane*, da ugajajo. Lahko so povsem drugačne, kadar niso v službi, da tako rečem.« Guvernerjev glas je bil razumen in prizanesljiv.

»Ker nisem resnično zainteresiran za poroko, si ne bi nakopal na glavo tega raziskovanja.«

Temu je sledil premor. Guvernerjeva cigara je ugasnila. Porabil je trenutek ali dva, da jo je spet prižgal. Ko je spregovoril, se je Bondu zdelo, da je ritmični ton ton pridobil sled življenja, zanimanja. Guverner je rekel: »Nekoč sem poznal moža, ki je imel verjetno enake ideje kot vi. Zaljubil se je v stevardeso in se z njo tudi poročil. Pravzaprav precej zanimiva zgodba. Predvidevam,« je rekel, od strani pogledal Bonda in se kratko, samokritično zasmejal. »Predpostavljam, da večinoma vidite le neprijetne plati življenja. Ta zgodba se vam bo mogoče zdela dolgočasna. Bi jo vseeno želeli slišati?«

»Prav rad.« Bondov glas je bil poln entuziazma. Dvomil je, da se Guvernerjeve predstave o neprijetnem skladajo z njegovimi, vendar ga je zgodbja vsaj zavarovala pred nadaljnjo neumno konverzacijo. Kako se zdaj presteti s te prekleto ostudne zofe? »Ali lahko dobim še malo brandyja?« je rekel in jvstal. V kozarec si je natočil za palec brandyja in, namesto da bi se vrnil na zofa, potegnil k sebi stol. Usedel se je nasproti Guvernerja, ki ga je gledal preko pladnja s pijačo.

Guverner je proučil konec svoje cigare, na hitro potegnil in jo podržal pokonci, da pepel ne bi padel na tla. Med pripovedovanjem je opazoval tanki pramen modrega dima, ki se je vzdigoval in se tudi hitro razblinjal v vročem, vlažnem zraku.

Previdno je rekel: »Ta mož – imenoval ga bom Masters, Philip Masters, je bil skoraj moj vrstnik v Kolonialni službi. Bil sem leto pred njim. Šel je k Fettesu in dobil štipendijo za Oxford (ime collegea ni pomembno), nato pa se je prijavil h Kolonialni službi. Ni bil posebno bister, vendar sposoben in dober delavec, torej tiste vrste človek, ki naredi na spraševalno komisijo dober vtis. Tako so ga vzeli v Službo, njegovo prvo delovno mesto pa je bilo v Nigeriji. Dobro je opravil, saj je imel rad domorodce in se je z njimi tudi razumel. Bil je človek liberalnih idej in se do Nigerijcev obnašal očetovsko, kar bi mu v teh časih povzročilo težave z nadrejenimi.« Ob tem se je Guverner kislo nasmehnil. »Bil je uvideven in human, za domorodce pa je bilo to pravo presenečenje.« Tu je Guverner naredil pavzo in spet potegnil cigaro. Ker je pepel že skoraj padel, se je sklonil nad pladenj s pijačo in pustil, da je zacvrčal v njegovi kavni skodelici. Naslonil se je nazaj in prvič pogledal proti Bondu: »Upam si reči, da je ta mladi mož gojil do domorodcev podobna čustva, kakršna čutijo njegovi vrstniki drugih poklicev do nasprotnega spola. Na nesrečo je bil Philip Masters plašen in malce čudaški ter mu zato v tej smeri nikoli ni nič uspelo. Kadar se ni pripravljaj za različne izpite, je igral hokej za svoj college in veslal kot tretji v osmercu. Počitnice je preživel pri svoji teti v Walesu in plezal z lokalnim planinskim društvom. Mimogrede, njegovi starši so se ločili, ko je bil še v osnovni šoli. Čeprav je bil edinec, niso več skrbeli zanj, ko je bil enkrat varno spravljen v Oxfordu s štipendijo v žepu in majhno denarno doklado, da je lahko preživel do konca meseca. Tako je imel le malo časa za dekleta in še manj priporočil za tiste, ki jih je srečal. Njegovo čustveno življenje je bilo zato polno frustracij in nezdravih potez, ki so delno tudi dedščina naših viktorijanskih dedov. Ker vem, kaj se je z njim dogajalo, se mi zdi, da so bili njegovi prijateljski odnosi z nigerijskimi črnokožci enostavno kompenzacija za pomanjkanje čustev, ki jih je ta topla in dobrosrčna duša našla v njihovih preprostih in prijaznih značajih.«

Bond je prekinil že rahlo uspavajočo pripoved. »Edina težava lepih Nigerijk je v tem, da ne vedo ničesar o kontroli rojstev. Upam, da mu je uspelo izogniti se takšnim težavam.«

Guverner je dvignil roko. V njegovem glasu je bilo čutiti odpor do Bondove posvetnosti. »Ne, ne. Napačno ste me razumeli. Sploh ne govorim o seksu. Niti na misel mu ni prišlo, da bi se zapletel s kakšno črno. V resnici je prav žalostno ignoriral področje spolnosti. Še danes je to v Angliji med mladimi precej pogosto, takrat pa sploh ni bilo nobena redkost. Mislim, da se boste strinjali z mano, da je to vzrok večine – res večine – nesrečnih zakonov in drugih tragedij.« Bond je prikimal. »Ne. Rad bi vam samo razložil, kaj je tega mladega sfrustriranega nedolžneža s toplim, vendar nezbujenim srcem in telesom ter socialno nebogljeno pripekljalo do tega, da je iskal družbo in toplino med črnci in ne v svojem lastnem svetu. Na kratko: bil je občutljiv posebež, na videz nezanimiv, vendar v vseh ozirih zdrav, sposoben in popolnoma ustrezen državljan.«

Bond je spil požirek brandyja in iztegnil noge. Užival je v zgodbi, ki ji je Guvernerjev nekoliko starinski pripovedni stil dajal pečat resničnosti.

Guverner je nadaljeval: »Službovanje mladega Mastersa v Nigeriji je ravno sovpadalo s prvo laburistično vlado. Če se spominjate, so najprej reformirali službovanja v tujini. Nigerija je tako dobila novega Guvernerja, ki je imel že izdelane poglede na problem domorodcev. Bil je prijetno presenečen, ko je med osebjem odkril mladeniča, ki je na svoj skromen način že prakticiral nekaj Guvernerjevim nazorom podobnega. Zato mu je nalagal dolžnosti, ki so presegale njegov rang, in ko bi morali Mastersa premestiti, je napisal tako bleščeče poročilo, da so mladega Filipa povišali in predstavili na Bermude kot pomočnika vladnega sekretarja.«

Guverner je skozi cigaretni dim pogledal Bonda. Kot v obrambo je dejal: »Upam, da vas vse to ne dolgočasi preveč. Kmalu bom prišel do bistva.«

»Zares me zelo zanima. Zdi se mi, da sem si ustvaril pravo podobo o tem človeku. Morali ste

ga dobro poznati.«

Guverner se je obotavljal: »Bolje sem ga spoznal na Bermudih. Bil mi je direktno podrejen. Kakorkoli, nisva še prišla do Bermudov. V tistem času so šele uvedli letalske zveze z Afriko in Philip Masters se je odločil, da bo odletel domov v London, da bi lahko užival daljše počitnice, kot če bi odplul iz Freetowna. Z vlakom se je odpeljal v Nairobi in ujel tedenski let Imperial Airways – predhodnika BOAC-a. Ker ni še nikoli prejel letel z avionom, je bil precej zavzet, vendar tudi nekoliko nervozen, vse dokler mu ni stvarstveda, za katero je opazil, da je lepa, ponudila bonbončka in mu pomagala pritrditi varnostni pas. Ko so vzleteli, je ugotovil, da je letenje bolj prijetno kot je pričakoval. Po skoraj praznem letalu se mu je približevala stvarstveda in se mu smehljala. »Zdaj lahko odpnete varnostni pas.« Ker se je Masters preveč mučil z zaponko, se je sklonila in mu sama odpela pas. To je bila majhna intimna gesta. Masters še nikoli v življenju ni bil tako blizu ženske približno svojih let. Zardel je in začutil nenavadno zmedenost. Zahvalil se ji je. Koketno se je nasmehnila njegovi zmedenosti in sedla na naslonjalo praznega sedeža na drugi strani prehoda. Vprašala ga je, od kje prihaja in kam gre. Povedal ji je. Ker je bil zdaj on na vrsti, jo je spraševal o letalu, s kakšno hitrostjo letijo, kje se bodo ustavili in tako naprej. Ugotovil je, da se zlahka pogovarja z njo in da je na pogled naravnost slepeče lepa. Presenečen je bil nad njenim lahkotnim načinom in očitnim zanimanjem za njegovo pripovedovanje o Afriki. V njenih očeh je bilo videti njegovo življenje precej bolj razburljivo in vabljivo kot v njegovih. Zaradi nje se je počutil pomembnega. Ko je odšla, da bi stvarstvom pomagala pripraviti kosilo, je obsedel in mislil nanjo. Poskušal je brati, vendar se ni mogel osredotočiti na črke. Pogledoval je proti začetku letala, da bi jo vsaj bežno videl. Enkrat je ujela njegov pogled in zdelo se mu je, da mu je vrnila skrivnostni nasmeh, ki naj bi govoril: »Midva sva edina mlada človeka na tem letalu. Razumeva se. Zanimajo naju iste stvari.«

17

Philip Masters je pogledal skozi okno in jo videl v morju belih oblakov pod seboj. V mislih jo je minute dolgo opazoval in občudoval njeno popolnost. Bila je majhna, imela je lepo postavo, mlečno-rožnato polt in v figo spete svetle lase. (Figa mu je bila posebno všeč in mislim, da ni bila 'trdo speta'.) Češnjevo rdeče ustnice so se smehljale, modre oči pa so bile polne navghanosti. Sklepal je, da ima v sebi nekaj velike krvi, kar je potrdilo tudi njeno ime. Ko si je šel pred obedom umiti roke, je na seznamu posadke, ki je visel poleg stranišnih vrat, prebral njeno ime: Rhoda Llewellyn. Njegova razglabljanja so postajala vedno globlja. Zdaj bosta skupaj skoraj dva dni – kako pa mu jo bo uspelo spet videti? Verjetno ima na stotine občudovalcev. Mogoče je celo poročena. Ali ves čas leti? koliko prostih dni ima med dvema poletoma? Bi se mu smejala, če bi jo povabil na večerjo ali v gledališče? Ali bi celo potožila kapitanu, da se nek potnik preveč ogreva zanj? Masters je že kar videl, kako ga v Adenu vržejo iz letala, temu sledi pritožba Kolonialni službi in uničena kariera.

Prišlo je kosilo in z njim tudi potrditev. Ko je postavljala mali pladenj na policičko nad njegovimi koleno, je z lasmi pobožala njegovo lice. Masters je čutil, kot bi se ga dotaknila živa električna žica. Pokazala mu je, kako naj odpre zapletene majhne celofanaste pakete in kako naj iz plastične vrečice iztisne salad dressing. Povedala mu je, da je sladica – bogato okrašena torta – še posebno dobra. Kmalu je tako plesala okoli njega, da se Masters ni mogel spomniti, če se mu je to že kdaj prej dogajalo, celo ko je bil še otrok in je zanj skrbela mati.

Na koncu poleta je prepoteni Masters zbral toliko poguma, da jo je povabil na večerjo in bil je skoraj razočaran, ko je pristala. Mesec kasneje je odpovedala službo pri Imperial Airways in kmalu sta se poročila. Se mesec dni potem pa sta skupaj odplula na Bermude.«

Bond je rekel: »Bojim se najhujšega. Z njim se je poročila, ker je njegovo življenje zvenelo razburljivo in imenitno. Všeč ji je bila misel, da bi bila najlepša na čajankah v Guvernerjevi hiši. Predpostavljam, da jo je moral Masters na koncu umoriti.«

»Ne,« je blago dejal Guverner. »Mislim, da ste pravilno ugotovili vzrok poroke. Poleg tega pa je bila utrjena od napornega dela in nevarnega letenja. Mogoče je res želela uspeti. Vsekakor smo bili vsi prijetno presenečeni nad njeno živahnostjo, čednim obrazom in načinom, s katerim se je vsem priljubila. To se je zgodilo takoj, ko je mladi par prispel in se naselil v bungalov na periferiji Hamiltona. Seveda je bil tudi Masters popolnoma drug človek, življenje mu je bilo kot pravljica. Če pomislim nazaj, je bilo skoraj bedno gledati ga, kako se je začel gizdavo oblačiti, da bi lahko hodil v korak z njo. Veliko si je dal opraviti z obleko, lase si je mazal z grozno briljantno, pustil si je rasti celo vojaške brke, verjetno zato, ker se je njej zdelo ugledno. Ob koncu dneva je vedno odhitel nazaj v bungalov in vedno je bilo Rhoda to in Rho-

da ono in kdaj misliš, da bo Guvernerjeva žena, lady Burford povabila Rhodo na kosilo?

Vendar je trdo delal in vsi so imeli radi mladi par. Približno pol leta sta bila pravi vzor zakona. Tu in tam, vendar to samo ugibam, je kakšna priložnostna beseda padla kot kaplja kisline na srečni mali bungalov. Lahko si predstavljate: »Zakaj me žena Kolonialnega sekretarja nikoli ne vzame s seboj na nakupovanje? Koliko časa morava čakati, da bova spet lahko priredila cocktail party? Veš, da si ne moreva privoščiti otroka. Kdaj boš napredoval? Grozno dolgočasno je tu, ker cele dneve ni kaj početi. Danes greš spet na večerjo. Mene se to enostavno ne tiče. Zate je to tako zanimivo. Zate je v redu...« in tako naprej in tako nazaj. S tem je bilo seveda konec razvajanja. Zdaj je Masters nosil stewardesi zajtrke v posteljo, preden je odšel na delo. Ko se je vrnil iz službe, je pospravjal po hiši, saj je povsod ležal cigaretni pepel in čokoladni papirčki. Prenehal je kaditi in odpovedal se je priložnostni pijači, da ji je lahko kupoval obleke, s katerimi je bila enakovredna drugim ženam. Nekaj tega smo opazili tudi v Sekretariatu, še posebno jaz, ki sem Mastersa dobro poznal. Prezaposleno nagubano čelo, občasni skrivnostni in pretirano zaskrbljeni telefonski klici med službenim časom, včasih je deset minut prej odšel z dela, da je lahko Rhodo peljal v kino in, seveda, občasno pa je napol v šali in napol zares spraševal takele stvari: Kaj druge žene počnejo cele dneve? Ali je vsem tako vroče? Mislim (skoraj bi rekel bog jih blagoslovi), da se ženske laže razžalostijo kot moški. In tako dalje. Težava, ali vsaj večji del težave, je bila v tem, da je bil Masters zaslepljen. Bila je njegovo sonce in njegova luna in bila je nesrečna ali nemirna, ker je bila vse njegova krivda. Brezupno je razmišljal, kaj bi jo zaposlilo ali osredotočilo, in končno se je odločil – ali bolje, sta se odločila – za golf. Golf je na Bermudih veliko pomenil. Bilo je veliko krogov, vključno s slavnim Mid-Ocean Clubom, kjer se je kvaliteta igre združila s priložnostjo za opravljanje in pitje. Ravno to je želela – modno zaposlitev v visoki družbi. Samo Bog ve, kako je Masters zbral dovolj denarja, da jo je včlanil v klub in ji plačal učne ure ter vse ostalo. Nekako mu je uspelo in to je bil strašanski uspeh. Cele dneve je prebila v Mid-Oceanu. Bila je dobra učenka in med manjšimi tekmovanji ter mesečnimi za medalje je spoznavala različne ljudi. V pol leta se ni samo naučila spodobno igrati, postala je tudi ljubljanka moških članov kluba. To me ni presenetilo. Spominjam se, da sem včasih videl to ljubko, od sonca zagorelo postavo v najkrajših hlačkah vseh hlačk, z belim očesnim senčilom in zeleno obrobo. Cvrsti udarec je pristojal njeni postavi in lahko vam povem, Guverner je na hitro pomežiknil, »da je bila najlepša stvar, kar sem jih kdaj videl na kakšnem igrišču za golf. Seveda pa do naslednjega koraka ni bilo daleč. Bilo je tekmovanje mešanih dvojic. Njen partner je bil starejši Tattersallov sin – Tattersalli so vodilni trgovci v Hamiltonu in bolj ali manj vodilna klika bermudske družbe. Bil je mlad spletkar – hudičevo lep, krassen plavalec in slab igralec golfa, imel je odprti MG, hiter motorni čoln in vso podobno opremo. Saj poznate tak tip. Dobil je vsa dekleta, ki si jih je pozelel in če niso šle dovolj hitro z njim v posteljo, ni bilo nič z vožnjami v MG-ju ali večeri v lokalnih nočnih barih. Dvojica je po težkem boju zmagala in Philip Masters je stal med navdušeno množico ob osemnajstem igrišču in pozdravljal njuno zmago. To je bilo njegovo zadnje navijanje v dolgem dnevu, mogoče celo v življenju. Skoraj naenkrat je začela »hoditi« z mladim Tattersallom in ko je enkrat začela, je bila kot veter. Verjemite mi, gospod Bond, guverner je stisnil pest in jo mehko položil na rob mizice s pijačo: »bilo je pošastno. Niti malo se ni potrudila, da bi kakorkoli prikrila ali vsaj ublažila škandal. Mastersa je z mladim Tattersallom udarila v obraz in z udarci je kar nadaljevala. Domov je prihajala ob vseh mogočih in nemogočih nočnih urah ter pod pretvezo, da je prevroče, da bi spala skupaj, vztrajala, da se Masters preseli v rezervno sobo. Če je kdaj pospravila po hiši ali mu skuhala kosilo, je bilo to provizorično, da bi ohranila neke vrste javen nastop. Seveda je v mesecu dni afera postala javna last in Masters je nosil največje rogove, kar so jih kdaj videli v Koloniji. Končno se je vpletla Lady Burford in hotela Rhodi Masters razložiti, da uničuje možovo kariero in podobno. Verjetno je bila z dekletom preveč prizanesljiva, saj se ji je zdel Masters precej dolgočasen cucek in najbrž je v mladosti tudi sama parkrat skočila čez plot, saj je bila še vedno čedna in rahlo spogledljiva ženska. Masters je moral, kot mi je kasneje sam povedal, požreti vse žalostne posledice – očitke, bridke prepire, divjo razkačenost, nasilje (rekel mi je, da jo je enkrat skoraj zadavil), in, končno, ledeno zaprtost vase in tiho bedo.« Guverner je naredil kratek premor. »Ne vem, če ste že kdaj videli strto srce, gospod Bond, počasi in premišljeno strto. No, videl sem, kako se je to dogajalo Philipu Mastersu in res je bilo grozno gledati. Ko je prišel, je bil na njegovem obrazu zarisan raj, po enem letu pa ga je prekril pekel. Seveda sem storil, kar sem mogel, vsi smo na svoj način naredili, kar se je dalo. Vendar nam po tistem dogodku na osemnajstem igrišču ni preostalo nič drugega, kot da pobereмо odpadke. Masters je bil kot ranjen pes. Potegnil se je v kot in renčal, če se mu je kdo poskušal približati. Šel sem celo tako daleč, da sem mu pisal eno ali dve pismi. Kasneje mi je povedal,

da jih je strgal, ne da bi jih prebral. Nekoč se nas je nekaj zbralo in povabili smo ga na moško zabavo v moj bungalov. Želeli smo ga napiti. To nam je tudi uspelo: naslednja stvar pa je bila, da si je Masters v kopalnici z mojo britvijo poskušal prerezati žile. To nam je zlomilo živce in pooblastili so me, da se o zadevi pogovorim z Guvernerjem. Guverner je seveda za vse vedel, vendar je upal, da se mu ne bo treba vmešati. Zdaj pa se je postavljalo vprašanje, če Masters sploh še lahko ostane v Službi, njegovo delo se je razletelo na koščke. Njegova žena je bila javni škandal. Bil je zlomljen. Ali lahko spet zlepimo skupaj ostanke? Guverner je bil dober človek. Ko smo ga prisilili, da ukrepa, se je odločil, da bo pisal skoraj neizogibno poročilo Whitehallu, s katerim bi uničil še tisto, kar je ostalo od Mastersa. Vendar se je vmešala previdnost. Dan po mojem razgovoru z Guvernerjem je prišla depeša Kolonialne službe o sestanku v Washingtonu, kjer naj bi začrtali dovoljene meje obalnega ribarjenja. Bermudski otoki in Bahami naj bi poslali svojega predstavnika in Guverner je poslal po Mastersa, se z njim pokroviteljsko pogovoril, mu povedal, da ga pošilja v Washington, naj v šestih mesecih tako ali drugače uredi svoje privatne zadeve, in ga odpravil. Masters je v enem tednu odpotoval in ostal v Washingtonu, govoreč o ribah, pet mesecev. Vsi smo si oddahnil in ob vsaki priložnosti zbadali Rhodo Mastersa.

Guverner je utihnil in tišina je napolnila veliko razsvetljeno dnevno sobo. Iz žepa je vzel robec in si z njim obrisal obraz. Spomini so ga razburili, v obraz je bil rdeč in oči so mu žarele. Vstal je ter nalil Bondu in sebi whisky in sodo.

Bond je rekel: »Kakšna zmeda. Mislim, da bi se to moralo zgoditi prej ali slej. Smola za Mastersa, da se je zgodilo tako zgodaj. Morala je biti trdosrčna mala čarovnica. Ali je vsaj kazala kakšne znake obžalovanja svojih dejanj?»

19

Guverner si je ravno prižgal novo cigareto. Gledal je v njeno žarečo konico in pihnil vanjo. Rekel je: »Oh, ne. Krasno se je zabavala. Verjetno je vedela, da ne bo trajalo večno, vendar so bile to njene sanje – sanje bralk ženskih časopisov; in bila je tipična predstavnica te mentalitete. Imela je vse – najboljši plen na otoku, ljubezen na pesku pod palmami, zabavne urice v mestu in Mid-Oceanu; hitre vožnje z avtom in motornim čolnom – vse razkošje cenene romance. In, da se površno, zaslužnjeni mož je bil varno s poti, imela je prosto hišo, kjer se je lahko okopala, preoblekla in naspala. Poleg tega je vedela, da lahko dobi Philipa Mastersa nazaj. Bil je tak siromak. Tu ne bi smelo biti nobenih težav. Potem bi lahko šla naokoli in se vsakomur opravičila, uporabila bi svoj šarm in vsi bi ji oprostili. Vse bi bilo v redu. In če ne bi bilo, je na svetu poleg Philipa Mastersa še cel kup moških – in to privlačnejših. Samo pogledajte vse te moške v golf klub! Lahko bi si izbrala kogarkoli in ga kasneje odvrгла. Ne, življenje je bilo lepo in če je bil kdo malce poreden do nje, je bil zanjo to samo način obnašanja nekaterih ljudi. Pomislite, na kakšen način so prišle v Hollywood filmske zvezde.

No, kmalu je morala prestati test. Tattersall se je je malo naveličal in, zahvaljujoč Guvernerjevi ženi, so tudi njegovi starši zagnali vik in krik. Tako si je Tattersall našel dober izgovor, da se je umaknil iz te godlje brez pretiranih scen. Bilo je poleti in otok je bil naravnost preplavljen z lepimi Američankami. Bil je čas za svežo kri. Rhodo Masters je pustil na cedilu. Kar tako. Povedal ji je, da je konec. Da njegovi starši vztrajajo, ali pa mu bodo ukinili denarno podporo. Bilo je štirinajst dni preden bi se moral Philip Masters vrniti iz Washingtona in rekel bom, da je dobro prenesla. Bila je vzdržljiva in vedela je, da bo prej ko slej prišlo do tega, ni se pritoževala. Saj se tudi nikomur ni mogla. Šla je samo k Lady Burford, ji rekla, da ji je žal in da bo od zdaj naprej Philipu Mastersu dobra žena. Pospravila je po hiši in vse pripravila na veliko sceno sprave. Zaradi vedenja bivših znancev v Mid-Oceanu ji je bilo jasno, da je sprava potrebna. Vendar je tudi tam kmalu postala razočarana. Saj veste, kako se lahko te stvari zgodijo, celo na tako darežljivem kraju, kot je podeželski klub v tropih. Vsi so jo grdo gledali – ne samo Guvernerstvo temveč tudi Hamiltonska trgovska klika. Naenkrat je postala nevredna, izrabljena in zavržena. Se naprej je hotela biti vesela mala koketa, vendar brez učinka. Enkrat ali dvakrat so jo grobo zavrnili in tako je prenehala. Bilo ji je nujno potrebno, da se vrne v varno bazo in začne počasi graditi svojo ponovno pot navzgor. Ostajala je doma in vedno znova vadila prizor, na katerega se je pripravljala – solze, razvajanje, ki se ga je naučila kot steverdesa, dolgovezni iskreni izgovori in razlaga ter dvojna postelja.

»In potem se je vrnil Philip Masters.«

Guverner je utihnil in se razmišljajoč ozrl proti Bondu. Nato je rekel: »Niste poročeni, vendar mislim, da je enako z vsemi odnosi med ženskami in moškimi. Preživijo lahko tako dolgo, dokler med njima obstaja osnovana človečnost. Ni več pomoči, kadar naenkrat izgine vsa

prijaznost; ko je enemu vseeno, ali je drugi živ ali mrtev. Nikoli ne moreš odpustiti tej specifični žalitvi – še slabše, žalitvi instinkta samo-ohranitve. To sem opazil pri stotinah zakonov. Videl sem, kako so zakrpali očitne in sramotne nezvestobe. Videl sem celo, da je druga stran oprostila zločine in celo umore, pustimo zdaj ob strani bančno korupcijo in vse ostale oblike socialnega zločina. Neozdravljive bolezni, slepota, katastrofe – čez vse to lahko gremo. Razmišljal sem o tem in iznašel sem nekoliko visoko zveneč naziv za osnovni dejavnik človeških odnosov. Imenoval sem ga Zakon stopnje utehe.

Bond je rekel: »To je krasno ime. Vsekakor dovolj impresivno. In seveda vidim, kaj ste s tem mislili. Rekel bi, da imate absolutno prav. Stopnja utehe – pomen udobja. mislim, da bi lahko rekel, da vse ljubezni in vsa prijateljstva temeljijo na tem. Človeška bitja so zelo negotova. Ko se druga oseba ne samo dela negotovega, temveč je videti, da te hoče celo uničiti, je očitno vsega konec. Stopnja utehe je na nuli. Moraš potegniti, da rešiš sebe. Je Masters to spoznal?»

Guverner ni odgovoril na vprašanje. Rekel je: »Rhoda Masters bi bilo treba posvariti, ko je njen mož stopil skozi vrata bungalova. Na prvi pogled ni bilo toliko opaziti – izginili so le brki in lasje so bili spet podobni sračjemu gnezdu kot ob njunem prvem srečanju. Bile so njegove oči, usta in drža brade. Rhoda Masters si je nadela svojo največpadljivo obleko. Skoraj se ni naličila, namestila pa se je na stol, kjer je svetloba skozi okno razsvetljevala knjigo v njenem naročju, obraz pa je ostal v polsenci. Odločila se je, da ga bo, ko bo stopil skozi vrata, pogledala ubogljivo in pokorno ter čakala, da sam spregovori. Potem bi vstala, stopila do njega in stala pred njim s sklonjeno glavo. Vse bi mu povedala in se zjokala, on pa bi jo objel in ona bi obljubljala in obljubljala. Ta prizor je vadila, dokler ni bila zadovoljna.

20

Pristojno je dvignila pogled s knjige. Masters je tiho odložil kovčke, počasi stopil do police kamina in jo brezizrazno pogledal. Njegove oči so bile hladne, brezosebne in brez zanimanja. Segel je v notranji žep in izvlekel kosček papirja. S treznim glasom prodajalca nepremičnin je rekel: »Tu je načrt hiše, odločil sem se, da jo bom razdelil na dva dela. Tvoji sobi sta kuhinja in spalnica. moja je ta soba in rezervna spalnica. Kopalnico lahko uporabljaš, kadar me ni notri.« Nagnil se je naprej in spustil list na odprto knjigo. »V moji sobi ne smeš nikoli stopiti, razen če imava prijatelje.« Rhoda Masters je odprla usta, da bi spregovorila. Dvignil je čelo. »To je zadnjič, da privatno govorim s tabo. Če me boš nagovorila, ti ne bom odgovoril. Če želiš komunicirati, lahko puščaš sporočila v kopalnici. Pričakujem, da bodo kosila pripravljena točno in postrežena v jedilnici, ki jo lahko uporabljaš, ko bom sam pojedel. Na mesec ti bom dal za gospodinjstvo dvajset funtov in to vsoto boš prejela vsakega prvega v mesecu preko mojih odvetnikov. Moji odvetniki pripravljajo ločitvene papirje. Ločujem se od tebe in ne boš se pritožila, ker se ne moreš. Privatni detektiv je zbral veliko dokazov proti tebi. Sodni postopek bo čez kakšno leto, ko bo poteklo moje službovanje na Bermudih. Medtem se bova v javnosti obnašala kot normalna zakonca.«

Masters je vtaknil roke v žepe in jo vljudno pogledal. Po obrazu so ji tekale solze. Videti je bila grozno – kot bi jo kdo udaril. Masters je indiferentno dejal: »Bi rada vedela še kaj? Če ne, potem raje zberi svoje stvari in se preseli v kuhinjo.« Pogledal je na uro. »Jedel bi rad vsak večer ob osmih.«

Guverner je premolknil in srknil malo whiskyja. Rekel je: »Vse to sem sestavil iz tistega malega, kar mi je povedal Masters sam, in pa iz polnih detajlov, ki jih je Rhoda Masters razložila Lady Burford. Očitno je Rhoda Masters storila vse, da bi ga omeščala – z argumenti, prošnjami, histerijo. Ni se ga dalo premakniti. Enostavno ga ni mogla doseči. Bilo je, kot bi odšel in poslal nazaj nekoga drugega, da ga predstavlja na tem nenavadnem sestanku. Na koncu se je morala strinjati z njim, saj je bila čisto brez denarja. Ni si mogla privoščiti potovanja v Anglijo. Da bi imela posteljo in streho nad glavo, je morala delati, kar ji je rekel. In tako je bilo. Tako sta živela eno leto, v javnosti vljudna drug do drugega in popolnoma tiho in ločeno, kadar sta bila skupaj. Seveda smo bili vsi presenečeni nad to spremembo. Nihče nam ni povedal o njunem dogovoru. Sama se je sramovala, Masters pa ni imel razloga, da bi spregovoril. Zdel se nam je le nekoliko bolj zadržan, vendar je prvovrstno delal. Vsi smo si oddahnili in se sporazumeli, da je ta zakon po nekem čudežu rešen. Oba sta si pridobila zaupanje in postala sta popularni par. Vse je bilo oproščeno in pozabljeno.

Leto je minilo in bil je čas Mastersovega odhoda. Oznani je, da bo Rhoda ostala, da uredi okrog hiše in opravila sta običajni krog poslovnih zabav. Bili smo malo presenečeni, da ga ni spremila na ladjo, vendar je rekel, da se ne počuti dobro. Tako je bilo, dokler niso čez par tednov iz Anglije pričele pritekati novice o ločitvi. Takrat se je Rhoda Masters obrnila na Gu-

vernerstvo in se dolgo pogovarjala z Lady Burford. Takrat se je postopoma razkrila cela zgodba, vključno z resnično groznim naslednjim poglavjem.

Guverner je spil še zadnji požirek whiskyja. Led je votlo zazvenel in Guverner je odložil kozarec. Rekel je: »Očitno je Masters dan pred svojim odhodom v kopalnici našel sporočilo svoje žene. Napisala mu je, da ga mora še enkrat videti in govoriti z njim preden jo za večno zapusti. Že večkrat je pisala takšna sporočila in Masters jih je vedno strgal in pustil na polici nad umivalnikom. Tokrat pa ji je načečkal, da se dobita ob šestih tistega večera v dnevni sobi. Ko je napočil čas, je Rhoda pohlevno prišla iz kuhinje. Že dolgo pred tem je prenehala s čustvenimi scenami in poskusi, da bi se je usmilil. Zdaj je samo mirno stala in rekla, da ji je ostalo le deset funtov od gospodinjstva in nič drugega na celem svetu. Ko bo odšel, bo ostala brez sredstev.

»Imaš kučmo in dragulje, ki sem ti jih dal.«

»Bila bi srečna, če bi zanje dobila petdeset funtov.«

»Morala si boš najti delo.«

»Nekaj časa bo trajalo, da si najdem kaj. Moram nekje živeti. Čez štirinajst dni se moram izseliti od tu. Kaj mi ne boš ničesar dal? Umrla bom od lakote.«

Masters jo je hladnokrvno pogledal: »Čedna si. Nikoli ne boš stradala.«

»Moraš mi pomagati, Philip. Moraš. Tvoji karieri ne bo koristilo, če bi prosjačila na Guvernerstvu.«

21

Nič v hiši ni bilo njunega, razen nekaj drobnarij. Najela sta jo opremljeno. Lastnik je prišel teden prej in naredili so popis premičnin. Ostal je samo še avto, Morris, ki ga je Masters kupil iz druge roke. To je bilo zadnje sredstvo, s katerim je poskusil zabavati svojo ženo, preden je začela igrati golf.

Philip Masters jo je še zadnjič pogledal. Nikoli več je ni videl. Rekel je: »Prav. Lahko obdržiš avto in gramofon. Zdaj je to vse. Moram pripraviti prtljago. Nasvidenje.« Skozi vrata je odšel v svojo sobo.

Guverner je pogledal Bonda: »Vsaj ena lepa potezica, ali ne?« Guverner se je mrko nasmehnil: »Ko je odšel in je Rhoda Masters ostala sama, je vzela avto, svoj zaročni prstan, borni ceneni nakit in krznene lisičji ovrtnik ter se odpeljala v Hamilton, kjer je obredla lastnike zastavljalnice. Na koncu je zbrala štirideset funtov za nakit in sedem funtov za tisti košček krzna. Nato se je odpravila k preprodajalcu avtomobilov, čigar ime je bilo na armaturni plošči avta. Hotela je videti managerja in ko ga je vprašala, koliko bi ji dal za avto, je mislil, da ga vleče za nos. »Gospod Masters je avto kupil na obroke in že krepko zaostaja s svojimi plačili. Gotovo vam je povedal, da smo mu pred tednom dni poslali terjatveno pismo. Vedeli smo da odhaja in odpisal nam je, da boste prišli in poskrbeli za vse potrebno. Naj pogledam,« – vzel je dosje in polistal po njem. »Tu je še točno dvesto funtov dolga za avto.«

No, seveda je Rhoda Masters planila v jok in na koncu se je manager strinjal, da vzame avto nazaj, čeprav ni bil več vreden dvesto funtov. Vztrajal je, da ga mora takoj pustiti pri njem z bencinom in vsem ostalim vred. Rhoda Masters je lahko ponudbo samo sprejela in mu bila hvaležna, da je ne bo tožil. Ko je iz garaže stopila na vročo ulico, je natanko vedela, kaj jo čaka v trgovini z radijskimi aparati. In imela je prav. Ista zgodba, le da je morala tokrat dati deset funtov, da je prepričala prodajalca, da je vzel gramofon nazaj. Nekdo jo je z avtom potegnil iz mesta, nato je šla peš do bungalova, kjer se je vrgla na posteljo in ostanek dneva prejekala. Bila je osleparjena ženska. Zdaj jo je Philip Masters brenil, ko je bila že na tleh.

Guverner je za trenutek utihnil: »Res, precej nenavadno. Človek kot Masters, prijazen, občutljiv, ki navadno ne bi rnil niti muhe. Zdaj pa je predvajal eno najkrutejših dejanj, ki se jih kljub svojim bogatim izkušnjam lahko spominjam. Deloval je moj zakon.« Guverner se je rahlo nasmehnil. »Kakršnikoli so že bili njeni grehi, če bi mu nudila stopnjo utehe, se tudi on ne bi tako obnašal. Tako pa je v njem vzbudila bestialno krutost – krutost, ki mogoče globoko skrita leži v nas vseh in ki jo na površje lahko prinese le grožnja našemu obstoju. Masters je hotel, da bi dekle trpelo, ne toliko kot je trpel sam, saj je bilo to nemogoče, pač pa toliko kolikor mu je uspelo. Ta potuhnjena poteza z avtomobilom in gramofonom je bila vražje dober delec zapoznelega dejanja, s katerim jo je, čeprav je že odšel, želel opomniti, kako zelo jo je sovražil in kako zelo jo je še vedno želel raniti.«

Bond je rekel: »To je morala biti uničujoča izkušnja. Prav nenavadno, kako lahko ljudje rani-
jo drug drugega. Počasi mi ostaja žal za dekle. Kaj se je na koncu zgodilo z njo – in v zvezi s
tem, z njim?«

Guverner je vstal in pogledal na uro: »Ljubi Bog, saj je že skoraj polnoči. In ves ta čas sem za-
drževal osebje.« – ob tem se je nasmehnil, »in seveda vas.« Stopil je do kamina in pozvonil.
Prikazal se je črnski butler. Guverner se mu je opravičil, kar ga je tako dolgo zadrževal po-
konci ter mu naročil, naj zaklene in pogasi luči. Bond je vstal. Guverner se je obrnil k njemu:
»Pridite in povedal vam bom ostalo. Z vami se bom sprehodil čez vrt, da vas bodo stražarji
spustili ven.«

Počasi sta se sprehodila preko dolgih soban in se po širokih stopnicah spustila na vrt. Bila je
čudovita noč in polna luna se je nad njunima glavama prebijala skozi tanke visoke oblake.

Guverner je rekel: »Masters je ostal v Službi, vendar nikoli ni bil tako dober kot na začetku.
Kot bi po Bermudih nekaj izginilo iz njega. Ta izkušnja je del njega ubila. Bil je pohabljen.
Seveda je bila večinoma njena krivda, vendar se mi zdi, da ga je težilo ali celo zasledovalo,
kar ji je sam storil. Dobro je delal, vendar je nekako izgubil človeško tankočutnost in postopoma
se je posušil. Seveda se ni ponovno poročil, zapeljali so ga v projekt arašidov in ko se je
izkazalo, da je bila to polomija, se je upokojil. Vrnil se je v Nigerijo – k edinim ljudem na
svetu, ki so mu pokazali kaj prijaznosti – tja, kjer se je vse začelo. Nekoliko tragično, res, še
posebno, če se spomnim, kakšen je bil, ko je bil mlad.«

22 »In dekle?«

»Oh, preživela je kar hude čase. Vseposod smo prosjaličali zanjo, menjavala je različne službe,
ki jih je dobila bolj ali manj iz usmiljenja. Poskusila je spet postati stvardesa, vendar ji to
zaradi načina, kako je prekinila z Imperial Airways, ni uspelo. V tistih časih ni bilo toliko
poletov, prosilk za tistih nekaj pičlih mest pa je bilo veliko. Kasneje istega leta so Burforde
premestili na Jamajko in tako se ji je spodmaknil še glavni podporni steber. Kot sem že re-
kel, je bila Lady Burford vedno nekoliko blaga z njo. Rhoda Masters je bila skoraj čisto brez
sredstev. Še vedno je bila čedna in različni moški so jo za nekaj časa vzdrževali; vendar tega
ne moreš početi dolgo v tako majhnem kraju, kot so Bermudi, in bila je že blizu tega, da po-
stane vlačuga in se zaplete v težave s policijo, ko je spet nastopila Previdnost in odločila, da
je bila že dovolj kaznovana. Z Jamajke je prišlo pismo Lady Burford, v katerem je sporočala,
da ji je našla delo recepcionistke v hotelu Blue Hills, ki je eden najboljših hotelov v Kingsto-
nu. Tako je odšla in predpostavljam – takrat sem bil premeščen v Rodezijo – da so si na Ber-
mudih srčno oddahnili, ko so jo videli odhajati.«

Guverner in Bond sta prišla do širokih vhodnih vrat Guvernerstva. Za njimi se je v luninem
odsevu črno in belo in rožnato raztezal Nassau z mrežo ravnih ulic s čednimi škodlastimi hi-
šami, vendar neokusnimi pročelji in balkoni. S strašnim topotom se je straža postavila v po-
zor in pomerila z orožjem. Guverner je dvignil roko: »V redu. Voljno.« Kolesje straže se je hi-
tro spet zavrtelo v življenje in nastopila je tišina.

Guverner je rekel: »To je konec zgodbe z izjemo končnega trika usode. Nekoč je v hotel Blue
Hills prišel kanadski milijonar in tam ostal celo zimo. Na koncu je vzel Rhodo Masters s se-
boj v Kanado in se poročil z njo. Od tedaj živita kot ptička na veji.«

»Sveta nebesa. To je pa velika sreča. Komaj, da si jo je zaslužila.«

»Mislim, da ne. Ne moremo reči. Življenje je polno ovinkov. Mogoče se je Usoda odločila, da
je odplačala za vse, kar je hudega storila Mastersu. Mogoče sta bila resnična krivca Masterso-
va starša. Zaradi njiju je bil Masters tako dovzeten za nesreče. Več kot očitno je, da je bil
vpleten v čustveni polom, ku mu je bil usojen in ki so ga določili zanj. Usoda je izbrala Rho-
do Masters za njegov instrument. Zdaj ji je usoda povrnila za njene usluge. Težko je soditi te
stvari. Vsekakor je Kanadčana zelo osrečila. Mislim, da sta bila nocoj oba videti srečna.«

Bond se je zasmejal. Naenkrat so se mu vse nasilne dramatične stvari njegovega lastnega ži-
vljenja zadele prazne. zadeva s Kastrovimi uporniki in požigom jahte je bila kot pustolov-
ski strip v cenenem časopisu. Na dolgočasni večerji je sedel poleg dolgačasne ženske in pri-
ložnostna pripomba mu jej odprla novo stran v knjigi resničnega nasilja – Comédie Huma-
ine, kjer so človeška trpljenja neokrnjena in resnična in kjer igra Usoda bolj avtentično igro
kot v katerikoli zaroti Tajne službe, ki si jo izmisli Guvernerstvo.

Bond je pogledal Guvernerja in mu ponudil roko. Rekel je: »Hvala za zgodbo. In dolžan sem Vam opravičilo. Žena Harveya Milerja se mi je zdela pravi dolgčas. Zahvaljujoč Vam, je ne bom nikoli pozabil. Pozornejši moram biti na ljudi. Naučili ste me novo lekcijo.«

Rokovala sta se. Guverner se je nasmehnil: »Veseli me, da vas je zgodba zanimala. Bal sem se, da se boste dolgočasili. Vaše življenje je zelo razburljivo. Da Vam povem po pravici, bil sem že na koncu z idejami, o čem bi se lahko pogovarjala po večerji. Življenje v Kolonialni službi je zelo enolično.«

Zaželela sta si lahko noč in Bond je odšel vzdolž tihih ulic proti pristanišču in Britanskemu kolonialnemu hotelu. Spomnil se je sestanka, ki ga bo imel zjutraj z Obalno stražo in FBI-jem v Miamiu. To pričakovanje, ki ga je prej zanimalo in celo vznemirjalo, je zdaj mejilo na dolgočasje in nepomembnost.

I. F. Marcel Štefančič, jr.

Ian Fleming je izdal dve zbirki »novel« oz. »krajših zgodb«, v katerih je tudi izkoristil usluge Jamesa Bonda. Druga zbirka je izšla posthumno, praviloma nosi naslov *Octopussy*, vsebuje pa te zgodbe: *The Living Daylights*, *Octopussy* in *The Property of a Lady*. Vse te zgodbe so v filmih že izkoristili, kajpada ne v »celotic«, ampak so iz njih potegnili kak tematski sklop ali pa motivni drobci in ga priličili kaki povsem »tretji« zgodbi (npr. *The Living Daylights*, *The Property of a Lady*), v skrajni liniji pa so uporabili zgolj naslov in nič več (npr. *Octopussy*). Tudi vseh dvanajst »bondovskih« romanov so filmsko že obdelali (*Thunderball* celo že dvakrat: drugič kot *Never Say Never Again*), pa čeprav že od *The Spy Who Loved Me* (1977) naprej noben film ni imel več kake prave ali pa »neposredno« zveze z ustrezno »literarno predlogo«. In vendar se »bondiana« ne bo še tako kmalu končala, saj je že leta 1968 Robert Markham (psevdonim Kingsleva Amisa) napisal – pač v dogovoru z dediči – »bondovski roman« *Colonel Sun*, medtem ko je leta 1981 stekla nova »bondovska serija« izpod peresa Johna Gardnerja (npr. *Licence Renewed*, *For Special Services*, *Icebreaker*, *Role of Honour*, *Nobody Lives For Ever* ipd. – vse v dogovoru z založbo Glidrose, ki je bila ustanovljena le zato, da bi skrbela za »literarnega« Bonda: prav tako je bila ustanovljena filmska družba Eon Productions le zato, da bi skrbela za »filmskega« Bonda). Prva Flemingova zbirka »novel« je izšla leta 1960, nosila je naslov *For Your Eyes Only*, vsebovala pa je pet enot: *From a View To a Kill*, *For Your Eyes Only*, *Risico*, *The Hildebrand Rarity* in *Quantum of Solace*. Stiri zgodbe so filmsko že izkoristili, vendar spet tako, da so jih kombinirali z drugimi zgodbami (npr. *Risico*, *For Your Eyes Only*) ali pa tako, da so iz njih potegnili le kak tematski sklop (npr. *From a View To a Kill*), v »skrajni liniji« pa so naslov zgodbe uporabili za ime kakega »objekta« (npr. *The Hildebrand Rarity*). Filmsko niso potemtakem do sedaj obdelali le ene Flemingove zgodbe – *Quantum of Solace*, to pa se vsiljuje še toliko bolj, ker bi lahko izkoristili vsaj njen naslov ali pa bi ga uporabili kot ime tega ali onega »objekta«, »tajne operacije« ipd., a tega niso storili.

Druga zbirka *Octopussy* je, kot smo rekli, izšla posthumno, kar pomeni, da njen izid ni bil v ničemer pogojen s Flemingovo »avtorsko odločitvijo«, prav narobe pa je bil izid prve zbirke »novel« (*For Your Eyes Only*) rezultat Flemingove »zvestne« oz. »avtorske odločitve«. Ta prva zbirka Flemingovih »novel« je prekinila radikalni in monolitni kontinuum, ki ga je tvorila sistematična in obsedantna serija romanov, pisanih in izdajanih po načelu »vsako-leto-en-roman«: *Casino Royale* (1953), *Live and Let Die* (1954), *Moonraker* (1955), *Diamonds Are Forever* (1956), *From Russia with Love* (1957), *Dr. No* (1958), *Goldfinger* (1959) in potem *Thunderball* (1961), *The Spy Who Loved Me* (1962), *On Her Majesty's Secret Service* (1963), *You Only Live Twice* (1964), *The Man with the Golden Gun* (1965). Fleming je serijo romanov nenadoma punktualno in abruptno prekinil z zbirko »novel«: Bondovega »življenja« ni bilo več mogoče spraviti v kak tok romaneskne »akcijske enotnosti« in »homogenosti«, prav tako pa je bila – vsaj za hip, za eno leto – izgubljena »enotnost bondovskega suspenza« (kot se je pač oblikoval skozi seri-

jo romanov), kar pomeni, da se je sama »fikcija«, »bondovska fikcija« nekako »povnanjila«, šla iz »sebe ven«, se svojemu »sebstvu odtujila«. Bondova romaneskna »integriteta« je bila lahko ohranjena le v novelistični razpršitvi njegove romaneskne »akcijske enotnosti«.

Odkod ta »odtujenost fikcije« svojemu »vzroku«? Kako to, da Bondovega »akcijskega toka« ni bilo več mogoče spraviti v roman, v to, če rečemo z Lukacsem, »obliko moške zrelosti«? In zakaj je bilo mogoče Bondove historične »nivoje doživetega«, njegovo »praktično izkustvo« napeljati le v »novele«, v te, če naj rečemo po analogiji z Lukacsem, »oblike neskončne mladosti«?

Na ta vprašanja lahko pozitivno odgovorimo, če ugotovimo, kje — »historično«, »eksistencialno«, »moralno«, »akcijsko«, »psihosomatsko« ipd. — se je v času izida te zbirke sam Bond praktično nahajal, pri čemer moramo pristati, da tvorijo posamezni Flemingovi romani »stopnje« na Bondovi »življenjski poti«.

Najprej moramo reči takole: prva Flemingova zbirka »novel« *For Your Eyes Only* se dogaja leta 1960, kar pomeni, da se je pet »dogodkov«, popisanih v zbirki, Bondu pripetilo leta 1960, pač v letu izida same zbirke (če se naj bi James Bond »rodil« tam neke okrog leta 1920, po mnenju nekaterih celo tri leta prej, potem je to leto, kot bomo videli, »ustrezno«). V dveh letih, ki predhajata letu 1960, se pravi, »novelistični« razpršitvi »akcijske enotnosti«, je James Bond izpeljal dve zelo »uspešni«, spektakularni in »skrajno« »enotni« misiji/akciji, s katerima je razrešil dve veliki »spletki«, ki sta skušali porušiti svetovno »ravnotežje«. Ti dve »akciji«/»razrešitvi« sta bili neprimerno pomembnejši in historično »globlji« od tistih, ki so jima neposredno predhajale: v *Casino Royale* je uničil skorumpiranega »komija«, v *Live and Let Die* je razbil mednarodno tihotapsko mrežo z mamili, v *Moonrakerju* je onemogočil uničenje Londona, v *Diamonds Are Forever* je razbil mednarodno tihotapsko mrežo z diamanti, v *From Russia with Love* pa je preprečil svoje lastno uničenje. Nič prav »velikega«! Šele leta 1958 je Bond izpeljal prvo res »veliko« operacijo/akcijo: v romanu *Dr. No* je rešil ameriški »vesoljski program«. Takoj naslednje leto (1959) pa je v *Goldfingerju* rešil »svetovno ekonomijo«, »finančno strukturo« kapitalizma/Zahoda s tem, ko je preprečil rop ameriške »zlate skrinje«, Fort Knox. Ko se je Bond po teh dveh »velikih akcijah« vrnil v svoj londonski štab, ga njegov šef M. ni pričakal ravno toplo, prav narobe, oba Bondova uspeha sta razmerje M./Bond le še bolj zaostрила: M. je bil zdaj še bolj »hladen«, »nečimern« in predvsem »ljubosumen«, celo »nezaupljiv«. Bonda so sicer malce povišali (IV. Grade), tako da se mu je mesečna plača dvignila na 750 funtov in lahko si je privoščil nekaj malega razkošja: kupil si je Bentleya s posebno, zanj oblikovano karoserijo (»everyone should have at least one folly in his life«), M. pa je začel uporabljati izraz »forward-looking«, da bi s tem poudaril, da Bond premalo razmišlja o samem sebi in o svojem življenju. Potem je prišlo leto 1960: James Bond ni bil sicer nič manj zaposlen (v *From a View to a Kill*, *Risico* in *For Your Eyes Only*), pa vendar se je vmes tudi že malce dolgočasil (v *Quantum of Solace*, *The Hildebrand Rarity*). V tem letu kakih »velikih misij« (»major missions«) ni bilo in zdi se, da je bilo temu tako zato, ker M. Bondu kake »velike misije« preprosto ni hotel zaupati: odsotnost kake »velike akcije« in »novelistična« razpršitev »akcijske enotnosti« izhajata, po eni strani, iz zaostrenega odnosa med M.-jem in Bondom, iz M.-jeve »ljubosumnosti« in »nečimrnosti« (Bond je slaven in nenehno v ospredju, M. pa vztrajno v ozadju kot nekaj »skriti gibalec«). Po drugi strani pa velja odčitati tudi »odsotni« oz. »skriti vzrok« te »odsotnosti velikih misij« in »novelistične« razpršitve »akcijske enotnosti«. »Skritega vzroka« kajpada ne najdemo v »ekonomiji novele« (nobene izmed petih), temveč to, kar je bilo nekako »potlačeno« v »novelistični razpršitvi«, v »ekonomiji novele«, vdre v sami »ekonomiji romana«, v »ekonomiji« tistega romana, ki je izšel »neposredno« za zbirko »novel«, v romanu *Thunderball* (1961).

V tem romanu namreč zvemo, zakaj pravzaprav M. v zbirki »novel« *For Your Eyes Only* ni hotel Bondu zaupati kake »velike misije« in zakaj je bila v tej zbirki sama »akcijska enotnost« podvržena načelu »novelistične« razpršitve? V tem romanu dobimo potemtakem odgovor, zakaj nobena izmed Bondovih »akcij«, popisanih v zbirki, ni mogla »tvoriti« ali pa »delati« romana, zakaj nobena ni bila tako »velika«, da bi zaslužila roman, romaneskno formo? Na začetku romana najprej spoznamo, da je Bond pravzaprav v precejšnjih težavah, celo v nekaki »eksistencialni krizi«: izgublja samosposobovanje, razmišlja o smrti, preveč kadi, preveč pije, preveč je ipd. Bond si najprej svojo »krizo« razloži takole: »Vse to je le zato, ker nič ne po-

čnem. Bond razlog svojih težav vidi v »brezdelju« in »dolgčasu«, medtem ko vidi M. vzrok Bondove »živčnosti« in »preobremenjenosti« v dejstvu, da je »bolan«. Bondovo »zdravstveno stanje« je na nizki, celo najnižji stopnji: M. navaja pretirano kajenje (60 cigaret na dan), pretirano pitje alkohola (pol litra na dan; 60–70 % alkohol), splošno ošlabelost (jezik je obložen, pritisk visok, jetra niso otipljiva, nekatere mišice prizadevajo krči, v zatilju so bolečine, nekatera živčna vlakna so krepko načeta itd.), kontaminiranost organizma (napačna prehrana – npr. preveč kruha, premalo jogurta, sveže zelenjave ipd.), zato se odloči, da bo Bonda poslal na »obvezno zdravljenje« v sanatorij »Shrublands« (Washington, Sussex). Bond je »bolan« in za akcijo neprimeren, zato ga v *For Your Eyes Only* M. noče poslati na kako »veliko misijo«, temveč njegovo »akcijsko enotnost« razprši v pet »novelističnih« miniatur. Bond za kako »major mission« pač ni bil sposoben. V tem smislu nam postane precej bolj jasno, zakaj je Fleming serijo romanov prekinil z zbirko »novel«, zakaj je romaneskno formo nadomestil z »novelistično« razpršitvijo? Zakaj? Preprosto zato, ker so bile Bondove akcije »premajhne«, da bi jih bilo mogoče »brez ostanka« zvesti v »ekonomijo romana« in narobe, »ekonomija romana« bi leta 1960 izdala oz. razkrila bondovo »akcijsko omejenost«, saj bi bil razkol med »veliko formo« in »majhno vsebino« preveč očiten in radikalen.

Uporaba »novel« pa je opravičljiva še za nekega drugega aspekta, namreč: če se James Bond znajde v »eksistencialni krizi« in če to lahko razumemo kot »težave-z-letje« (moški klimakterij, soočenje s »staranjem«, »odmiranjem«, »prvi znaki staranja« ipd.), potem lahko Bondova »odtujenost-samemu-sebi« rezultira le v »odtujenosti fikciji«, v »odtujenosti romanu« kot obliki moške zrelosti in v »odvnanjtvici« v »ekonomiji novele« kot »oblike neskončne mladosti«.

26

² Kot smo že ugotovili, je James Bond svojo »akcijsko omejenost« utemeljeval s funkcijo »brezdelja« /»dolgčasa«/»ubijajočega prostega časa«, s tem pa se je »posredno« razkril tudi vzrok njegove »novelistične« razpršitve. Mimogrede smo pa opozorili, da je Bond že v zbirki »novel« *For Your Eyes Only* najmanj dvakrat (*Quantum of Solace*, *The Hildebrand Rarity*) zelo očitno »lenaril« in se predajal »brezdelju«, »dolgčasu« ipd.

Dolgčas, brezbržnosti, medlosti ipd. Bond praviloma »zapade« v tako imenovanih »dog days«, v »pasjih dnevih« med dvema misijama/akcijama (ti »pasji dnevi« so bili značilni tudi za zgodnje vohunske romane, predvsem pri Buchanu, Childersu in Sapperju). Bond je v zvezi s tem »mirom« med dvema misijama že v *From Russia with Love* poudaril predvsem dvoje: prvič, da ga ta »mir«/»dolgčas« ipd. »ubija« in drugič, da je »dolgčas« edini kardinalni »greh«, ki ga on obsoja. V *Goldfingerju* pa je bilo dovolj zelo kratko »pasje obdobje«, da je začel razmišljati o »življenju in smrti«. Te Bondove »ideološke krize«, katerim je podvržen med posameznimi misijami, spremljajo sovražnosti in upiranja, uperjena proti M-ju, hotenja, da bi to službo zapustil (*On Her Majesty's Secret Service*), spolna impotenca (*You Only Live Twice*), eksistencialna negotovost (*Thunderball*) ipd.: to so, smeli bi reči, eksplicitni simptomi Bondove »plavajoče subjektivnosti« implicitne simptome njegove »plavajoče subjektivnosti« pa lahko vidimo v še bolj opaznih in očitnih »akcijskih sklopih«, tako, npr., v vztrajnem športnem udejstvovanju, ki korenini v mitu o »Newholtu« moškem, mistično lojalnem svoji šoli, naciji, imperiju in krščanstvu (v *Goldfingerju* igra golf, v *Moonrakerju* bridge, v *Casino Royale* baccarat ipd.), v vztrajnem turističnem perspektiviranju diegetske ekonomije, temelječe na imobilnosti akcijskega reda/plavajoče subjektivnosti (v Istanbulu – v turističnem raju! – se ne sme vmešati v pretep dveh cigank, ker bi ga – kot ga opozorijo – ubili; to, da nič ne počne, ga »ubija«, prav tako pa bi ga v tem primeru »ubilo« tudi, če bi kaj počel!) in na redukciji družbene bitnosti na »naravni objekt« (v romanu *Dr. No* se izkaže, da se za naravno površino Jamajke skriva »tajna baza«, nekaj radikalno »družbenega«; na koncu Bond to »družbenost« spet transformira v čisti »naravni objekt«).

Bonda kot »plavajočo subjektivnost«, ki jo podpirajo »pasji dnevi«, »dolgčas«, »brezbržnost«, »brezdelje«, »prazen-in-ubijalski-čas-med-dvema-akcijama« ipd., definira prav neka »izključitev« iz »simbolenga reda«, namreč med dvema misijama/akcijama je Bond prikrajšan za tisto »historično« in »eksistencialno neposrednost«, ki mu jo med akcijo/misijo omogoča M: med akcijo je Bond nenehno v »neposredni zvezi« z M-om in ker je M »bivši admiral«, s tem tudi implicitno uteleša duh močne britanske pomorske tradicije (njeno kolonialno vsemogočnost, njeno imperialistično premoč, »pax Britannica«, »splendid isolation« itd.), njeno »na-

cionalno identiteto. Nad M-om sta le še Minister in Kraljica ter kajpada Bog. Ko Bond ni v akciji, izpade iz verige M-Minister-Kraljica-Bog, s tem pa se samemu toku, ki »dela« zgodovino v njeni »zadnji instanci«, radikalno odtuji, tako da njegovo »otrplost«, »depresivnost« in »zamrznjenost« odpravi vedno šele dejstvo, da ga M »pokliče gor« (»called up«, dobesedno!), saj je njegova pisarna prav nad Bondovo.

Kritiško dojetje bondovskih fikcij se je nenehno gibalo v polju protislovnih in celo izključujočih se razmerij: tako so, denimo, za same bondovske romane/filme trdili, da so »reakcionarni«, »desničarski« in »rasistični«, obenem pa so še v isti sapi hiteli zatirjevati, kako da so v resnici zgolj povsem »običajni« in »nenevarni eskapizem«. To »gotsko« simultano oklevanje med dvema protislovnima poloma pa je značilno tudi za problem »bondovske ženske«: »bondovska ženska« naj bi, po eni strani, utelešala tip »moderne«, »proste« in »neodvisne« spolnosti, osvobojene »družine«, »poroke« in »doma«, po drugi strani pa Bond tako »žensko« vsakič vrne nazaj na njeno »pravo mesto«, uglobljeno v standardih patriarhalno-puritanskega konglomerata, ali če naj to povemo drugače, »žensko« vedno vrne funkciji »spolnega razmerja«, kateremu je zaradi teh in onih razlogov »odtujena«. In zakaj pravimo, da je ta dvojnost, ta sistem oklevanja pravzaprav »gotska«, potemtakem izpeljiva iz tega, kar je klasična tradicija poimenovala »gotški roman«? Ta nemožnost odločitve med dvema nasprotnima poloma, ta strategija oklevanja namreč korenini v »kastriacijski tesnobi«, lastni »gotškemu falocentризmu«: »gotska« junakinja, krepostna in naivna, se ne more odločiti med »pozitivnim« in »negativnim« likom, med »dobrim« in »zlim«, lahko bi celo rekli, da ne razlikuje med »junakom« in »sovražnikom«. Tovrstne situacije zasledimo v tako rekoč vsakem bondovskem delu: na začetku filma *goldfinger* Bonda poželjivo in vabljivo »ogleduje« neka plesalka, ki pa ga nekaj trenutkov zatem že tudi izda. To »gotsko oklevanje« je potemtakem vpisano neposredno v samo ekonomijo bondovskega teksta. Pri samem Bondu pa je kontekst »gotskega oklevanja« postavljen na negativen način: Bond, po eni strani, ve takoj, kdo je »prijatelj« in kdo »sovražnik«, po drugi strani pa to, da je Bond »good guy« in – denimo – *Goldfinger* »bad guy«, ugotovimo prav zato, ker »ženska« ljubi Bonda. V tem smislu bi lahko rekli, da nastopi »ženska« le zato, da vzpostavi »proces razločevanja« med »pozitivnim« in »negativnim«, med »dobrim« in »zlim«, med »junakom« in »anti-junakom«.

27

Pa vendar velja poudariti, da ima James Bond – predvsem v filmih – vedno opraviti s tremi »ženskami«. Prva je praviloma močno in izrazito pro-bondovska: praviloma vzdrži le nekaj kadrov, potem pa jo iz filma – tako ali drugače – katapultirajo. Druga je izrazito anti-bondovska: v filmu vzdrži tam nekje do treh petin, potem pa jo iz filma – na bolj ali manj živiren način – katapultirajo. Tretja je izrazito pro-bondovska: njena je predvsem zadnja tretjina filma, pa tudi zadnji Bondov poljub je pred zatemnitvijo namenjen prav njej. Vse tri pa so tako ali drugače povezane z Bondovim »nasprotnikom« (bodisi da so v »službi« Bondovega »nasprotnika«, bodisi da imajo za njim kake neporavnane račune). »Deformiranost« ženske pozicije, njena radikalna »odtujenost« patriarhalnemu redu, korenini v njeni »odtujenosti« samemu »simbolnemu« redu, samemu družbenemu redu predmetnih pojavnosti, potemtakem v dejstvu, da je njena »spolna ekonomija« stvar »sveta«, ki je »skrit« za svetom predmetnih pojavnosti, da je »potlačena«, »zatrta«, »kastrišana« in celo »konspirativna« (»spolno« je zavezana Bondovemu »nasprotniku« kot agentu kantovske »stvari-na-sebici«, pa tudi če »poriva« z Jamesom Bondom še vedno ostane znotraj te »konspiracije«, smeli bi reči, da je v pravno-formalnem smislu pravzaprav nikjer ni, da je iz socialnega in pojavnega toka zgodovine izključena, kar pa nas spet navaja k ugotovitvi, da je funkcija »ženske« zgolj v tem, da vzpostavi »proces razločevanja« med »pozitivnim« in »negativnim«, med »dobrim« in »zlim«: »ženska«, pa čeprav v »fantomski« obliki, je tam zgolj zato, da ločuje med moškim in moškim. V romanih je njen beg iz pojavnega sveta, njena socialna, ideološka in historična »kastiranost«, še dodatno utemeljen: Vesper Lynd (*Casino Royale*) in Domino Vitali (*Thunderball*) sta animalično, patološko »agresivni«, Gala Brand (*Moonraker*) je bolešno »frigidna«, Tilly Masterton in Pussyalli (*Thunderball*) »šepa«, Honeychile Rider (*Dr. No*) pa ima zlomljen nos.

Ko Bonda potegnejo iz depresivnega imaginarija in ga priključijo »simbolnemu redu« (verigi M.-Minister-Kraljica-Bog), najprej naleti na »žensko«: ko ga šef namreč pokliče »gor«, mora Bond vedno mimo šefove tajnice, gospodične Moneypenny, pri kateri praviloma tudi za hip »postane«. Šef mu vedno (pač via »ženska«/»miss Moneypenny«) pokaže pot k »nasprotniku«. S tem v zvezi pa bi smeli celo trditi, da Bond naleti na »žensko« po tem, ko že ni več v »imagi-

narnem« in ko obenem še ni v »simbolnem«. Ko dosepe do šefa (M.), se dotakne »simbolnega«, »sile«, ki v nekem smislu delajo »zgodovino«, obenem pa ga to vrže v objem »silam« (šef mu, kot smo rekli, pokaže pot k »nasprotniku«), ki zase mislijo, da delajo »zgodovino« oz. ki mislijo, da je mogoče »zgodovino« usmerjati iz »osame« in »tajnosti«, ne da bi za to sploh kdo vedel (npr. Dr. No), kar pomeni, da ga to dejansko spet vrže v krepilje »imaginarnega«, saj je prva stvar, na katero naleti, potem ko zapusti vrhunsko točko »simbolnega«, prav »ženska« (»Že na prvem prehodu po mostu, je padel v objem dekletu«, beremo v romanu *Thunderball*), za katero pa se izkaže, da je »last« Bondovega »nasprotnika«, potemtakem del imaginarija, ki je »za« svetom pojavnih predmetnosti, del »konspiracije«, ki je »za« svetom pojavnih predmetnosti, del »konspiracije«, ki »moti« »simbolni red« pojavnih predmetnosti. Ta druga »ženska« Bondu pokaže pot k »nasprotniku«, pot v »imaginarno«: Bond vedno takoj dojame, da je »ženska« (npr. v filmu *Dr. No* gospodična Taro) v resnici »agentka« njegovega zakletega »nasprotnika«, s tem pa tudi locira »nasprotnikovo bazo«, njegovo »skrivališče«, pa vendar namesto, da bi se posvetil svojemu »objektu želje« (pač »nasprotniku«), zgrabi najprej »žensko«, dasiprav je v tej luči drugotna in celo izpeljana. Namesto k »objektu želje« gre k »ženski«: k »ženski« gre le zato, da mu še ne bi bilo treba k »objektu želje«. K »ženski« gre le zato, da bi se vzpostavil »proces razločevanja« med moškim in moškim, o k »objektu želje« gre k »ženski«: k »ženski« gre le zato, da mu še ne bi bilo treba k »objektu želje«. K »ženski« gre le zato, da bi se vzpostavil »proces razločevanja« med moškim in moškim, obenem pa tudi zato, da ne bi kdo mislil, da je homoseksualec.

4 **Q**uantum of Solace predstavlja del zbirke »novel«, ki je prekinila serijo romanov in ki je »akcijsko enotnost« oz. »bondovski suspenz« novelistično razpršila, kar še dodatno zaostri »odsotnost« kakih Bondovih »velikih misij« v tem času: ker so bile Bondove akcije v tem času »premajhne«, bi jih bilo nemogoče – v skladu z narativno verjetnostjo – »brez ostanka« zvesti v »ekonomijo romana«, in narobe, »ekonomija romana« bi leta 1960 izdala oz. razkrila Bondovo »akcijsko omejenost«, saj bi bil razkol med »veliko formo« in »majhno vsebino« preveč očiten. Vse ostale štiri novele v tej zbirki (*For Your Eyes Only*) popisujemo neko Bondovo drobno akcijo, le v *Quantum of Solace* smo soočeni s tistimi zancilnimi »pasjimi dnevi« med dvema misijama/akcijama (Bond prihaja iz ene misije in se odpravlja na drugo). Stvar je prignana celo tako daleč, da ne bi mogli niti reči, da Bond v tej noveli zgolj »govori«, temveč še huje, Bond v tej noveli zgolj »posluša«, kar pomeni, da njegova »plavajoča subjektivnost« temelji na imobilnosti: na vse, kar mu guverner pripoveduje in kar se je že zgodilo, ne more imeti nobenega vpliva in je tako prisiljen v golo »poslušanje«. Bondovo imobilnost pa komplicirajo in dramtizirajo vsaj trije momenti: prvič, da je njegovo »poslušanje« (»pogovor« med Bondom in guvernerjem) »dramska forma« in praktični učinek prav teh »pasjih dni«, drugič, da je okvir »poslušanja« določil sam, s tem ko je »priznal«, da bi se – če bi se – poročil s stevardeso (dasiprav je s tem hotel zgolj »zapolniti« uro, ki mu je preostala z guvernerjem), in tretjič, da ne ve, da bi sam v resnici lahko spremenil tok tega, na kar ni imel nobenega vpliva, če bi kajpada vedel že od začetka, da je gospa Miller (v družbi katere se je ta večer nadvse dolgočasil) v resnici Rhoda Llewellyn (»ženska«-stevardesa iz guvernerjeve parabole). Bond je »ženski« odvzel družbeno razsežnost in jo speljal v polje nekakih »naravnih« razmerij: »žensko« je transformiral v »naravni« objekt, ne da bi prej v njej razkril košček družbenega imaginarija, ali natančneje, Bond ni pustil, da bi »ženska« vzpostavljala »proces razločevanja« med moškim in moškim, saj je ni upošteval kot pot k »nasprotniku«, kot pot v svet »za« družbenim redom predmetnih pojavnosti, se pravi, da je ni dojel v smislu, značilnem za njegovo »romaneskno« pojavitev. Smeli bi potemtakem reči, da Bond ve, da ne nastopa v »romanu« (»ženska« pač ne kaže poti v »konspiracijo«, »ženska« ne ločuje med moškim in moškim, »ženska« ne določa odnos do sveta »konspiracije« itd.), obenem pa ve, da nastopa v »noveli«, kolikor je sama guvernerjeva *pripoved* (fabula, story) vzpostavljena na potlačitvi *sižejskega jedra*, *vzroka fikcije*, *procesa produkcije*: vsa finta je pač v tem, da Bond ne ve, da je gospa Miller v resnici Rhoda Llewellyn, da je zatorej guvernerjeva *pripoved* mogoča le zato, ker je samo *sižejsko jedro* radikalno potlačeno. (V zvezi s tem prim. naš spis O VZROKU FIKCIJE v prejšnji št. Problemi-Eseji.)

JUNAKINJA *Karen Blixsen*

29

Mlad Anglež z imenom Frederick Lamond je bil potomec dolge vrste duhovnikov in učenjakov ter je tudi sam pri dvajsetih kot študent religiozne filozofije z nadarjenostjo in dojemljivostjo pritegnil pozornost svojega profesorja. Leta 1870 je dobil štipendijo za potovanje in šel je v Nemčijo. Nameraval je napisati knjigo o doktrini spokornišтва, pa je razmišljal samo o tem.

Frederick je do tedaj živel odmaknjeno življenje med knjigami; sedaj mu je vsak dan prinašal nove vtise. Svet sam se je kot velika stara knjiga odprl in počasi, po svoje, obračal list za listom. Prvi velik pojav, na katerega je naletel, je bila slikarska umetnost. Nekega dne je šel po napatku svojega prijatelja v galerijo Das Alte Museum, da bi si ogledal Venustijevo sliko Kristusa na Oljski gori: bil je presenečen, ko se je znašel obkrožen s slikami, ki so bile povezane z njegovim študijem; ni vedel, da je toliko slik na svetu. Vrnil se je, da bi jih ponovno videl in po verskih slikah se je obrnil k posvetnim delom velikih mojstrov. Bil je preprost mlad mož; nikogar ni imel, ki bi ga vodil in ni si delal iluzij glede svojega poznavanja umetnosti; vrnil se je k slikam, ker je bil med njimi srečen. Nazadnje se je v galerijah počutil kot doma; na prvi pogled je prepoznal večino biblijskih oseb, in tudi do mitoloških in alegorijskih figur je imel prav tak, prijateljski odnos. To, prav res, so bili ljudje iz Berlina, ki jih je najbolje poznal, kajti izven galerij je počasi sklepal poznanstva.

Medtem ko je tako pohajal v svojih mislih, svet neizogivnih dejstev ni miroval, nasprotno, gibal se je z vročično naglico. Velika vojna toliko da ni izbruhnila.

Prvič se je zavedel situacije nekega vročega julijskega dneva, ko je srečal mladega moškega s posestva pod očetovo župnijo. Ta ga je ponosno pozdravil s citatom iz Hamleta: »Življenje dam, Lamond!« in nadaljeval z razodetjem svojega divjega mladega uma, vnetega od govorice o prihajajoči francosko-pruski vojni.

Mladi mož je imel brata na pariški ambasadi in Fredericku je razložil, da je francoska armada v popolni pripravljenosti ter da množica v Parizu vpije: »A Berlin!«

Zdaj je Frederick ugotovil, da mu je iz pogovorov v kavarnah, kjer je večerjal, vse to že nekaj časa znano, pa vendar, kot to gre, na pol zavesti. Prav tako je prišel do tega, da je na strani Francije: »Najbolje bi bilo iti iz Berlina,« je tuhtal.

Zbral je rokopise in zapakiral obleke, potem se je šel posloviti od slik, molil je, da jih najavljen napad in bitka ne bi poškodovala; tako torej se je odpravil proti meji. A ni prišel daleč, ko je že ugotovil, da je bil prepočasn. Potovanje je bilo že otežkočeno, niti naprej niti nazaj ni mogel. Spremenil je načrt in se odločil, da gre v Metz, kjer je imel znanca, pa tudi do Metza ni mogel. Nazadnje se je moral zadovoljiti s tem, da je smel ostati v majhnem mestu ob meji, imenovanem Saarburg.

V skromnem saarburškem hotelu so obtičali tudi francoski popotniki. Med njimi je bil star duhovnik, ki je prišel iz kolegija na Bavarskem, dve stari nuni iz semenišča, vdova, ki je imela hotel v provincialnem mestu, bogat vinogradnik in trgovski potnik. Vsi so bili karseda razburjeni. Optimisti med njimi so upali, da bodo dobili dovoljenje za prehod meje z luksemburško vojvodino in da bodo na ta način prišli v Francijo; pesimisti so kar naprej pripovedovali zloslutne zgodbe o tem, kako so Francoze obtoževali vohunstva in jih streljali. Lastnik hotela je bil z gosti neprijazen, saj jih je par v naglici zapustilo bivališče brez prtljage in denarja; poleg tega je bil ateist in ni maral Cerkve.

Z nebržnostjo mladega angleškega učenjaka so ubežniki dobili svojevrstno pomirjevalo; prihajali so in mu pripovedovali o svojih stiskah.

S starim dihovnikom sta preganjala čas z dolgimi teološkimi diskusijami. Starec mu je zaupal, da je bil v svojih mladih letih zelo zložil traktat o Petrovi zatajitvi. Po tem mu je Frederick prevajal odlomke iz svojega rokopisa.

Zadnje dni julija sta spričo najavljenih dogodkov ozračje in ozemlje Saarburga pričela vreti in vrsati. Govorilo se je, da se bodo na poti v Francijo tu ustavile nemške čete. Lastnik je, v znamenju njihove mogočnosti, postal do Francozov še bolj grob, obe stari nuni je spravil v jok, vdova pa je po veliki sceni z njim omdlela, nato je šla spat. Ostali iz družbe so se počutili tako na tleh, da se bolj ne bi mogli.

Sredi teh udarcev usode je iz Wiesbadna prišla v hotel francoska gospa s svojo postrežnico in nemudoma postala osrednja figura njihovega malega sveta.

30

Imela je ime, ki je Fredericku zvenelo čisto kot junaška zgodovina Francije. Precej ga je prebral na številnih škatlah in kovčkih v hotelski sprejemnici in pričakoval, da bo zagledal staro mogočno gospo, kot privid iz slavne preteklosti. Toda potem, ko se je prikazala, je bila prav tako mlada kot on sam, cvetoča kot vrtnica – prava lepota. Pomislil je: »Tako je, kot bi levinja mirno stopila v čredo ovac.«

Jasno mu je bilo, da je tako počasi zapustila Wiesbaden zato, ker se ji je zdelo nemogoče, da bi njo samo kdaj zadela kakšna neprijetnost; tudi zdaj jo je zanikala. niti najmanj se ni bala. Tesnobo blede hotelske družčine je sprejela s pogumno prizanesljivostjo, kot bi doumela brezpogojnost njihovega veselja v pričakovanju njenega prihoda. V soočenju z nevarnostjo trenutka, boječnostjo skupinice in sovražnostjo okolja je postala še bolj heraldična, kot levinja v grbu. Fredericku se je zdelo, da se kljub svoji mladosti in krhkosti iz ure v uro, hkrati z držo, obličjem in govorjenjem, spreminja v enoznačno in idealno podobo *dame haute et puissante* ter utelešenje starodavne Francije.

Ubežniki so v njej našli zavetje. Gospodarja je na mah spravila z oči, obnašanje osebja se je spremenilo in prehrana se je izboljšala. Plačala je račune in poslala po zdravnika za Madame Bellot. Pri teh opravilih je potrebovala kurirja, tako tudi sta se ona in Frederick seznanila.

Če bi Frederick srečal gospo pred šestimi meseci, preden je zapustil Anglijo, ga bi njena družba spravljala v zadrego in bil bi sramežljiv. Sedaj je bil domač, če ne z njo, pa vsaj z njenimi sestrami in sorodniki. Čeprav je bila zelo elegantno moderna, je bila videti natanko takšna kot Tizianove in Veronesejeve boginje, njeni dolgi svileni kodri so se kot njihovi bleščali v odtenu blede pozlate; njena drža je imela tisto žensko veličino, s katero so se sede na prestolu ali plesale one in njena koža je imela prav tako kot njihova tisto skrivnostno svežino in sijaj.

Nosila je majhen lovski klobuček z rožnatim nojevim peresom, neverjetno razkošno obleko iz golobje sive svile, dolge rokavice iz mehkega usnja, okrog belega vratu pa ozek črn žamesten trak. V ušesih in za vratom je imela bisere in diamantne prstane na rokah. V stvarnem življenju ni videl ničesar, kar bi ji bilo vsaj približno podobno, prav dobro pa bi se ji podal zlat okvir v galeriji v Das Alte Museum.

O njej jej zvedel le to, da se je zelo mlada poročila in je že vdova. Ne da bi mu povedali, je vedel, kje je preživela leta pred njunim srečanjem: med bleščecimi marmornatimi stebri, dehtečim zelenjem, pred kipečim modrim morjem, pa srebrnimi in koralnimi oblaki, ki jih je videl na slikah. Mogoče je imela majhnega črnskega služabnika, ki ji je stregel. Včasih je v svojih mislih odplaval, vedel jo je v drži božanske brezbržnosti, da, opravljeno kot Venero samo. Vendar so bile njegove sanjarije čiste in neosebne, za vse na svetu je ne bi prizadel.

Z njim je bila prijazna, obnašala se je kot starejša sestra, toda od časa do časa malce zadirčno;

kakor bi bila nejevoljna zaradi sveta, ki je toliko bolj nepopoln od nje. Frederick je opazil, da imata nekaj skupnega. Družilo ju je to, da zanemarjata veliko življenjskih dejstev, ki so za ostale kar največjega pomena. Le da je v njegovem primeru prezir izhajal iz občutka oddaljenosti in odtujenosti od sveta nasploh. »Toda pri njej,« je premišljeval, »ga poraja okoliščina, da svetu gospoduje in ne bo od njega prenašala nikakršne neumnosti. Naslednica in upravičena dedinja zavojevalcev in poveljnikov, celo tiranov tega sveta je. »Kot je zvedel s prtljage, je bilo njeno krstno ime Heloise.

Zaradi zavesti o njeni moči so hotelski ubežniki preživeli par srečnih dni. Nazadnje so vsi skupaj v svoji prisrčni smozavesti celo malo pretiravali. Pri večerji so ob pečenem piščancu in odličnem vinu sproščeno in zaupno klepetali; in trgovski potnik, majhen, preplašen mož, a s prijetnim glasom, jim je zapel nekaj pesmi. V jedilnici je bil piano in star duhovnik ga je spemljal na njem. Končno se jim je ob himni »Partant pour la Syrie« priključila cela družba. Sredi verza je kot grom zaropotalo po vratih, niso se odzvali, peli so naprej in se za čez noč zaupljivo razšli.

Naslednji dan so v Saarburga v vihuri razburjenja in zmagoslavja vkorakale nemške čete; in popoldan so hotelske ubežnike, z izjemo Madame Bellot, ki je še vedno ležala, aretirali ter jih odvedli pred sodnika.

Fredericka je presenetilo, ko je zvedel, da je skupaj s starim duhovnikom obtožen vohunstva in da so predložen dokazni material njuni dolgi pogovori, rokopis ter zapiski. Po sodniškem mnenju se njegovi citati iz Izaije, L111,8 »zaradi hudobije mojega ljudstva«, nanašajo na uro, datum in mesec nemškega prodora. Frederick je pomislil, da je že prej slišal za tolmačenje Izaije v čudne namene in se je potrpežljivo poskušal sporazumeti s sodnikom. Vendar je ugotovil, da je gospoda preplavilo veličastno občutje trenutka in da ni dojemljiv za dokazovanje. Star duhovnik ni hotel ali pa ni mogel govoriti.

Tekom dneva je Fredericku počasi postalo jasno, da ga lahko še pred nočjo čisto zares ustrelijo. Z gotovostjo o tem je prišla čudna, globoka drhtavica. »Sedaj bom zvedel,« je mislil, »če je po smrti življenje.« Zavedel se je, da bo duhovnik to izvedel istočasno z njim; ker je bil starec tak doktrinar, si je bilo domislek težko predstavljati.

Vendar se je do sončnega zahoda tudi sodnik naveličal primera in je velel oba obtoženca odpeljati pred skupino oficirjev, ki so bili nastanjeni v veliki primestni vili, iz katere so lastniki v strahu pred francosko invazijo zbežali. Tu sta našla ostale iz hotelske družbe. Vzdušje v vili je bilo precej drugačno kot tisto v mestnem uradu. Trem nemškim oficirjem se je zdelo primerno obedovati v udobju salona, bogato okrašenega s škrlatnim brokatom, s težkimi zavesami in ogromnimi slikami na stenah. Poobede in vino so imeli še pred sabo na mizi. Bili so zardeli od vina in še bolj od zmagoslavja, kajti pred eno uro so izvedeli za akcijo v Wissenburgu; telegram je ležal ob kozarcih.

Eden izmed trojice je bil postaven, sivolas moški koščenega obraza; za drugega se je zdelo, da je njihov duhovni vodja ali neubogljiv otrok. Med navzkrižnim zasliševanjem zapornikov je imel proste roke, kajti francosko je govoril bolje od ostalih, ki jih je zabaval s svojo prekipevajočo vitalnostjo. Bil je še mlad, postave velikana in uničujoče lep, s polnostjo, ali težo, ki mu je dajala videz mladega boga. Ljudi iz hotela je pozdravil s posmehljivim začudenjem ter prezirom in zdelo se je, da se ne boji niti Boga niti Hudiča, še manj pa kakšnega Francoza, — dokler ni ugledal gospe Heloise. Od takrat sta on in ona prevzela zadevo nase.

Toliko je Frederick lahko videl. Sicer ni bil pravi razsodnik za tak način bojevanja, in čeprav ona moškemu razen prvega ni več privoščila pogleda, medtem ko njegove svetle, preiskujoče oči niso niti za hip zapustile njenega obraza ali postave, se ni znal odločiti, kdo od njiju je v resnici začel ofenzivo.

Bila sta podobna in lahko bi bila brat in sestra. Očitno sta se eden drugega bala; dalj je trajalo zaslišanje, bolj se je Nemec od strahospoštovanja potil, ona pa je bledela; in vendar ju ne bi moglo nič razdružiti. Frederick je bil seveda prepričan, da je to tu njuno prvo srečanje, vendar se je hkrati, v tem salonu te vile, pripravljalo na star rodbinski spor. Je to; se je spraševal, deden spopad narodov, ali pa bi moral iti še dlje in globlje, da bi odkril njegove korenine?

Mladi Nemec je pričel z ugotovitvijo, da se mu pot v Pariz zdaj ne zdi vredna truda. Vprašal jo je, kako je prišla v svojo sedanjo družbo in če ima svoje tovariše za bolj nevarne od sebe? Odgovorila je odrezavo, z dvignjeno brado. Frederick se je zavedal, da je njegova usoda, sku-

paj z usodo njegovih tovarišev od sedaj v njenih rokah; pomislil je, da nobeno človeško bitje, še najmanj pa ta mlad vojak, ne bi dolgo prenašalo njenega izraza in vedenja, pa vendar je v srcu pohvalil čudovito razkazovanje nesramnosti, ki ga jim je namestila. Neizogibno se ji je nazadnje moral Nemec približati; ko je držal dokument, tako da ga je lahko pregledala, ji je govoril naravnost v obraz. Tedaj je za rahlim gibom umaknila razkošen spodnji del svoje obleke, da se ga ja ne bi dotaknil.

Sredi govora se je naenkrat zaustavil in zajel sapo. »Gospa, nimam namena,« je rekel zelo počasi, »dotakniti se vaše obleke. Nameravam vam nekaj predlagati. V potne liste bom, za vas in vaše prijatelje, napisal, da greste lahko v Luksemburg, kar bi od mene tudi radi. Iskat jih lahko pridete čez pol ure. Toda priti boste morali brez tega krila, ki se ga, pravilno, teko trudite držati stran od mene. Pravzaprav boste morali priti po potne liste oblečeni kot boginja Venera. To,« je dodal po trenutku tišine, »je na vsak način čeden predlog, gospa.« Ob svojih lastnih besedah je nanadoma temno škrlatno zardel.

Frederickovo srce je od gnusa ali groze in žalosti za trenutek nehalo biti. Izjava je bila sprejvrmjene njegovih lastnih lepih fantazij o Heloisi. Ta skrunitev je iz sveta napravila kraj odvratne nizkosti in njega samega za sokrivca.

Njo, Heloise je žalitev spremenila, tako kot bi jo spodnetila. Naravnost k sramotilcu se je obrnila in Frederick je ni še nikdar videl tako polne življenjske moči ali objestnosti; dajala je videz, kot da se bo svojemu sovražniku ravnokar zasmejala v obraz. Podlost sveta, je pomislil z globoko, vzneseno hvaležnostjo, se je ni dotaknila, nad vsem tem je. Le za trenutek je šla z roko k ovratniku plašča, kot da bi se ga morala, dušeč se v navalu zaničevanja, znebiti. Takoj nato je že spet stala mirno, roka je šla dol in z njo kri iz njenih lic, postala je čisto bleda. Obrnila se je k svojim sozapornikom in se s pogledom počasi sprehodila čez njihove bele, zgrožene obraze.

Oba starejša oficirja sta se premaknila na stolih. Mlad moški jima je pomahal s papirjem. »Saj!« je zakričal. »Zaradi naših grehov je bil ranjen! Zaradi hudobije mojega ljudstva zadeti! Z o značno poglavja in verza! Pred nami je cela skupina vohunov, gospodje, ona pa — s tresočim prastom je pokazal na Heloise, »jih vodi. Zakaj je morala priti prav sem? Kaj nikakor ni mogla dati miru?«

Spet jo je ogovoril, ni mu dalo, da bi jo spustil iz rok. »Ste prepričani, da ste me razumeli?« je zavpil.

»Ne, nisem prepričana,« je rekla. »Francoski jezik nima pravih izrazov za vaš predlog. Ga hočete, prosim, ponoviti v nemščini?«

Tudi zanj je bilo težko, vendar je ponovil. Heloise je snela klobuk, tako da so njeni zlati lasje lesketali v soju luči; do konca zaslišanja ga je držala v rokah za svojim vitkim pasom, kar je izgledalo tako, kot bi imela roki zvezani na hrbtu.

«Zakaj sprašujete mene?« je dejala. »Vprašajte njih, ki so z mano. Ubogi ljudje so, garači in vajeni muk. Med njimi je francoski duhovnik,« je počasi nadaljevala, »stolažnik mnogih duš; tu sta dve francoski sestri, ki sta negovali bolne in umirajoče. Druga dva imata v Franciji otroke, ki bodo brez njiju zboleli. Za vsakega med njimi je njegova rešitev pomembnejša od moje. Pustite jim, naj oni odločijo namesto mene, če si jo bodo kupili po vaši ceni. Odgovorili vam bodo, sami, v francoščini.«

Star duhovnik je stopil naprej. V hotelu je rad držal dolge govore, toda tu ni spregovoril niti besede. Le desno roko je vzdignil in zamahnil z njo.

Ena od starih nun se je vrgla proti steni, kot bi bila že pred strelsko vrsto, dvignila je obe roki in zakričala: »Ne!«

Druga nuna je bruhnila v krčevit jok, noge je niso več držale, padla je na kolena ponavljajoč: »Ne. Ne. Ne.«

Trgovski potnik je bil tisti, ki je spregovoril. Napravil je dolg korak proti mlademu oficirju, pogledal je k njemu gor v višino in rekel: »Mislite, da se vas bojimo? Ja, res se vas. Bojimo se, da bi kdaj postali taki, kot ste vi.«

Frederick ni spregovoril, pogledal je oficirja v obraz in ni si mogel kaj, da se ne bi malce nasmehnul.

Nemec je strme pogledal dol k trgovskemu potniku in nato prek njegove glave Heloise. Zatulil je: »Potem proč z vami. Končajmo s tem. Stran z vami vseim!«

Iz sosednje sobe je pozval dva vojaka. »Odpeljte te ljudi dol,« je ukazal. »Na dvorišče. Čakajte na ukaze.«

In še enkrat je zavpil proti jetnikom: »Sedaj boste dobili, kar zaslužite. Dajte mi mir. Dajte mi že mir.«

Zadnja stvar, ki jo je Frederick videl v sobi, je bil njegov obraz v trenutku, ko je šla mimo njega Heloise in ga pogledala. Celo skupino so porinili po stopnicah in ven iz hiše.

Noč je bila jasna in ko so prišli na dvorišče, so se na nebu začele prižigati zvezde. Na eni strani je bila nizka ograja, ki je mejila na vrt vile; z druge strani je prihajal vonj po živini. Utrujenji zaporniki, siti svoje usode, so šli eden po eden in se postavili ob zid. Heloise, ki je tudi na dvorišču stala razoglava, je pogledala v nebo in čez nekaj časa dejala Fredericku: »Utrinek je bil. Lahko bi si nekaj zaželeli.«

Pol ure so stali na dvorišču, ko so iz hiše prišli trije vojaki, eden med njimi je nosil luč. Drug, ki je bil vedeti kot poveljnik, je pogledal po zapornikih, stopil k staremu duhovniku in mu podal dokument. »Tu je vaša dovolilnica za pot v Luksemburg,« je rekel. »Za vse vas je. Vlaki so prenatrpani, v mestu boste morali najeti kočijo. Najbolje bo, da takoj odidete.«

Takoj ko je zaključil, je stopil naprej drug vojak in se obrnil k Heloise; presenetilo jih je, ko so videli, da drži velik šopek vrtnic, ki so bile prej na mizi v salonu. Salutiral je. »Polkovnik«, je dejal, »prosi gospo, naj sprejme tole. S poklonom. Junakinji.« Heloise je sprejela šopek, kakor da tega, tako kot vojaka, ne vidi.

33

Kočije jim je uspelo dobiti v hotelu. Medtem ko so morali čakati nanje, so naglo in pičlo obedovali kruh ter vino, saj ni nihče od njih jedel že od jutra. Nič ni spominjalo na odlično večerjo pretekle noči; zdelo se je, da ni povezave; od tedaj so njihova življenja šla po drugem tiru. Drug drugega so držali za roke, eden drugega so zadolžili za življenje.

Heloise je bila še vedno osreden lik njihove skupnosti, vendar tokrat drugače, kot njim vsem neskončno drag predmet. Njihova sta bila njen ponos in njen sijaj, zakaj za njiju so bili pripravljeni umreti. Se vedno je bila zelo bleda, bila je videti kot otrok med starci, smejala se je temu, kar so ji povedali. Vztrajala je na tem, da gredo vsi kovčki in škatle z njo, očitno jih je smatrala za del sebe, ki ne sme ostati v sovražnikovih rokah, in naložiti jih je moral Frederick; tako se je tudi zgodilo, da sta se proti meji vozila skupaj, za ostalimi, v majhnem fizarju.

Frederick se je te vožnje spominjal celo življenje, z ovinki na cesti vred. Tam zgoraj je bila luna in nebo, razpeto med njo in nizkim obzorjem, je bilo kot napudrano z zlatim prahom. Ko je padla rosa, si je Heloise ovila šal okrog glave, med njegovimi temnimi gubami je bila videti kot kmečko dekle, toda še vedno je sedela poleg njega ustoličena, kot muza. Pred tem je o junakih in junakinjah bral v knjigah, – dejanje, ki ga je sam preživel, mlada ženska poleg njega, bilo je kot v knjigah, hkrati pa je bila sama bolj blago in enostavno živa kot katerakoli knjiga na svetu. Njena tiha, zmagoslavna sreča je bila zanj prav tako sladka kot vonj zrelega koruznega polja, mimo katerega sta se peljala. Nenadoma ga je prišla za roko.

Bilo je še zgodaj, ko sta prestopila mejo in prišla na majhno postajo v Wasserbillingu, kjer sta se sešla z ostalimi iz družbe. Tedaj ko so, čakajoč na vlak, ki jih bo odpeljal v Francijo, že spet obrnili obraze proti Parizu, je Frederick začutil, da so njegovi francoski prijatelji postali kot ena družina, ki pa ji sam ni več pripadal. Ko je vlak končno pripeljal, je bilo videti, kot da zanje skorajda ne obstaja. Zadnji hip mu je Heloise naklonila dolg, globok, nežen pogled. Sledil ga je izza okna njenega kupeja. Nenadoma je ni bilo več.

Frederick je stal na peronu in gledal vlak, izginjajoč v megleni jutranji pokrajini. Zdelo se mu je, da je čez pomemben dogodek njegovega življenja padla zavesa. Od sreče in bolečine ga je bolelo srce. Nedavno rojen umetnik v njem, Venustijev prijatelj, je sprejel doživetje s ponižnim, vznesenim duhom in nanj odgovoril z »Domine, non sum dignus«. Toda ko je bil spet sam, ga je zgrabil njegov stari jaz z angleških univerz, raziskovalec in poizvedovalec, hrepenel je po nečem več, in razsvetljen je hotel biti, hotel je vedeti ter razumeti. Se nekaj nedejete ga je ostalo v tem pojavu junaškega umovanja, neko neraziskano, skrivnostno področje.

Ta člen neizpeljanega raziskovanja in nepridobljenega vpogleda, to bo tisto, je razmišljal, za-

radi česar stoji tu na wasserbilligški postaji, skorajda dušič se od občutka izgube ali pri-manjkljaja, kot bi mu vzeli čašo izpred ust, še preden si je pogasil žejo.

Tistega, ki zares išče, včasih povede na cilj roka usode. In Frederick je tako raziskoval hero-ično umovanje. Le nekaj časa je moral počakati.

V Angliji se je spravil nazaj h knjigam. Zaključil je svojo razpravo o doktrini pokore in kas-neje napisal še eno knjigo. Sčasoma je s področja religiozne filozofije prešel na zgodovino re-ligije kot take. Med mladimi izobraženimi možmi svoje generacije mu je uspelo dobiti dober položaj, zaročen je bil z dekletom, ki jo je poznal še iz časov, ko sta bila še otroka; potem pa je, pet ali šest let po doživetju v Saarburgu, moral zaradi udeležbe na seminarskih predava-njih velikega francoskega zgodovinarja iti v Pariz.

Tam je poiskal starega prijatelja, brata tistega fanta, ki ga je v Berlinu prvi obvestil o vojni. Mlademu možu je bilo ime Arthur in še vedno je imel enak položaj na ambasadi kot tedaj. Arthur ni vedel, kako razvedriti študenta teologije v Parizu; povabil je Fredericka na večerjo v izbrano restavracijo in medtem ko sta večerjala, ga je vprašal, kako mu je všeč Pariz in kaj si je že ogledal. Frederick je odgovoril, da je videl nešteto čudovitih stvari in pa, da je bil v mu-zejih Louvre in Luksemburg.

Nekaj časa sta se pogovarjala o klasični in moderni umetnosti. Potem je Arthur nenadoma vzkliknil: »Če rad gledaš lepe reči, vem, kaj bova naredila. Sla bova gledat Heloise.«

»Heloise,« je rekel Frederick.

34

»Niti besede več,« je dejal Arthur, »ni moč opisati, naj se vidi.« Peljal je Fredericka v majhno, izbrano in odlično varietejsko dvorano. »Ravno prav sva prišla,« je rekel, se nato zasmel in dodal: »Pravzaprav bi jo res moral videti v času empira. Nekateri ljudje jo imajo za neumno gos, toda, ko pogledaš njene noge, tega ne moreš verjeti. La jambe c'est la femme! Povedali so mi tudi, da je njeno zasebno življenje prav dostojno, ne vem.«

Predstava, ki sta jo šla gledat, se je imenovala *Dianino maščevanje*; zgledovala se je pri klasič-nem slogu, vendar je bila v podrobnostih elegantno moderna. Ogromno število ljubkih mla-dih plesalk je plesalo in se postavljalo, – kot nimfe v gozdu, vse pa so bile karseda malo oblečene. Vrhunec cele izvedbe pa je bil, ko se je, čisto brez vsega, pojavila sama boginja Diana.

Ko je, upogibajoč svoj zlati lok, stopila naprej, je skozi hišo šel zvok, podoben dolgemu vzdihu. Lepota njenega telesa je predstavljala presenečenje in vznemetenost celo za tiste, ki so jo vi-deli že prej; komaj so verjeli svojim očem.

Arthur jo je opazoval skozi lornjon, ki ga je nato velikodušno podal Fredericku. Toda opazil je, da ga Frederick ni uporabil, trenutek zatem pa, da je postal zelo miren. Vprašal se je, če ga je pretreslo. »C'est une chose incroyable,« je dejal, »que la beauté de cette femme. Kaj praviš?«

»Ja,« je rekel Frederick, »vendar jo poznam. Videl sem jo že pred tem.«

»Toda ne v tej zadevi,« je dejal Arthur.

»Ne. Ne tukaj,« je dejal Frederick. Čez čas je dodal: »Morda se me bo spomnila. Poslal ji bom svojo vizitko.«

Arthur se je nasmehnil.

Paž, ki je prevzel Frederickovo vizitko, je prišel nazaj z majhnim pismom zanj.

»Je od nje?« je vprašal Arthur.

»Ja,« je rekel Frederick. »Spomni se me. Ko bo predstave konec, nas bo prišla pogledat.«

»Heloise?« je vzkliknil Arthur. »Glej! Ti angleški profesorji religiozne filozofije! Kje si jo spo-znal? Je bilo to tedaj, ko si pisal o misterijih egipčanskega Adonisa?«

»Ne, takrat sem pisal o drugi temi,« je dejal Frederick.

Arthur je naročil mizo in vino, pa velik šopek vrtnic.

Heloise je prišla v gledališče in storila, da so se vse glave obrnile proti njej kot greda sončnic proti soncu.

Bila je v črnem, z dolgo vlečko in dolgimi rokavicami, nojevimi peresi in biseri, – in: »Ta črnina,« je šepnilo srce hiše, »ki prekriva to belino!«

Imela je morda malce polnejši stas in ožji obraz kot pred šestimi leti, toda še vedno se je gibala na isti način, kot ena velikih Felid, in njena pojava ter obličje sta zadržala odrezavost oziroma nestrpnost, ki je Fredericka že tedaj očarala.

Frederick je vstal, da bi jo pozdravil in Arthur, ki ga je med elegantno gledališko publiko imel za žalostno okornega, je bil zaradi prijateljevega dostojanstva ter popolnoma enakih izrazov globoke srečne vdanosti, ko sta se spogledala, močno presenečen. Zdelo se mu je, da bi se ob snidenju rada poljubila, pa ju je zadržalo še nekaj drugega kot zgolj prisotnost ljudi poleg njiju. Kar stala sta, kot bi pozabila, da človek lahko tudi sedi. Heloise se je Fredericku nasmehnila. »Tako vesela sem, da ste me prišli pogledat,« je rekla, držeč njegove roke v svojih.

Frederick sprva ni vedel, kaj naj reče; nazadnje jo je vprašal nekaj neumnega. »Vas je še kdo drug,« je poizvedel, »prišel sem pogledat?«

»Ne,« je rekla Heloise. »Ne, nobeden od njih.«

Ob tem je Arthurju uspelo, da ju je, drug drugemu nasproti, posadil za mizo.

»Veste,« je dejala Heloise, »da je ubogi stari oče Lamarque umrl?«

»Ne,« je rekel Frederick, »z nobenim od njih nisem imel stika.«

»Ja, umrl je,« je dejala Heloise. »Ko je prispel v Pariz, je prosil, naj ga pošljejo v vojsko. Tam je delal čuđeže, bil je heroj! Toda pozneje so ga tu v Parizu ranili versajski vojaki. Ko sem to zvedela sem pohitela v bolnico, toda na žalost je bilo že prepozno. Arthur ji je, da bi nadoknadil svoj kmetavzarski molk, natočil šampanjec in ji hkrati dal kompliment.

35

»Oh, dobri ljudje so bili,« je vzkliknila, dvigajoč kozarec, »kakšen čas je bil to. Dve stari sestri, tudi oni sta bili tako dobri. Sploh pa so bili taki vsi med njimi.«

»Vendar niso bili zares prav pogumni,« je dodala in položila kozarec nazaj na mizo. »Tisto noč v vili so bili vsi na smrt prestrašeni. Ze so zrl v ustja nemških pušk, uperjena vanje. In, dobri Bog, tudi tvegali so bolj, kot so se kdaj zavedali.«

»Kako to mislite,« je vprašal Frederick.

»Da, več so tvegali,« je rekla Heloise. »Zakaj pripravili bi me bili do tega, kar je zahteval Nemec. Pripravili bi me do tega, da si rešijo življenje, če bi se bil spočetka obrnil naravnost nanje ali če bi bili imeli možnost odločati se na samem. In potem si ne bi tega nikdar odpustili. Celo življenje bi si očitali in se imeli za velike grešnike. Niso bili ljudje za tako vrsto posla, oni ne, ki niso nikdar prej v svojem življenju storili slabega. Zato tudi je bilo žalostno, da so bili prisiljeni biti tako grozno prestrašeni. Povem vam, prijatelj, za te ljudi bi bilo bolje, da bi jih ustrelili, kot da bi živel s slabo vestjo. Tega niso bili navajeni, razumete, ne bi vedeli, kako naj s tem opravijo.«

»Kako vse to veste?« je vprašal Frederick.

»Oh, take ljudi dobro poznam,« je dejala Heloise. »Odraščala sem med ubogimi, poštenimi ljudmi. Moja babica je imela sestro nuno in star ubog duhovnik, podoben očetu Lamarque, me je učil brati.«

Frederick je postavil komolec na mizo in brado v dlan in je sedel in jo gledal. »Da je bilo vaše zmagoslavje po tem,« je rekel zelo počasi, »zares čisto na naš račun? Ker smo se tako dobro obnašali?«

»Saj ste se dobro obnašali, mar ne?« mu je z nasmehom dejala.

»Potem ste bili celo še večja junakinja,« je rekel Frederick na isti način kot prej.

»Dragi prijatelj!« je dejala.

Vprašal jo je: »Ste v tistem trenutku verjeli, da vas lahko zares ustrelijo?«

»Ja,« je rekla. »Prav lahko bi me dal ustreliti, in vas vse skupaj z mano. To bi bil res lahko njegov način izkazovanja ljubezni. A kakorkoli že,« je dodala zamišljeno, »bil je pošten, pošten mlad možki. Znal si je zares želeči. Veliko moških tega nima v sebi.«

Spila je, si pustila ponovno natočiti kozarec, nato je pogledala Fredericka. »Vi,« je rekla, »niste bili kot ostali. Če bi bila vi in jaz tam sama, bi bilo vse drugače. Vi bi me lahko pripravili do tega, da si rešim življenje, tako kot je on hotel, čisto preprosto, in potem ne bi o tem nič več premišljevali. To mi je bilo tedaj jasno. In takrat, ko sva se skupaj vozila proti meji in niste spregovorili besede, v tistem fjakarju sem to vedela. To mi je bilo pri vas všeč, pa ne vem, kje ste se tega naučili, glede na to, da ste konec koncev Anglež.«

Nad njenimi besedami se je Frederick zamislil.

»Ja,« je rekel počasi, »če bi sami tako predlagali, se tako svobodno odločili.«

Heloise se je v odgovor zasmejala.

»Toda ali veste,« je nenadoma vzkliknila, »kaj je bila za oba, za vas in zame, za vse skupaj, sreča? Da ni bilo tedaj z nami nobenih žensk.«

Ženska bi me hitro pripravila do tega, najsi bi me še tako prizadelo. In kje bi bila, v tem primeru, vsa naša veličina?»

»Toda saj so bile ženske z nami,« je dejal Frederick. »Nuni sta bili.«

»Ne, oni ne štejeta,« je rekla Heloise, »nuna ni ženska v tem smislu. Ne: mislim na poročeno žensko. Če gospo Bellot ne bi od strahu bolet želodec, bi me v trenutku do kraja slekla, to vam lahko prisežem. Nikakor je ne bi mogla pretentati.« Heloise se je z očmi na Frederickovem obrazu zamislila in če z minuto ali dve rekla: »Kakšen mož ste postali. Drži, odrasli ste.

36 Tedaj ste bili še deček. Oba sva bila toliko mlajša.«

»Nocoj,« je dejal, »se mi ne zdi, da bi od tedaj preteklo dosti časa.«

»A vseeno je veliko časa,« je rekla, »le da vam to nič ne pomeni. Moški ste, pisec, ali ne? Vaša pot gre navzgor. Napisali boste še veliko več knjig, slutim. Še še spominjate, kako ste mi, ko sva šla na sprehod, v Saarburgu, pripovedovali o knjigah Žida iz Amsterdama? Lepo ime je imel, kot bi bilo žensko. Tedaj sem premišljevala, da bi ga izbrala zase, namesto tega, ki ga imam – izbral mi ga je prav tako učen mož – če bi zanj prej slišala. Sploh pa domnevam, da njegovo ime poznajo samo zelo izobraženi ljudje. Kakšno je bilo?

»Spinoza,« je rekel Frederick.

»Ja,« je dejala Heloise, »Spinoza. Brusil je diamante. Bilo je zelo zanimivo. Ne, vam čas nič ne pomeni.«

»Človeka osreči, če ponovno sreča prijatelja,« je rekla »pa čeprav prav tedaj spozna, kako čas beži. Me, ženske, to čutimo. Nam čas toliko vzame. In nazadnje: vse.«

Zazrla se je v Fredericka in nobeden izmed obrazov, ki so jih naslikali veliki mojstri, mu ni dal takega vpogleda v življenje in svet.

»Kako si želim, prijatelj dragi,« je rekla, »da bi me tedaj videli.«

Prevedla Renata Šribar

POURQUOI PAS? *Mladen Dolar*

37

Dne 16. decembra 1913 se je tedaj 28-letna Karen Dinesen v neapeljskem pristanišču poslovila od svoje matere in sestre, vzela slovo od Evrope in odplula svoji afriški usodi naproti – usodi, kjer jo bo čakala nesrečna poroka z baronom Brorom von Blixen-Fineckejem, legendarni služabnik Farah, plantaža kave, ljubezen z Denysom Finch-Hattonom, Kamante in Lulu, osemnajstletno bivanje v Afriki, med katerim bo sama postala legenda – najprej afriška legenda, nato legenda evropskih in ameriških literarnih poznavalcev, in nazadnje, na drugem koncu te poti, še hollywoodska legenda, s filmom, ki ji bo četrto stoletja po njeni smrti (septembra 1962) prinesel svetovno slavo¹. Kot usoda, ki ni po meri navadnih ljudi, usoda poslednjega aristokrata, ki je zašel v napačno stoletje, ali usoda katere izmed junakinj iz njenih zgodb.

Ko je zbrana družba na parniku (tedaj že ob afriški obali) slavila novo leto 1914 – leto, ki bo prineslo vojno – ji je šampanjec nalil nemški polkovnik, že tedaj junak nemške kolonialne vojske v Afriki, Paul von Lettow-Yorbeck, prekaljeni vojščak, ki se je že tolkel proti Here-rom v nemški jugozahodni Afriki (Nambiji) in jih skoraj uspel iztrebiti, skupaj z Afrikanerji v južni Afriki in je skupaj z Angleži zatrl boksarsko vstajo na Kitajskem, zdaj pa je bil na poti, da prevzame komando nemških sil v Dar es Salaamu. Karen Dinesen je bila očarana nad tem plemenitim bojvnikom, ki je bil kakor ona aristokrat iz starih časov sredi napačnega stoletja, človek časti in dolžnosti, ponosa in poguma. »Pripadal je davnim časom,« bo pisala domov, »in nikoli nisem srečala Nemca, ki bi mi tako močno pričaral, kaj je pomenila cesarska Nemčija.« (Thurman, str. 123)². Očaranost je bila vzajemna in ob slovesu v Mombasi sta načrtovala skupni safari, Lettow-Yorbeck je svoji popotnici poklonil svojo fotografijo na konju s posvetilom, ona pa mu je obljubila, da mu bo preskrbela deset kobil za njegovo konjenico.

Lettow-Yorbeck v svojih spominih takole opisuje to srečanje:

»Pridružil se nam je švedski princ Wilhelm s spremstvom, ki se je odpravljal v Kenijo loviti leve. Moja soseda pri mizi, Danka Karin Dinesen, ki je bila zaročena s švedskim proizvajalcem kave v Keniji, baronom Brorom Blixen-Fineckerjem, se je nameravala ob svojem prihodu v Mombaso poročiti. Spoprijateljila sva se in njenemu somalijskemu služabniku Fari, ki ji je prišel nasproti v Aden, sem dal svojo sliko na konju, ki naj bi jo predal svoji gospodarici ob poroki, z znanimi verzi:

¹ Hollywoodska slava se nadaljuje. Danski film, ki je bil letos ovenčan z Oscarjem za najboljši tuji film, *Babettina pojedina*, je nastal prav po zgodbi Karen Blixen. Morda ni preveč tvegana napoved, da bomo v naslednjih letih o njej še veliko slišali.

² Poglavitni vir za ukvarjanje s Karen Blixen bo najbrž še dolgo ostala sijajna biografija, ki jo je napisala Judith Thurman: *Isak Dinesen. The Life of Karen Blixen*, 1982. Tu citiram po žepni izdaji v Penguinu (1986). Knjiga je po pravici dobila visoka priznanja.

*Das Paradies der Erde
Liegt auf dem Rücken der Pferde,
in der Gesundheit des Leibes
und am Busen des Weibes!*

Bila je bistra, visoko kultivirana ženska, ki je tudi kasneje ustrelila lepo število levov, in vse do vojne sva si dopisovala.³

Duhovno sorodnost je torej začutil bodoči general, visoko kultiviranost pa je Danka za generala nedvoumno dokazala s svojim streljanjem levov.

Dodati je še treba, da sicer iz skupnega safarija ni bilo nič, iskanja kobil za nemško vojsko pa se je Karen Blixen lotila ob najbolj neprimernem trenutku, julija 1914, ko je izbruhnila vojna, Lettow-Vorbeck pa se je iz galantnega nemškega kavalirja prelevil v generala sovražne vojske. Prav prijateljstvo z njim bo, med drugim, povzročilo, da bo Karen Blixen sredi angleške Kenije veljala za izdajalko, malone nemško vohunko, ki jo je potrebno izolirati. Lettow-Vorbeck pa se je proslavil kot heroj vojne proti Angležem, postal je diabolična figura, izreden organizator afriške vojske, ki je do kraja vojne ostal nepremagan, Angležem pa je zadal mnoge ponižujoče udarce.

Ta anekdotični apolog nas neposredno vpeljuje v našo temo. Generala Lettow-Vorbecka poznamo še iz neke druge knjige, iz Theweleitovih slovitih *Moških fantazij*, ene najbolj znanih nedavnih analiz fašizma. Theweleit je namreč Lettow-Vorbecka vzel za enega izmed paradigmatičnih zgledov nastanka fašizma in njegovo ušodo analiziral kot enega izmed modelov procesa fašizacije, tvorbe tiste »psihične ekonomije« in tistih bistvenih tem, ki bodo v tridesetih letih doživele svoj polni poraz. General von Lettow-Vorbeck, sicer po rodu pruski junker, eden tistih nemških vojščakov, ki so v prvi vojni ostali »im Felde unbesiegt« in so vso krivdo za poraz valili na nesposobne politike in sumljive levičarje, bo po vojni organizator Freikorps na Baltiku in se bo posebej odlikoval v boju proti različnim »delavskim izgreedom« in levim gibanjem na hamburskem in mecklenburškem, kadar je bilo treba ekscese zatreti v krvi, v času fašizma na oblasti pa bo zaradi starosti opustil aktivno službo in ostal le naklonjeni simpatizer in zmeraj pripravljeni podpornik z generalsko penzijo.

V taki vlogi ga je Karen ponovno srečala ob začetku druge vojne. Njuno drugo srečanje se je dogodilo v še bolj dramatičnim okoliščinah kot prvo. Spomladi 1940 so namreč Karen Blixen poslali kot dopisnico lista *Politiken* v Nemčijo, da bi v sebi lastnem slikovitem in romantičnem stilu iz prve roke popisala, kaj da se dogaja v Nemčiji. Njena poročila, »Pisma iz dežele v vojni«, so bila seveda napisana kot njene zgodbe, kot potopis popotnika iz davnih časov, ki se z benevolentno distanco čudi navadam našega stoletja. Kot poročevalko so jo uradno sprejeli, ji dodelili avto in prevajalca, da bi si lahko čimbolj svobodno ogledala »dosežke Raicha«. Ni manjkalo niti Hitlerjevo povabilo – želel se je osebno seznaniti z njo in dobiti podpisane izvode njenih knjig, a je vabilo v zadnjem trenutku odklonila »zaradi slabega zdravja«. Obiskala pa je generala Lettow-Vorbecka v Bremnu, kjer sta lahko skupaj obujala spomine na zlate čase kolonialnih imperijev in imperialne Nemčije. Vse to le nekaj dni, preden je Hitler vkorakal na Dansko (9. aprila 1940).

A tudi vojno opustošenje ni skalilo starega prijateljstva. Leta 1950, ko je bilo generalu 87 let, Karen Blixen pa 73, sta se sestala še enkrat, enako galantna kot pred slabega pol stoletja, preživela spomenika veličine nekdanjih časov.

Kaj je torej lahko tvorilo podlago, skupno ozadje tega neverjetnega prijateljstva, te zveze sorodnih duš med magično pripovedovalko in gotško junakinjo na eni strani in proto-fašističnim nemškim generalom na drugi? General očitno ni bil le naključna anekdota iz ži-

³ Cit. po Klaus Theweleit: *Männerphantasien*, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg 1980, I. del, str. 54. Tam je tudi najti še veliko podatkov o življenju Lettow-Vorbecka. – Posvetilo na sliki je Karen Blixen kasneje citirala v *Out of Africa*, a narobe:

*Das Paradies auf Erde
Ist auf dem Rücken der Pferde
Und die Gesundheit des Leibes
Am Busen des Weibes.*

(Slov. prevod *Spomin na Afriko*, Pomurska založba 1986, str. 244 – kjer se je v citat prikradla še dodatna napaka.)

General je knjigo prebral in zaradi napačnega citata ogorčeno protestiral – v strahu, da bi si kdo utegnil napačno razlagati njegova seksualna nagnjenja.

vljenja avtorice, temveč je njegov lik emblematično prisoten v celi vrsti njenih zgodb – lik junakinje s starim kodeksom vojaške časti, galantnosti in osebnega poguma (cf. Thurman str. 459). A zakaj začeti tukaj analizo pisanja Karen Blixen?

Zveza obojega – nekega pripovednega univerzuma, ki nima nikakršne zveze s socialnimi ali političnimi problemi svojega časa, temveč se dogaja v nekem malone pravljicnem, zelo odmaknjenem prostoru in času, in nekega zelo oprijemljivega vzpenjajočega se shrbljivega političnega gibanja – ta zveza je bilo možna le v nekem prostoru skupne fantazme. In prav v tretiranju fantazme, v rokovanju s fantazmo se lahko največ naučimo iz pisanja Karen Blixen; po tej plati njena fantazijska in tako odmaknjena dela nosijo neko – recimo, v odsotnosti boljše besede – politično poanto.

Prva koordinata tega fantzamatskega sveta bi lahko najenostavneje opredelili kot gledališče aristokrata sredi propadajočega sveta meščanstva – recimo kot nostalgijo za nekim izginulim svetom idealov človeške vzvišenosti in dostojanstva, časti in žrtvovanja, brezmejne strasti in poguma.⁴ Je fantazma Gospodarja, ki je zares Gospodar (tudi v neposredno heglovskem pomenu, se pravi Gospodar, ki je pripravljen postaviti svoje življenje na kocko – npr.: ko se na farmi pojavita dva leva in začneta delati škodo, se postavi vprašanje, kdo se bo lotil nevarnega lova. »Stopila sem noter po Denysa. 'Pojdiva', sem mu rekla, 'in po nepotrebnem tvegajva življenje. Zakaj če sploh ima kakó vrednost, se skriva v tem, da je brez vrednosti. *Frei lebt wer sterben kann.*« (Spomin na Afriko, str. 208). Je fantazma Celote, fantazma sveta, ki tvori Eno. Če je v psihoanalitični teoriji fantazma vselej fantazma dopolnjujočega se spolnega razmerja in skladnega razrednega razmerja, najdemo pri Karen Blixen to v čisti in neposredni obliki, v njenem neponovljivem stilu:

»Če naj se posamezniki sestavijo in zlijejo v Celoto, ... morajo biti nujno različne narave, v nekem smislu si morajo biti celo nasprotni. Dve homogeni enoti ne bosta mogli nikoli delovati kot celota. ... Moški in ženska postaneta eno, fizično in psihično ustvarjalna Celota, prav zaradi svoje različnosti. ... Desna rokavica s svojim nasprotjem, levo rokavico, predstavlja celoto, par rokavic; dve desni rokavici vrže proč. ...

V književnosti vseh dob se pojavlja posebna Celota, sestavljena iz dveh v osnovi različnih delov, pa izginja in se spet vrača: Gospodar in Služabnik. ... Tu jezdi Don Kihot na Ronsinantu s Sančom Panso na muli tik za kopiti. Norec sledi kralju Learu čez goljavo v viharju in črni noči, Leporello čaka na ulici, medtem ko Don Juan v palači »žanje sladko plačilo«. ... Služabnik je lahko očarljivejši izmed njiju, vendar drži tako zanj kakor za gospodarja, da bi njegova igra barv zbledela in bi zgubil veljavo, če bi stal sam. Gospodarja potrebuje, da je lahko on sam. ... Fara je bil moj služabnik po milosti božji.« (Spomin na Afriko str. 353-355).

Fantazma je tako fantazma velike Enote, ki jo tvorita Gospodar in Služabnik. Moški in ženska. Vprašanje, ki ga postavljamo ob Karen Blixen, pa je v tem: ali je fantazma nujno totalitarna? Ali nosi ta fantazma v sebi neko neodpravljlivo totalitarno jedro, na podlagi katerega sta se lahko srečala, recimo Karen Blixen in Lettow-Vorbeck?

Po eni strani je Karen Blixen to fantazmo vzela zares: sama je poskusila živeti kot katera izmed svojih literarnih oseb in njeni spomini na Afriko se mestoma berejo tako kot njene gotске zgodbe. Prvo razmerje do fantazme je torej v tem: poskusiti realizirati svojo temeljno fantazmo v svojem življenju. Ker pa je »meščanski kozmos« tej fantazmi obrnil hrbet – uveljavil se je predvsem kot propad organske enotnosti družbe, razpad Enote Gospodarja in Hlapca, Moškega in Ženske – je edini možni prostor realizacije, denimo, Afrika. Divja prostanstva in fiksnost fevdalnega sveta, kot svet, ki še ni nehal biti *Gemeinschaft* in še ni postal *Gesellschaft*, zveza aristokratskih duš z brezdanjo modrostjo in plemenitostjo »primitivnih« ljudstev, z njihovim neomajnim fatalizmom in bližino z Usodo, bližino, ki jo je meščanska civilizacija dokončno zapravila. Bela Gospodarica, ki stopi v *Gemeinschaft* s črnimi služabniki, deli z njimi Usodo in ob njenih udarcih sama izgublja, da bi lahko bila z njimi še bolj Eno in še bolj Gospodarica. Čim več izgubi – farmo, moža, ljubimca – tem bolj je aristokrat.

⁴ Zato tudi ni čudno, da je bil eden njenih velikih občudovalcev prav Ernest Hemingway, sam veliki vernik v to fantazmo. Ko je leta 1954 prejel Nobelovo nagrado, je izjavil, da bi jo bolj zaslužila Karen Blixen. Njen bivši mož, baron von Blixen-Finecke, je bil sicer njegov tesni prijatelj (skupni safari itd.) in je tudi služil za model njegovi noveli »Kratko srečno življenje Francis Macombera« (cf. Thurman str. 426).

K temu spada seveda tudi zametavanje demokracije in skepse do njenih pritlehnih idealov, do odpovedi »vsem idealom, ki so višji od tega, kar je mogoče doseči, prezir do banalnosti, povprečnosti in nivelizacije, do izbrisa odlikovanosti in vsake »distinction« (Thurman str. 289), kar na drugi strani dopolnjuje ideal neposredne zveze med aristokracijo in ljudstvom, Gospodarjem in Hlapcem, brez odvečnega posredništva modernih institucij, zveze, ki so je zmogni visoki duhovi: Finch-Hatton s svojim Masajskim služabnikom, Lettow-Vorbeck, čigar vojaški uspehi so temeljili prav na odlični organizaciji domorodske vojske, in predvsem ona sama, s svojim tankim poslušom za domorodske probleme, njihove običaje in posebnosti, kar seveda ni plod kakšnega etnološkega interesa, temveč prav drži dobrega fevdalnega Gospodarja do svojih podložnikov.

To je torej prvo razmerje do »temeljne fantazme«: osemnajstletno bivanje v Afriki, poskus praktičnega udejanjenja sredi tega prvobitnega sveta, nezlagane realnosti, velike Celote. A dovolj je že bežno listanje po njenih pismih iz Afrike, da vidimo vso iluzoričnost tega podvzeta: namesto herojske sage, ki si jo je sama napisala v *Out of Africa*, naletimo tu na leta tesnobe, dolge samotne večere, neskončno čakanje, obup, počasno ekonomsko propadanje, depresije, ponižanja, bolezen (ki jo bo spremljala do poznih let), bolečino, razočaranje, izgubo, drugo plat tiste reinitologizacije, mita o izgubljenem afriškem paradižu, »ki dejansko sploh ni bil paradiž« (Thurman str. 314). A tu se začneja neko drugo razmerje do fantazme, ki opredeljuje vstop v njen literarni univerzum in ki bi ga lahko v grobem opisali kot svojevrstno »prekoračitev fantazme«. Po tem ostaja Karen Blixen avtorica vredna vsega občudovanja in pozorne analize.

40

Vstop v literaturo ni niti enostavno nadaljevanje »temeljne fantazme« niti njena opustitev. Dejansko vse njene zgodbe z vso silovitostjo vztrajajo tako, da jo obenem razgradijo, razstavijo njeno strukturo; temu, kar je videti kot totalitarna fantazma *par excellence*, dodajajo majhen, a odločilen zasuk, pervertirajo jo, a ne s kakšno kritično refleksijo, temveč se neomajno predajajo prav moči njene fascinacije.

Sedem gotskih pripovedi, njena prva knjiga, izide leta 1934, tri leta po njeni vrnitvi iz Afrike in kot izhod iz globoke depresije, ki se je je polotila po povratku. Nastane torej prav v času vzpona in zmage fašizma in čeprav se zgodbe nahajajo v oddaljenih fantazijskih prostorih in časih, dejansko v določeni destilirani obliki artikulirajo nekatere družbene fantazme, ki tako strahotno opredeljujejo prav tisti »družbeni trenutek«. A če poskuša fašizem kot »družbeno gibanje« realizirati te fantazmatske razsežnosti sredi Evrope, skozi neke vrste »acting out«, se Karen Blixen z njimi sooča kot »story-tellers«, prepričajoč se fascinaciji in razkrivajoč njene karte, a ne skozi kakšno demistifikacijsko gesto – njena strategija je veliko skromnejša in nemara veliko bolj daljnosežna. Karen Blixen s svojim vehementnim antimodernim stoji izven umetnostnih tokov svojega časa kot marginalna figura, a vendar na osupljiv način sredi časa, pred katerim beži. Sedanji močno povečani interes za njeno pisanje pa tudi kaže, kako se nekdani antimodernisti zlahka prelevijo v postmoderniste *avant la lettre*.

Prekoračitev fantazme je bila mogoča le z nekaj odločilnimi premiki. Njaprej, vse *Gotske pripovedi* (in večji del njenega kasnejšega pisanja) se dogajajo v kakšno stoletje oddaljenem času. Le pisanje o nekem minulem času ji je lahko dalo popolno svobodo in jo obvarovalo pred sleherno skušnjavo realizma (Thurman str. 292). A čas ni poljubno izbran: gre za »gotško obdobje«, nekako 1781–1871, »zadnje veliko obdobje aristokratske kulture« (ibid.). Veliko brez dvoma po tem, da se je aristokracija znašla v kočljivem območju med dvema smrtima – realno mrtva, potem ko je izgubila svojo realno veljavo in blišč, še ni sklenila svojih simbolnih dolgov, vdirla je v simbolne razpoke meščanskega univerzuma (o čemer je najti vrsto velikih literarnih pričevanj, npr. Jamesove Američane, zagledane v izginjajoči blišč evropskega plemstva, ali Proustovo omreženost z neujemljivim plemiškim sijajem Guermentesovih itd.). Od tod, mimogrede, tudi velike teme gotske literature kot recimo »*vendead deas*«, vampirji itd. in po drugi strani tista neujemljiva sublimnost, aura, ki se ji je odtegnila realna podlaga. Sublimno na aristokraciji je prav dejstvo, da se nahaja v tem prostoru med dvema smrtima – ne, da je že mrtva, a tega ne ve, kot oče v Freudovih sanjah, temveč prej obratno: da ve, da je mrtva, a še vedno vztraja, vztraja pri neki etični drži.

Na drugi strani so pretvorbe, ki jih je morala Karen Blixen prestati na sebi kot subjektu pisanja – nekaj, kar bi lahko pogojno opredelili kot »subjektivna destitucija«. Njaprej sprememba imena – vse življenje je uporabljala psevdonime, ne le kot skrivalnico, temveč tudi kot simbolni premik. Isak Dinesen: Dinesen je povratek k očetnemu imenu (mimogrede,

tudi njen oče je bil pisec), Isak pa k temu dodaja še spremembo spola (Isak v hebrejščini pomeni »smeječi se«, kot pravi). In nazadnje, morda najpomembnejše, pisanje v angleščini (*sedem gotskih pripovedi* izide leta 1934 v Ameriki, tako kot tudi pozneje večina njenih knjig), v tujem jeziku, brez zavetja domačnosti maternega jezika in njegove ukoreninjenosti – morda je za prekoračitev fantazme potrebno prav »pozabiti na materni jezik«, kot bi rekel Marx (MEID III., str. 453). Tu je tudi paradoks v pisanju Karen Blixen, ki se po eni strani sklicuje na tradicijo oralnega pripovedništva (od grških do Šeherezade in naprej), kjer v neposredni prisotnosti trepetanje pripovednikovega glasu seže k očaranim poslušalcem (tudi sama je bila izvrstni pripovedovalec, znala je svojo publiko ure in ure držati v uročenosti), po drugi strani pa je zmožna pisati le v tujem jeziku in pod tujim imenom, skozi gesto samoizbrisa.

Prekoračitev fantazme v njenem literarnem pisanju lahko nekoliko poenostavljeno razberemo takole: dostop do literarnega prostora se je odprl šele skozi zlom njene fantazme, zato se literarna fantazma razpira na podlagi neke nezmožnosti – ne le nezmožnosti lastne praktične realizacije, to je le prvi korak (tako je njeno afriško življenje vseskozi opredeljevalo prav pričakovanje take realizacije, uspelega srečanja, in bilo je polno depresij in razočaranj prav zaradi tega, ker je pričakovana polnost vselej umanjala, lahko se je realizirala le vnačaj, v mitološkem kvaziprostoru *Spomina na Afriko*). Drugi korak pa je nezmožnost, ki je vpisana v samo notranjost fantazme in zaradi katere se fantazma vselej sprevrže, sprevrne, pervertira, pokaže na nemožnost, na kateri je zgrajena. Fantazma, če le vztrajamo na njej, se izkaže za lastno prekoračitev.

Od tod tudi negativna reakcija danske publike, ki je nadvse indikativna. Izid Gotskih pripovedi na Danskem leta 1935 (v lastnem prevodu, potem ko je nezadovoljna zavrгла prevode drugih) je padel v čas najhujše ekonomske krize (40 % brezposelnost itd.) in v čas splošne prevlade socialnega realizma. Kritika, ki jo je tedaj napisal Frederik Schyberg, je Karen Blixen globoko prizadela, najbrž zato, ker je v nekem pomenu zadela:

»Kaj pa perversnost? Beseda je grda, a z nobeno drugo se ne da opisati osnovnega dejstva, da v *Sedmih gotskih pripovedih ni normalnih človeških bitij*. Erotično življenje v pripovedih je zelo svojevrsne narave. Moški ljubijo svoje sestre, tete svoje nečakinje, različne osebe so zaljubljene same vase, mlade žene pa ne morejo ali nočejo imeti otrok. Francoska grofica očita svojemu ljubimcu, da ne ljubi nje, temveč njenega moža, on pa ji ne more odgovoriti, ker ugotovi, da ima prav... Baron von Brackel in gori Boris gojita posebna čustva eden do lobanje in drugi do čelega okostnjaka (itd.). Kritik ugotavlja, da za (avtoričnim) zagrinjalom, ko ga dvignemo, ni ničesar.« (cit. po Thurman str. 298).

Če je kritika tu dovolj natančno opozorila na osnovno dejstvo, prehod iz fantazme v perversijo (in celo v gorbi obliki povedala, da za fantazmo ne stoji nič), potem lahko prav tu najjasneje vidimo implikacijo tiste alternative, ki smo jo postavili na začetku ob »totalitarni fantazmi«: ali fašistični *acting out* ali prekoračitev fantazme. Fašizem za obranitev svoje fantazme potrebuje natančno *acting out*, svojo nezmožnost izkazuje tako, da rahi novih in novih žrtev, perversno plat pa mora prenesti na privilegiranega nasprotnika, na Žida, in jo tako izvržeti kot zunanjo razliko, da bi se totalitarni svet lahko sklenil. Pri Karen Blixen pa je, nasprotno, subjekt želje sam svoj Žid. Vztrajanje na želji, ali »ne popustiti glede svoje želje« (kar bi lahko bil osnovni moto vseh njenih junakov) tega subjekta neposredno vodi v perversijo; meja je notranja in je že vselej prekoračena.

Prelom, ki zadeva status fantazme, je Karen Blixen sama izvrstno opisala v svojem ameriškem predavanju o mottih njenega življenja. Tu nas zanima le prehod od tretje k četrtemu mottu (prva dva sta bila *Sicut aquila juvenescit* iz rane mladosti in *Navigare necesse est, vivere non necesse*, geslo, pod katerim je odplula v Afriko). Tretje geslo, v znamenju katerega je živel v Afriki, je bil rodbinski motto družine Finch-Hatton, *Je responderay* (v stari francoščini, kot se spodobi za staro angleško aristokracijo). To geslo v njeni interpretaciji ni imelo le moralnega pomena – »odgovoril bom«, se pravi storil bom svojo dolžnost, stal bom za svojimi dejanji, bom na svojem mestu – temveč pomeni tudi obratno, denimo »dobil bom odgovor«: »V Afriki je končno našla odgovor na svoj lastni klic, ki se ji je tako dolgo izmikal. 'Moje vsakdanje življenje je bilo napolnjeno z glasovi, ki so odgovarjali; nikoli nisem govorila, ne da bi dobila odgovora; govorila sem svobodno in brez omejitev, tudi kadar sem molčala.« (Thurman str. 46). Četrto geslo, *Pourquoi pas*, pa je, nasprotno, reakcija na drugačen položaj: položaj obupane ženske srednjih let, ki se je razočarana vrnila na Dansko in ki nikjer več ni mogla dobiti

odgovora. Magičnost je izginila, ni ji več prihajala nasproti, ni ji ponujala opore in ogledala, v katerem bi našla odgovor na svoj klic. Novo geslo, pod katerim, pravi, je napisala vse svoje knjige, je bilo *Pourquoi pas?* »Pourquoi, je pojasnila, je bila tolažba ali klic iz srca, a če mu dodaš nikalnico – *pas* – se tako patetično vprašanje spremeni v odgovor, napotilo in znamenje, ki izraža divje upanje.« (ibid.). Klic je ostal brez odmeva, vprašanje je ostalo brez odgovora in zato začelo delovati kot lastni odgovor.

Korak, ki ga je storila druga knjiga, *Out of Africa*, (slov. prevod Spomin na Afriko), gre v obratni smeri kot njene zgodbe in pomeni v mnogih pogledih umik od njenega postopka. Že reakcija kritike, tokrat navdušena, je dovolj dober pokazatelj – po sprevrženosti končno humanizem, po *das Unheimliche* končno »reassurance«. Domorodci v daljnji deželi v svoji naravni modrosti ljubijo belo gospodarico, ki se je v svoji aristokratski modrosti, pripravljena spustiti do njih – koliko bolj pomirjajoč svet od onih sprevrženih duš, ki vztrajajo pri svoji perverzni želji. Kot problem tu ne nastopa toliko notranje sprevrženosti želje, temveč »izguba raja«. Karen Blixen je izgubila vse – očeta, moža, imetje, ljubimca, služabnika, domovino – v *Out of Africa* pa skuša predvsem pokazati, kako je zmožna to zgubo sprejeti z vedrino, brez nostalgije in samoobjekovanja (že famozni prvi stavek, »I had a farm in Africa«, nas takoj prestavlja v to območje zgube). S tu zgubo ji ni ostalo ničesar drugega kot »ne popustiti glede svoje želje«, ki se ji je izmaknil objekt. Po eni strani gre *Out of Africa*, recimo, v obratni smeri kot psihoanaliza, v smeri remitologizacije svojega življenja, po drugi strani pa se steka v poanto: nekoč je bilo srečno razmerje velike Enote, a treba ga je bilo izgubiti – zakaj? Da bi prišli do svoje lastne želje? Je neanalizirana želja, ki nosi pripoved, predvsem tista, ki je privedla do zgube? Ali glasovi, ki so odgovarjali, niso mogli odgovoriti, zapolniti brezna vprašanja?

42

Zgodba, ki je tu izbrana za poskušino, je vzeta iz tretje knjige Karen Blixen, *Winter's Tales*, iz leta 1942, napisane med vojno (kjer je Karen Blixen, mimogrede, pomagala v organizaciji odpora in pri reševanju danskih Židov). Problem fantazme in perversije je tu tretiran v neki lahkotni, ironični, komedijski obliki.

Beseda »perversija« je bila sicer že velikokrat uporabljena za njeno pripovedništvo, in Thurmanova jo celo postavlja kot direktni nasledek želje:

»Težko je uporabiti besedo 'perversija', ne da bi to potegnilo za sabo negativne sodbe o značaju 'perverzneža', in po mojem je želja (desire) pomembnejši pojem od perversije – ki ni nič drugega kot sredstvo želje. Zelja je v taki ali drugačni obliki, in pogosto v zelo nenavadni obliki, glavna tema *Sedmih gostskih pripovedi* ...« (Thurman, str. 295).

A nemara je potrebno perversijo tu uporabiti prav v kliničnem, psihoanalitičnem pomenu besede.

Za izhodiščno referenco v analizi perversije je Lacanu služil Sade in tudi tu lahko vzamemo za model sledečo precej poenostavljeno zgodbico (iz Juliette), kakršnih je pri Sadeu sicer cela kopica: Mlado dekle se v obupo in solzah obrne na sodnika s prošnjo za pomilostitev njenega očeta, ki da je bil po krivem obtožen in ga čaka usmrteitev. Sodnik je pripravljen dekletu ustreči, a stvar ne bo zastoj: v zameno mu mora »prepustiti svoje čare«, kot se delikatno izrazi Sade. Tu je paradigmatična situacija za sadovskega rablja: žrtev je potisnjena v neko prisilno izbiro, v izsiljeno odločitev, postavljena je v pozicijo razcepa, razcepljenega subjekta – tako da nazadnje terjata lastno smrt – »Bolje smrt kot sramota«; po drugi strani pa se sadovski rabelj postavi v pozicijo izvrševalca, instrumenta, objekta – in v zadnji instanci njegovi podvigi služijo predvsem užitku Drugega, ne njegovemu lastnemu (zato neskončna filozofska utemeljevanja tega početja z naravnimi zakoni itd.). Nikakor torej ne gre za to, da bi sadist obravnaval svojo žrtev kot objekt – ves zastavek je ravno v subjektivaciji žrtve, v njenem razcepu, ki je ravno razcep subjekta želje; nujen je zgrožen pogled žrtve, njen sram, groza, moledovanje, kar prinaša na dan ravno evokacijo užitka v ponižanju in trpljenju. Sam rabelj pa se je s postavitvijo na pozicijo objekta s tem trikom zmožen otresti lastnega razcepa, ga preložiti na Drugega. (Zato je, mimogrede, v lacanovski algebri izhodiščna situacija perversije prav obratna od formule fantazme: če fantazmo zapiše kot $\$ \diamond a$, pa za perversijo velja $a \diamond \$$.)

Očitno ima naša zgodba enako osnovno strukturo: nemški oficir se postavlja v vlogo rablja, v pozicijo objekta; žrtev pa je postavljena pred izbiro, v precep med izgubo časti in izgubo življenja. A aristokracija ne bi bila aristokracija, če ne bi znala narediti *tour de force*, da je razcep

delegirala naprej, se sama postavila na mesto objekta in v položaj izsiljene izbire postavila svoje sopotnike in sopotnice. Osnovna situacija perversije je podvojena. Oficir preloži razcep na Héloïse, ona pa na »uboge poštene male ljudi«, ki morajo nazadnje vzeti nase izbiro »bolje smrt kot sramota«. Oficirjev manevar uspe Héloïse uporabiti še učinkoviteje, ker se lahko veliko prepričljiveje postavi v pozicijo instrumenta, izvrševalca, se objektivira – zato so njeni sotrpini tudi veliko bolj ujeti v prisilno izbiro, kot če bi se oficir direktno obrnil nanje (tedaj bi jo zanesljivo izdali, kasneje realistično domneva Héloïse), po drugi strani pa tako sam oficir ne prenese, da se njegova pozicija v primeri z njeno izkaže za obsceno – prav zato se zlomi kot izvrševalec volje Drugega, popusti glede lastne želje. Dekletova aristokratska drža pa je nazadnje prav v tem, da vztraja na svoji želji, jo vzame nase, se pravi stori, kar od nje zahteva oficir, le da ne zanj in le po svoji volji; vzame nase svojo željo postaviti se za objekt želje Drugega, se pravi razcepiti Drugega, ga napraviti želečega in s tem doseči oporo lastni želji.

Zgodba Karen Blixen je seveda *remake*, v pravi postmodernistični maniri *remake* enega slovitih klasičnih del, Maupassantove novele *Boule de suif* (Debeluška) iz leta 1880. Obakrat gre za prigodo iz francosko-pruske vojne, obakrat pruski oficir postavlja pogoje za to, da spusti skupino ljudi, obakrat ti pogoji zadevajo dekle iz te skupine. A razrešitev je v temelju drugačna: enkrat gre za prostitutko, drugič za aristokratinjo; enkrat je nasproti priostitutke postavljen »reprezentativni presek« francoske družbe od plemičev preko podjetnikov do »republikanskih demokratov«, ki vsi skupaj hitro sklenejo koalicijo, drugič je aristokratinja postavljena nasproti ostalim (le večni dve muhi sta obakrat isti); če gre pri Maupassantu za »pokvarjeno ljudstvo«, ki nazadnje prostitutko neskropulozno prisili v predajo, samo pa si nad tem umije roke, za ljudstvo brez »glasu vesti«, potem imamo pri Blixnovi »dobro ljudstvo«, a dobro zato, ker za izdajo nima dovolj poguma (a tudi če bi jo izdali, bi jih do konca dni preganjala vest, pravi Héloïse – prepričana, da so bili v veliko večji nevarnosti kot ona). Tako je Héloïsi nazadnje veliko bližje nemški oficir, ki je imel pogum in poštenje – poštenje do lastne želje in zato služi retrospektivno spoštovanje; na drugi strani pa ji je sorodna duša mladi teolog, pred čigar očmi se vse skupaj dogaja (teolog, se pravi strokovnjak za vprašanja užitka in perversije), ki bi edini nemara imel potrební pogum; a trenutek uspelega srečanja je bil zamujen. Če je oficir postavljen v dilemo »perversija ali galantnost« in se nazadnje odloči za galantnost (s kavalirskim šopkom rož), pa se je dekle zmožno postaviti v pozicijo, kjer aristokratsko obdrži oboje.

Ključna opozicija do predloge pa je nazadnje v tem: če je pri Maupassantu perversija na strani »ljudstva«, in to v hipokriziji, ki prisili Boule de suif v izgubo dostojanstva, ki ga je imela (njeno pogumno zadržanje do Nemcev, občudovanja Napoleóna itd.), pa je pri Blixenovi dostojanstvo junakinje ravno v priznanju lastne perversije in vztrajanju v njej.

ENEGA *Stephen King* ZA POPOTNICO

44

Bilo je četrť čez deset in Herb Tooklander je že mislil, da bi za ta večer zaprl, ko je moški v boljšem površniku in bledega obraza pribolščal in butnil v Tookeyjev bar na severnem koncu Falmoutha. Bil je deseti januar, tam nekje torej, ko se večina ljudi nauči spet lagodno živeti z vsemi novoletnimi sklepi, ki so jih prelomili, in zunaj je bril peklenski severovzhodnik. Petnajst centimetrov je zapadlo do večera in sipalo ga je na debelo in na gosto še kar naprej. Dvakrat sva videla Billyja Larribeeja, ki se je pripeljal mimo visoko v kabini snežnega pluga in drugič je Tookey skočil ven ter mu podal pivo – dejanje čistega usmiljenja, kakor bi rekla moja mati, in ta se je v svojih časih dobro nalivala s Tookeyjevim pivom, sam bog ve. Billy mu je povedal, da na glavni cesti še utegnejo sproti plužiti sneg, stranske pa so že zaprte, in da bi to utegnilo trajati do naslednjega jutra. Portlandski radio ga je napovedal še četrť metra in veter petinštirideset milj na uro, ki bo nakopičil zamete.

V baru sva bila sama s Tookeyjem; prisluškovala sva zavijanju vetra po žlebovih in gledala, kako poplesavajo plameni na ognjišču. »Zvrni še enega za popotnico,« dé Tookey, »počasi bom zaprl.«

Nalil mi je in zraven še sebi enega in prav tedaj so se odprla vrata, tujec se je opotekel noter, ves od snega do ramen in po laseh, kot bi se bil povaljal po sipkem sladkorju. Za njim je veter pljusnil plahto kot pesek finega snega.

»Zapri vrata!« se zadere nanj Tookey. »Si se v hlevu rodil?«

Še nikoli nisem videl tako prestrašenega človeka. Tak je bil kot konj, ki je vse popoldne žrl koprive. Zavil je oči k Tookeyju in rekel: »Moja žena – hči –« potem se je brez zavesti zgrudil.

»Kristusbog,« dé Tookey. »Daj, Booth, zapri vrata.«

Šel sem jih zapret in dalo mi je nemalo opravka, ko sem jih potiskal proti vetru. Tookey je z enim kolenom pokleknil k možakarju, mu privzdignil glavo in ga tapljál po licih. Stopil sem do njega in takoj videl, da je precej hudo. V obraz je bil resda zardel, vendar je imel tu in tam sive lise – in če človek preživlja, tako kot jaz, mainske zime že od časa predsednikovanja Wodrowa, mu je jasno, da tiste sive lise pomenijo ozeblino.

»Nezavesten,« je rekel Tookey. »Stopi za šank po žganje, daj.«

Vzel sem žganje in se vrnil. Tookey je možakarju odpel suknjič. Oni je prišel majčkeno k sebi; oči je imel napol odprte in je nekaj momljál tako potihó, da se ga ni dalo razumeti.

»Nalij v pokrovček,« dé Tookey.

»Samo pokrovček?« ga vprašam.

»Ta hudič je močan,« dé Tookey. »Brez pomena, da mu zakuha.«

Nalil sem v pokrovček do vrha in pogledal Tookeya. Prikimal je. »Kar po grlu.«

Zlil sem mu ga dol. Takrat je bilo kaj videti. Moški se je stresel po vsem telesu in začel kašljati. V obraz je še bolj pordel. Veke, spuščene na pol droga, so mu švigale kvišku kot oken-ske rolete. Bil sem malo v strahu, ampak Tookey ga je samo posédel kot velikega otroka in ga tolkel z dlanjo po hrbtu.

Moški se je začel daviti in Tookey ga je spet potolkel.

»Ni treba bruhnit,« mu reče, »to žganje ni tako poceni.«

Moški je še malo pokašljajal, vendar je že pojenjaval. Prvikrat sem ga malo bolje pogledal. Mestni škric, ni kaj, od nekdaj južno od Bostona, bi mu prisodil. Nosil je fine rokavice, drage, a bolj tankcene. Najbrž je imel po rokah še kaj tistih sivkastih lis in bo lahko srečen, če ne bo ob kakšen prst. Površnik je bil res boljše sorte; če ta ni bil vreden tristo dolarjev, tudi nobeden ni bil. Obut je bil v revne škorenjce, ki so mu komajda pokrivali gležnje, in začel sem tuhtati, kako neki je z njegovimi prsti.

»Je že bolje,« je rekel.

»No, prav,« je rekel Tookey. »Boste mogli stopiti do ognja?«

»Moja žena in hči,« je rekel oni. »Zunaj sta . . . v viharju.«

»Po tem, kako ste prišli noter, niti nisem računal, da sta doma pred televizijo,« je rekel Tookey. »To nama lahko pri ognju poveste ravno tako kot tule na tleh. Zagradi ga, Booth.«

45

Spravil se je na noge, vendar se mu je izvil lahen stok in ustnice se se mu spačile od bolečine. Spet sem se vprašal po njegovih prstih in vprašal sem se tudi, komu na čast je šel bog ustvarjati te newyorške norce, ki poskušajo sredi najhujšega severovzhodnega sneznega viharja vozariti po južnem Mainu. In vrh tega sem se vprašal, če sta njegova žena in dekletce oblečeni kaj topleje kot on.

Podpirala sva ga do kamina in ga posedla v gugalnik, na katerega je bila gospa Tookeyeva za življenja najbolj navezana; preminula je štiriinšedemdesetega. Gospa Tookeyeva je imela največ zaslug za ta lokal, to je pisalo v *Down Eastu* in *Sunday Telegramu* in enkrat celo v nedeljski prilogi bostonskega *Globa*. Saj je res bolj gostilna kot bar, s tistim ogromnim lesenim podom, prej nametanim kot zbitim skupaj, z javorjevim pultom, s stropom kot v kakšnem starem skednju in ogromnim ognjiščem iz surovega kamena. Po tistem, ko je izšel članek v *Down East*, so se začele gospe Tookeyjevi motati po glavi nakakšne hotela je dati lokalu ime Gostišče pri Tookeyju ali pa Oddih pri Tookeyu in priznam, da res zveni nekoliko starosvetno, vendar mi je čisto navaden Tookeyjev bar ljubiši. Eno je, če se človek napihuje poleti, ko je dežela polna turistov, pozimi, ko imaš opravka s sosedi, pa nekaj čisto drugega. In bilo je mnogo takih zimskih večerov kot tale, ki sva jih s Tookeyjem prebila skupaj popolnoma sama in zvrčala viski z vodo ali pa tudi le kakšno pivo. Moja Victoria je umrla perinšedemdesetega in pri Tookeyu je bilo zadosti glasno, da je preglasilo vztrajno glodanje mrtvaškega škrebetavca – četudi sva bila sama s Tookeyjem, je bilo čisto dovolj. Če bi se tam reklo Oddih pri Tookeyju, ne bi bilo enakega občutka. Saj je trapasto, vendar je res.

Spravila sva možakarja k ognju in takrat ga je šele začelo stresati. Objel si je kolena, zobje so mu šklepetali in od konca nosú mu je kanilo nekaj kapljic čiste sluzi. Mislim, da se je začel njal zavedati, da bi ga bilo lahko pobralo, če bi bil ostal zunaj le še četrť ure. Pa ne zaradi snega, temveč zaradi vetra, ki je rezal do kosti. Ta pobere telesno toploto.

»Kje ste zdrsnili s ceste?« ga je vprašal Tookey.

»Šest milj južno od tod,« je rekel.

S Tookeyjem sva se spogledala in nenadoma me je oblila zona. Zona po vsem telesu.

»Ste prepričani?« je vprašal Tookey. »Prišli ste šest milj daleč po tem snegu?«

Prikimal je. »Sem pogledal na števec, ko smo se peljali skoz mesto. Držal sem se kažipotov. . . šli smo na obisk k ženini sestri . . . v Cumberland . . . še nikoli nisem bil tam . . . iz New Jerseyja prihajamo . . .«

Iz New Jerseyja. Če je še kdo bolj kompletno neumen kot Newyorčan, je prav gotovo kak tip iz New Jerseyja.

»Šest milj, ste prepričani?« je vprašal Tookey.

»Kar prepričan, ja. Prišel sem do odcepa, pa je bil zameten . . . bil je . . .«

Tookey ga je zgrabil. V poplesujočem siju ognja od strani je bil njegov obraz videti bled in upadel, za svojih deset let starejši – Tookey jih je sicer imel šestinšestdeset. »Ste zavili na desno?«

»Na desno, ja. Žena . . .«

»Ste videli znak?«

»Znak?« Topo je dvignil pogled k Tookeyju in si obrisal konec nosu. »Seveda sem ga. So me tudi tako napotili. Pojdi po aveniji Jointner skozi Jerusalem's Lot do 925. vstopne postaje.« Pogledal je od Tookeyja k meni in nazaj k Tookeyju. Zunaj je veter žvižgal in tulil in stokal po žlebovih. »Ali ni bilo prav, gospod?«

»Lot,« je rekel Tookey komaj slišno. »O moj bog.«

»Kaj je narobe?« je vprašal moški. Glas mu je rasel. »Ali ni bilo prav? Cesta je bila videti zametena, to je res, ampak mislil sem . . . če je tam mesto, bodo gotovo pluzili . . . in tako sem . . .«

Pri tem je odrezal.

»Both,« mi je rekel Tookey čisto tiho. »Stopi do telefona. Šerifa pokliči.«

46 »Seveda,« je rekel osel newjerseyjski, »to, ja. A kaj je pravzaprav narobe z vama? Taka sta, kot bi videla duhá.«

Tookey je rekel: »V Lotu ni duhov, moj gospod. Ste jima naročili, naj ostaneta v avtu?«

»Seveda sem,« je dejal kar nekam užaljeno. »Saj nisem nor.«

No ja, kar se mene tiče, nisem bil ravno prepričan.

»Kako se imenujete?« sem ga vprašal. »Da povem šerifu.«

»Lumley,« mi reče. »Gerard Lumley.«

Spet se je spustil v pogovor s Tookeyjem, jaz pa sem šel k telefonu. Dvignil sem slušalko, vendar nisem slišal drugega kot gluho tišino. Nekajkrat sem potolkel po gumbih za prekinitve. Vseeno nič.

Vrnil sem se k onima dvema. Tookey je bil nalil še za požirek žganja; tokrat mu je dosti bolj gladko steklo po grlu.

»Ga ni bilo doma?« je vprašal Tookey.

»Telefon je mrtev.«

»Še to,« je rekel Tookey. Spogledala sva se. Zunaj se je spet zagnal veter in butnil snega v okna.

Lumley je pogledal od Tookeyja k meni in nazaj k njemu.

»Kaj pa vidva, nima nobeden avta?« je vprašal. Iz glasu mu je spet zvenela bojazen.

»Motor jima mora teči zaradi gretja. Imel sem le še za okrog četrtr rezervoarja bencina in trajalo je poldrugo uro, da sem . . . Ej, ali mi bosta odgovorila?« Vstal je in zgrabil Tookeya za srajco.

»Gospod,« dé Tookey, »mislim, da ste tam pač malo spustili zadevo iz rok.«

Lumley je pogledal dol na roke, potem Tookeyja, nato je popustil. »Maine,« je siknil. Zvenelo je tako, kot bi komu preklel mater. »Prav,« je rekel, »kje je najbližja bencinska črpalka? Goto-vo morajo imeti vlačilca –«

»Najbližja črpalka je pri Falmouth Centru,« sem rekel. »to je tri milje od tod po tej cesti.«

»Hvala,« je rekel majčkeno zajedljivo in se napotil k vratom, zapenja je gumbe na plašču.

»Sicer pa ne bo odprta,« sem pristavil.

Počasi se je obrnil in naju pogledal.

»Kaj hočete reči s tem, stric?«

»Poskušam vam povedati, da je lastnik črpalke v Centru Billy Larribee, ta pa je zdajle na cesti s plugom, vi osel.« je potrpežljivo rekel Tookey. »Ali se ne bi raje vrnili in še malo sedli, preden vas raznese od napihnenosti?«

Vrnil se je in videti je bil precej zbegan in preplašen. »Hočeta reči, da ne moreta ... da ni ...?«

»Ničesar nočem reči,« je dejal Tookey. »Vi čekate kar naprej in če bi za trenutek umolknil, bi lahko vsi skupaj premislili zadevo.«

»Kaj je s tem mestom, s tem Jerusalem's Lotom?« je vprašal. »Kako to, da je bila cesta zamejena? In nobene luči nikjer?«

Rekel sem: »Jerusalem's Lot je pogorel pred dvema letoma.«

»In ga niso več obnovili?« Pogledal je, kot da ne verjame.

»Vse tako kaže,« sem rekel in pogledal Tookeya. »In kaj bomo zdaj?«

»Tam ju ne morem pustiti,« je rekel.

Stopil sem bliže k njemu. Lumley je šel k oknu in pogledal ven v snežno noč.

»Kaj če so ju dobili v kremplje?« sem vprašal.

»Tudi mogoče,« je rekel. »A tega ne moremo vedeti zatrdno. Jaz imam na polici Sveto pismo. Nosiš še svojo papeško značko?«

Potegnil sem križec izza srajce in mu ga pokazal. Rodil sem se kot kongregacionist in bil tudi vzgojen v tej veri, vendar vsi, ki živimo okrog Lota nosimo kaj s sabo – križec, znamenje svetega Krištofa, rožni venec, nekaj pač. Kajti pred dvema letoma je bilo z Lotom v enem samem grozljivem oktobru konec. Včasih ob poznih večerih, ko je bilo okrog Tookeyevega ognjišča zbranih le nekaj običajnih gostov, so si pripovedovali o tem. In kjer je dim, tam je tudi ogenj. Skratka, v Lotu so ljudje začeli izginjati. Najprej le par, potem že nekaj več, naposled že kar lepo število. Sole so zaprli. Mesto je bilo večji del leta prazno. Ja, par ljudi se je že vselilo – povečini norci zmešani, ki niso bili doma iz Maina, tako kot tale primerek tu – ker so jih najbrž pritegnile nizke cene zemljišč. Vendar niso bili dolgo. Večina se jih je odselila mesec ali dva po tistem, ko so se priselili. Ostali ... no ja, so izginili. Potem je mestece pogorelo do tal. Bilo je ob koncu dolge in suhe jeseni. Računajo, da je začelo goreti pri Marstenu na griču, ki gleda na avenijo Jointner, nihče pa ne ve, kako je izbruhnil ogenj, še danes ne. Požar je neustavljivo divjal tri dni. Po tistem so se stvari za nekaj časa popravile. In potem se je začelo znova.

Enkrat samkrat sem slišal omenjati »vampirje«. Prismuknjeni šofer Richie Messina, ki je s tovornjakom prevažal sadno kašo, je bil tistega večera pri Tookeyju in ga je imel že kar nekaj pod kapo. »Jezus Kristus,« je grmel ta neustavljivec s svojima dvema metroma in čez, v volnenih hlačah, karirasti sraciji in usnjениh škornjih. »A se vsi tako prekleto bojite povedati na glas? Vampirji! Na to mislite vsi skupaj, držijo?«

Kakor kup smrkvavcev, ki jih je prestrašil kino! A veste, kaj je v tistem Jerusalem's Lotu? A hočete, da vam povem? A hočete, da vam povem?«

»Ja, le povej, Richie,« dé Tookey. V baru je vse potihnilo. Slišati je bilo pokljanje ognja in od zunaj pridušen šum novembrskega dežja, ki je lil v noči. »Na dan z besedo.«

»Tam doli je čisto navadno krdelo podivjanih psov,« nam je naznanil Richie Messina. »To je, da veste. To in kup starih bab, ki imajo rade kakšno dobro storijo o strahovih. Veste kaj, za osemdeset komadov grem in prebijem noč v tistem, kar je ostalo od hiše strahov, ki se je vsi tako bojite. No, kaj pravite na to? Bi kdo položil denar?«

Pa nihče ni maral. Richie je bil gobezdalo in pijandura in nihče ne bi potočil za njim niti solze, vendar pa tudi nikomur ni bilo do tega, da bi se možakar odpravljal v Jerusalem's Lot, ko se spusti noč.

»Jebite se vsi skupaj,« dé Richie. »V prtljajniku svojega ševija imam petinštiridesetko, z njo uženem vse živo v Falmouthu, Cumberlandu ali pa v Jerusalem's Lotu. In prav tja grem zdaj-le.«

Zaloputnil je vrata za sabo in nekaj časa nihče ni zinil besedice. Potem se oglasi Lamont Henry, čisto potihlo: »Tole bo zadnjikrat, da smo videli Richieja Messino. Sveti bog.« In Lamont, ki so ga od malih nog vzgajali za metodista, se je prekrizal.

»Streznil se bo in si premislil,« je rekel Tookey a zvenelo je nelagodno. »Preden zaprem, bo nazaj in se bo delal, da se je samo šalil.«

A to pot je imel Lamont prav, kajti Richieja nismo videli nikoli več. Njegova žena je rekla prometnim policajem, da je po njenem šel na Florido, da bi dal pod nos odkupnemu podjetju vendar ji je bilo resnico mogoče razbrati iz oči – vnetih, prestrašenih oči. Kmalu po tistem se je odselila na Rhode Island. Morda je mislila, da bo Richie neke temne noči prišel za njo. In če mene vprašate, ne bi ravno trdil, da ni tega tudi zares storil.

Zdaj je Tookey strmel vame in jaz sem strmel vanj, medtem ko sem si spravljaj križec nazaj za srajco. V svojem življenju se še nisem počutil tako star in tudi tako prestrašen ne.

Tookey je spet rekel: »Ne moremo ju kar pustiti tam, Booth.«

»Ja. Saj vem.«

48

Še za trenutek sva se gledala, potem je stegnil roko in me stisnil za rame. »Ti si fejest dedec, Booth.« Bilo je dovolj, da mi je dalo korajže. Ko si enkrat čez sedemdeset, se namreč zdi, da ljudje pozabljajo, da si dedec – ali da si sploh kdaj bil.

Tookey je šel k Lumleyju in rekel: »Imam scouta s pogonom na vsa štiri kolesa. Ga bom spravil iz garaže.«

»Za božjo voljo, človek, zakaj niste tega prej povedali?« Hipoma se je obrnil od okna in se jezno zastrmel v Tookeyja. »Zakaj ste se celih deset minut vrteli kakor mačka okrog vrele kafe?«

Tookey je rekel zelo blago: »Gospod, zaprite lepo gobec. In če ga boste že prav morali odpreti, se spomnite, kdo je pravzaprav zavil na nespluženo cesto sredi takega svinjskega meteža.«

Že se je pripravljaj, da bo nekaj rekel, pa je utihnil. Temna rdečica se mu je dvignila v lica. Tookey je odšel ven, da spravi scouta iz garaže. Zatipal sem pod pultom za njegovo kromirano čutaro in nalil žganja vanjo. Sodil sem, da bi ga utegnili še potrebovati, preden bo ta noč mimo.

Mainški snežni vihar – ste ga že kdaj izkusili?

Sneg se usiplje tako gosto in na fino, da je videti in slišati kot pesek, ko udarja ob stranice avtomobila ali vlačilca. Dolgih luči vam ne kaže uporabljati, ker se odbijajo od snega in ne vidite tri metre pred sabo. S kratkimi morda pet metrov. Ampak sam sneg – naj še bo.

Vetra, vetra pa ne maram, ko se dvigne in začne tuliti, vrtinčiti sneg v stotere spačene leteče oblike in se oglašati kot vse sovraštvo in bolečina in strah tega sveta. V goltancu vetra, ki žene snežni vihar, je smrt, bela smrt – in morda še nekaj več kot smrt. Niti glasu ne slišite, kadar ste lepo odeti in na toplem v svoji postelji, ko so polkna zapahnjena in vrata zaklenjena. Je pa zato toliko huje, če ste v takem na vožnji. In mi smo vozili nikamor drugam kot proti Jerusalem's Lotu.

»Se ne morete malo bolj podvizati?« je vprašal Lumley.

Rekel sem mu: »Za človeka, ki je prišel napol zmrznjen pod streho, se nekam vražje trudite, da bi se spet znašli peš na cesti.«

Maščevalno, uničujoče me je pogledal in potem ni rekel nobene več. Pomikali smo se po avtocesti z enakomernimi petindvajsetimi miljami na uro. Bilo je skoraj nemogoče verjeti, da je Barry Larabee pred dobro uro splužil ta pas; čez je napadlo novih pet centimetrov in kopičili so se zameti. Močni sunki vetra so pozibavali scouta na vzmeteh. Zarometri so osvetljevali vrtinčasti beli nič pred nami. Srečali nismo niti enega samega avtomobila.

Kakšnih deset minut zatem je Lumley zinil: »Ej! Kaj je tisto?«

Kazal je na mojo stran; sam sem ves čas napremično bolščal naprej. Obrnil sem se, vendar

sem bil za malenkost prepozen.

Obšlo me je, da sem morda res videl nekakšno populjeno senco, ki se je oddaljevala od avtomobila nazaj v sneg, vendar se mi je to kaj lahko samo zdelo.

»Kaj je bilo? Jelen?« sem vprašal.

»Najbrž,« je rekel s tresočim glasom. »Ampak oči – oči je imelo čisto rdeče.« Pogledal me je. »Ali so jelenje oči ponoči videti take?« To je vprašal skoraj proseče.

»Take ali drugače,« sem rekel in pomislil, da bi utegnilo biti res, vendar sem videl že dosti jelenov ponoči iz mnogih avtomobilov, a še nikoli nisem opazil, da bi oči rdeče odblisnile.

Tookey ni rekel nič.

Kakšnih petnajst minut pozneje se je snežni zid na desni nekoliko znižal; pri pluzenju namreč voznik predvidoma majčkeno privzdigne plug, kadar pelje skozi križišče.

»Zdi se mi, da smo tu zavili,« je rekel Lumley, vendar ni zvenelo ravno prepričano. »Znaka ne vidim –

»Tu je bilo,« je odvrnil Tookey z glasom, ki je bil vse prej kot njegov. »Videti je le še vrh droga, na katerem je znak.«

»Aja. Seveda.« V Lumleyjevem glasu je zazvenelo olajšanje. »Veste kaj, gospod Tooklander, obžalujem, da sem bil pri vas tako siten. Premražen sem bil in prestrašen in sem si tisočkrat rekel, da sem bedak. In rad bi se vama zahvalil ...«

»Nikar se ne zahvaljujte, ne Boothu ne meni, dokler vaši dve ne bosta sedeli tu v avtu,« je rekel Tookey. Prestavil je v pogon na vsa štiri kolesa in se skozi snežni zid pognal na avenijo Jointner, ki pelje skozi Lot in potem do vstopne postaje. Sneg je buhnil od blatnikov kvišku. Zadnji konec se je majčkeno upiral, toda Tookey je vozil skozi sneg že od pamtiveka. Majčkeno ga je spodbodel, mu rekel dve besedi in že smo šli naprej. Zarometi so tu in tam našli komaj zaznavne kolesnice, ki jih je naredil Lumleyjev avtomobil, potem so spet izgini-le. Lumley je sklonjen naprej bolščal ven, da bi ugledal svoje vozilo. In na lepem se je oglasil Tookey: »Gospod Lumley.«

»Kaj?« Ozrl se je po Tookeyju.

»Ljudje tod okoli so majčkeno vraževerni, kar se Jerusalem's Lota tiče,« je rekel Tookey še kar mirno, vendar sem ob njegovih ustih videl globoke zareze, ki so pričale o napetosti, in videl sem tudi, kako je švigal s pogledom sem in tja. »Če sta vaši ženski v avtu, potem je seveda vse v redu. Poberemo ju, se vrnemo k meni, in jutri, ko bo snežni vihar mimo, vam bo Billy rade volje potegnil avto iz zameta. Če ju pa ni v avtu –

»Ni v avtu?« mu je ostro skočil Lumley v besedo. »Čemu ne bi bili v avtu?«

»Če ju ni v avtu,« je nadaljeval Tookey, ne oziraje se na njegovo vprašanje, »bomo obrnili, odpeljali nazaj v Falmouth Center in izbrskali šerifa. Bilo bi neumno, da bi sredi noči in v snežnem viharju blodili okrog, se vam ne zdi?«

»Saj bosta v avtu? Kje pa naj bi drugače bili?«

Rekel sem: »Še nekaj, gospod Lumley. Če bi na koga naleteli, ne bomo nič govorili. Tudi če bi nas ogovarjal, ne. Razumete?«

Lumley je zelo počasi vprašal: »Kakšne so pravzaprav te vraže?«

Preden sem utegnil karkoli reči – sam bog ve, kaj bi bil rekel – me je prekinil Tookey. »Tu smo.«

Pred nami je bil zadek velikega mercedesa. Mrcina je bila s sprednjim delom zarita v velik zamet, drug zamet je veter nakopičil vzdolž cele leve strani avtomobila. Vendar so zadnje luči gorele in videti je bilo pline, ki so se sukljali iz izpušne cevi.

»Vsaj bencina jima ni zmanjkalo,« je rekel Lumley.

Tookey je ustavil in potegnil ročno zavoro. »Ne pozabite, kaj vam je naročil Booth, Lumley.«

»Seveda, seveda.« Vendar ni mislil na nič drugega kot na ženo in hčerko. In tudi ne vem, če bi

mu imel kdo kaj očitati zaradi tega.

»Pripravljen, Booth? je vprašal Tookey. Njegove oči, mračne in sive v luči z armaturne plošče, so se ujele z mojimi.

»Mislim, da sem,« sem rekel.

Izstopili smo, veter se je zakadil v nas in nam zapljusnil obraze s snegom. Lumley je bil prvi, sklonjen proti vetru, njegov fini površnik je plapolal za njim kot jadro. Metal je dve senci, eno od Tookeyjevih žarometov, drugo od zadnjih luči na njegovem vozilu. Sledil sem mu jaz, Tookey je šel korak za mano. Ko smo prišli do mercedesovega prtljažnika, me je Tookey zgrabil.

»On naj gre,« je rekel.

»Janey! Francie!« je klical Lumley. »Je vse v redu?« Odprl je vrata na voznikovi strani in se sklonil noter. »Je vse —

Obstal je kakor primrznjen. Veter mu je iztrgal težka vrata iz rok in jih odprl do kraja.

»Sveti bog, Booth,« je rekel Tookey le za malenkost tišje od tožbe vetra. »Mislim, da se je spet zgodilo.«

Lumley se je spet obrnil k nama. Z obraza sta mu sijala strah in osuplost, oči je imel široko razprte. Na lepem se je pognal k nama skozi sneg, spodrsnil je in skorajda padel. Odrinil me je, kot da sem nič, in zgrabil Tookeya.

50

»Kako ste vedeli?« je zarjul. »Kje sta? Kaj se dogaja tod, pri hudičih?«

Tookey se je otresel njegovega prijema in mimo njega stopil do avta. Skupaj sva pogledala v mercedes. Notri je bilo toplo kot v toplem kruhu, a očitno je bilo, da ne bo več dolgo tako. Mala jantarna lučka je že gorela in kazala, da gre gorivo h koncu. Veliki avtomobil je bil prazen. Na preprogi pod zadnjim sedežem je ležala deklčina barbika in otroška bunda je bila vržena čez hrbtno naslonjalo.

Tookey si je z rokami zakril obraz . . . in potem ga je zmanjkalo. Lumley ga je zgrabil in ga odrinil v zamet. V obraz je bil bled in besen. Mlel je z usti, kot bi bil odžvečil nekaj grenkega, nekaj, česar ne more izpljuniti, ker se mu noče odlepiti od zob. Segel je noter in zgrabil bundo.

»Franciejina bunda?« je rekel, skoraj šepetaje. In potem glasno, zatulil je: »*Franciejina bunda!*« Pogledal me je topo in nejeverno. »Saj ne more biti zunaj brez bunde, gospod Booth. Saj . . . saj . . . bo zmrznila.«

»Gospod Lumley —

Opoťekel se je mimo mene, še vedno z bundo v roki, in klical: »*Francie! Janey! Kje sta? Kje staaaa?*«

Ponudil sem Tookeyu roko in mu pomagal na noge. »Ali si —

»Ne skrbi zame,« je rekel. »Zdaj morava ujeti njega, Booth.«

Pohitela sva za njim, kolikor sva mogla; kakšne posebne naglice ni bilo, saj nama je bilo snega ponekod do riti. A potlej je Lumley obstal in tako sva ga le uhitela.

»Gospod Lumley — je začel Tookey in mu položil roko na ramo.

»Todle,« je rekel Lumley. »Todle sta šli. Poglejta!«

Pogledala sva dol. Stali smo v nekakšni kotanji, najhujši veter nam je bril tik nad glavami. Videti je bilo dvoje sledi, ene večje in ene manjše, v katere se je ravnokar nasipal sneg. Če bi prišli pet minut pozneje, jih ne bi več našli.

S sklonjeno glavo se je odpravil naprej, Tookey ga je zgrabil od zadaj. »Ne! Ne, Lumley!«

Lumley se je z divjim obrazom obrnil k Tookeyevem obrazu in stisnil pest. Pripravil se je na sunek . . . toda nekaj na Tookeyevem obrazu ga je ustavilo. Šel je s pogledom od Tookeyja k meni in potem nazaj na Tookeyja.

»Zmrznila bo, je dejal, kot da ima pred sabo dva neumna smrkavca. »Ali ne razumeta? Brez

bunde na sebi in komaj sedem let stara —

»Bogve, kje sta,« je rekel Tookey. »Za temi sledovi ne morete iti. V prvem zametu jih ne bo več.«

»Na kaj namigujete?« je s predirnim, histeričnim glasom zavpil Lumley. »Če se vrnemo po policijo, bo zmrznila! Francie in še žena zraven!«

»Morda sta že zmrznili,« je rekel Tookey. Njegov pogled se je ujel z Lumleyjemim. »Zmrznili, če ne še kaj hujšega.«

»Kaj mislite s tem?« je zašepetal Lumley. »Povejte naravnost, vrag vas vzemi! Povejte mi!«

»Gospod Lumley,« je rekel Tookey, »v Lotu je nekaj —

Vendar sem bil naposled jaz tisti, ki je prišel s stvarjo na dan, izrekel sem besedo, ki si zanjo nikoli ne bi bil mislil, da jo bom. »Vampirji, gospod Lumley. Lot je poln vampirjev. Najbrž se boste težko sprijaznili —

Strmel je vame, kot da sem nenadoma postal zelen. »Norca,« je šepetaje rekel. »Vidva sta norca.« Potem se je obrnil proč, zaokrožil dlani pred usti in zavpil: »FRANCIE! JANEY!« In je znova zagazil v sneg, v katerega se je ugrezal do roba finega površnika.

Pogledal sem Tookeya. »Kaj bova zdaj?«

»Za njim pojdeva,« je rekel Tookey. Na lasih se mu je nabral sneg, tako da je bil v resnici videti malce nor. »Ne morem ga pustiti samega tja, Booth. Pa ti?«

51

»Ne,« sem rekel »mislim, da ne.«

In tako sva po svojih najboljših močeh zabredla za Lumleyjem skoz sneg. Toda možakar nama je bolj in bolj uhajal. Je bil pač mlajši, kaj hočemo. Utiral si je gaz skoz sneg kakor bik. Moj artritis se je oglašal vse huje in huje, začel sem pogledovati v noge in si dopovedovati: še malo, samo še malo, hodi naprej, za vraga, kar hodi . . .

Trčil sem naravnost v Tookeya, ki je razkoračen stal v zametu. Glavo je imel sklonjeno, obe roki si je pritiskal na prsi.

»Tookey,« sem rekel, »je vse v redu s tabo?«

Nič mi ni,« je rekel in spustil roke. »Ga bova že ujela, Booth, in ko se bo izžrpal, bo prišel k pameti!«

Prišla sva na vrh vzpetine in ob vznožju zagledala Lumleyja, ki je obupno iskal še kakšno sled. Revez ubogi, možnosti ni bilo prav nobene, da bi jo našel. Veter je pihal naravnost čez planjavo, kjer je stal, in sleherno sled bi zbrisal v treh minutah, kaj šele v nekaj urah.

Dvignil je glavo in zavpil v noč: »FRANCIE! JANIE! ZA BOŽJO VOLJO!« In razločno je bilo slišati obup v njegovem glasu, njegovo grozo — prav smilil se je človeku. Odgovarjal mu je le veter z zavijanjem, ki je spominjalo na bobnenje tovornega vlaka. Skoraj tako se je zdelo, kot da se mu smeje, govoreč: *Vzel sem ju, gospod New Jersey s finim avtom in površnikom iz kamelje dlake. Vzel sem ju in zabrisal njune sledi in potrulil se bom, da bosta še pred jutrom lepo zmrznjeni kot jagodi v zmrzovalniku . . .*

»Lumley!« je Tookey preglasil veter. »Poslušajte, pozabite zdaj na vampirje in strahove in take reči, ampak zapomnite si nekaj drugega! S tem jima samo škodite! Moramo priti do —

In tedaj se je resnično oglasil odziv, glas, ki je prišel iz teme kot drobno cingljanje srebrnih zvončkov in srce mi je zmrazilo kot kos v cisterni.

»Jerry . . . Jerry, si ti!«

Lumley se je obrnil za glasom. In potem se je pojavila ona, kot duh se je izvila iz temnih senc majhne hoste. Bila je res izrezana meščanka in v tistem trenutku se mi je zdelo, da mora biti ena najlepših žensk, kar sem jih kdaj videl. Najraje bi bil šel k njej in ji povedal, kako vesel sem, da jo naposled vidim na varnem. Na sebi je imela nekaj močnemu zelenemu puloverju podobnega, mislim, da se temu reče pončo. Frfotal je okrog nje in črni lasje so ji valovili v divjem vetru kot voda v decembrskem potoku, tik preden ga zimska zmrzal umiri in okuje v led.

Morda sem celo stopil korak naprej, kot da grem k njej, kajti na ramenu sem začutil Tookeyjevo roko, robato in toplo. A še naprej me je – kako bi rekel? – *vleklo* k njej, temnolasi in lepi v zelenem ponču, ki ji je plapolal okrog vratu in ramen, k njej, ki je bila tako eksotična in tuja, da je spominjala na lepotice iz pesmi Walterja de la Mara.

»Janey!« je kriknil Lumley. »*Janey!*« In zagnal se je z razprostrtimi rokami skozi sneg proti njej.

»Ne!« je zavpil Tookey. »*Ne, Lumley!*«

Niti ozrl se ni ... se je pa ona. Pogledala je gor k nama in ustnice so se ji zategnile v režeč nasmešek. Ob tem sem začutil, kako se moje hrepenenje, koprnjenje po njej sprevrača v grozo, hladno kot grob, belo in nemo kot kosti v mrtvaškem prtu. Celó z vrha sva videla zlovešči rdeči blesk v njenih očeh. Bile so volčje oči, prej kot človeške. In ko je zarežala, je bilo očitno, daljšali zobje. To ni bilo več človeško bitje. Bila je mrtva stvar, ki se je v tem mračnem, tulečem viharju bogvekakó vrnila v življenje.

Tookey je proti njej naredil znamenje križa. Odskočila je ... in potem spet zarežala na naju. Bila sva predaleč in morda preveč preplašena.

»Ustaviva ga!« sem šepetaje rekel. »Ga ne moreva ustaviti?«

»Prepozno!« je mračno rekel Tookey.

Lumley je bil že pri njej. Tudi on je bil videti kot duh, tako je bil ves bel od snega. Prijel jo je ... in potem je zakričal. Se v sanjah me bo preganjal ta glas, ta moški, ki kriči kot otrok, kadar ga tlači mora. Poskušal se ji je iztrgati, toda njene roke, dolge in bele kot sneg, so se ovile okrog njega in ga prižemale k ženski. Videl sem, kako je privzdignila glavo in nato sunila naprej –

»Booth!« je zahropel Tookey. »Morala se bova pobrati od tod!«

In sva stekla. Tekla kot dve podgani, bi najbrž kdo rekel, ampak tisto noč pač ni bilo nikogar zraven. Bežala sva nazaj po lastni sledi, padala, se znova dvigala, se drsala in dričala. Ves čas sem pogledoval nazaj, da bi videl, če nama ženska sledi, če še reži na naju in naju gleda s tistimi rdečimi očmi.

Ko sva prišla do scouta, se je Tookey zgrabil za prsni koš in se zvil v dve gube. »Tookey,« sem rekel, čisto prestrašen. »Kaj ...«

»Srce,« je rekel. »Že najmanj pet let mi nagaja. Pomagaj mi na drugo stran in me spravi noter, samo ne za volan, potem pa glej, da prideva čimprej od tod.«

Zagostil sem se mu z roko pod suknjič, odvedel sem ga na drugo stran in ga po najboljših močeh zbasal na noge in v avto. Glavo je spustil vnic in zaprl oči. Kožo je imel čisto voščeno in žolto.

Okrog nosú avtomobila sem se podvizal nazaj, ali ne trčim skoraj naravnost v dekletce! Mala je lepo stala ob vratih za voznika, lase je imela spletene v kitke, na sebi pa nič drugega kot borno rumeno oblekico.

»Gospod,« je rekla z visokim, jasnim glasom, mila kot jutranja meglica, »bi mi pomagali najti mamo? Izgubila se je, mene pa tako zebe ...«

»Ljubica,« sem rekel, »ljubica, kar v avto se usedi. Tvoja mami ...«

Hipoma sem umolknil in če sem kdaj v življenju skoraj padel v nezavest, je bilo v tistem trenutku. Stala je pred mano, že res, ampak stala je *na vrhu* snega in nobenih sledi ni bilo, v nobeno smer.

Takrat je dvignila pogled k meni, Lumleyjeva hčerka Francie. Ni imela več kot sedem let in sedem jih bo ostala za vse večne noči. Njeno obličje je bilo mrliško blede, njene oči rdeče in srebrne, da bi se človek ker potopil vanje. In pod njeno čeljustjo sem ugledal dve drobni raniči, kakor od vboda s šivanko, grozljivo razmesarjeni na robovih.

Stegnila je ročice k meni in se nasmehnila. »Dvigni me, gospod,« je tiho rekla. »Rada bi ti dala poljubček. Potem me lahko odpelješ k mami.«

Ni mi bilo do tega, vendar si nisem mogel pomagati. Bil sem sklonjen k njej, roke sem imel razprte. Videl sem, kako odpira usta, videl majčkene podočnjake v rožnatem krogu njenih ustnic. Nekaj ji je spolzelo po bradi, nekaj svetlega in srebrnega, in z nejasno, daljno grozo sem spoznal, da se dekletce slini.

Njene drobne ročice so se sklenile okrog mojega vratu in pomislil sem: no ja, morda pa ne bo tako hudo, ne bo tako hudo, morda pa prav kmalu ne bo tako grozno – ko je nekaj črnega priletelo iz scouta in ji treščilo v hrbet. Čudno je zasmrdelo in se pokadilo, nekaj se je pobilnilo, samo za trenutek, potem se je ritenski in sikajoč umaknila. Obličje se ji je spačilo v lisičjo masko besa, sovraštva in bolečine. Obrnila se je stran in potem . . . potem je izginila. Ta hip je bila še tam, že v naslednjem se je spremenila v vrtnčast snežni voz, ki je majčkeno spominjal na človeško postavo. Nato ga je veter odsukljal čez polja.

»Booth!« je šepnil Tookey. »Zdaj pa brž!«

In res sem se podvizal. Vendar toliko spet ne, da ne bi utegnil pobrati tistega, kar je bil zagnal v peklensko dekletce: materino sveto pismo.

Precej časa je že od takrat. Zdaj sem dosti starejši, pa že tedaj nisem bil noben negodè. Herb Tooklander je preminul pred dvema letoma. Ugasnil je čisto mirno, čez noč. Bar je še vedno odprt, kupila sta ga neki možakar iz Watervilla in njegova žena, prijetna človeka, in tudi ohranila bolj ali manj vse po starem. Vendar ne zahajam več prav pogosto tja. Odkar ni Tookeyja, je drugače, kaj vem.

V Lotu so stvari bolj ali manj take, kakor so zmeraj bile. Tistikrat je potem šerif naslednji dan odkril Lumleyjev avto, že brez bencina s praznim akumulatorjem. Ne jaz ne Tookey nisva niti črhnila o zadevi. Komu na čast, konec koncev? In kdaj pa kdaj tam okrog izgine kak avtostopar ali kdo, ki si postavi šotor, recimo na Schoolyard Hillu ali pa v bližini pokopališča na Harmony Hillu. Kakšno potovalko potem že še najdejo ali kakšno žepno knjigo, vso nabrekli in obledelo od dežja in snega, ali kaj podobnega. Ljudi pa ne.

Še vedno me mučijo grozne sanje o tisti viharni noči, ko smo se peljali v Lot. O ženski niti ne toliko, bolj o dekletcu in njenem nasmešku. Ko je stegnila roke k meni, da bi jo dvignil. Da bi me lahko poljubila. Sicer pa sem že star in ni daleč čas, ko bo tudi sanj konec.

Morda bo naneslo, da boste tudi sami kdaj v teh dneh potovali po južnem Mainu. Prijazni kraji. Morda se boste celo ustavili pri Tookeyjevem baru in si privoščili kozarec. Prijeten lokal. Tudi nekdane ime je obdržal. Spijte torej svojo pijačo, potem pa ubogajte moj nasvet in peljite ves čas proti severu. Naj bo karkoli, nikar ne zavijajte na cesto, ki pelje proti Jerusalem's Lotu.

Še posebej potem ne, ko se stemni.

Kajti tam okrog se potika majhno dekletce. In mislim, da še vedno čaka koga, ki mu bo dala poljubček za lahko noč.

Prevedel Zdravko Duša

»POZICIJSKOST« Tadej Zupančič INVESTICIJE Z REALNOSTJO

*The cleverly expressed opposite of
any generally accepted idea is worth a
fortune to somebody.*

F. Scott Fitzgerald

*The answer lies in the protests raised
when the teller alters the story.*

Alan Ryan

54

Vedno gre za 'pozicijskost' določene investicije z realnostjo. Torej: z realnostjo je tako, da je stvar anticipacije »Zgodovine« (v kantovskem smislu) kot 'avtonomne strukture', kar pa pomeni, da gre za »Zgodovino«, ki je eksploatirana natano kot »referenca«, oziroma je transformirana v »referenčno« mašinerijo, kar pa pomeni, da je realnost agent produkcije 'fikcije'.

S tem ni bilo povedanega nič novega, ravno obratno, vendar pa je po drugi strani res, da gre pri upoštevanju takšne 'pozicijskosti' investicije z realnostjo za »normiranje«, pocelotenje popolnoma avtonomnega korpusa »norm«, ki sproducirajo natančno eksternacijo 'pozicijskosti' same investicije z realnostjo. Ne glede na to, kako so »norme« vedno tudi stvar funkcioniranja določenega »Modela«, v katerem pride do 'normalizacije' nekega produkcijskega »procesa«, ki je stvar določenega »Modela«.

Tako pride do prisilne transformnosti realnosti in 'fikcije', do česar pa pride zaradi tega, ker 'fikcija' nikakor ni stvar anticipacije »Zgodovine«, za realnost pa je – kot je že bilo povedano – značilna prav takšna, torej definitivna anticipacija »Zgodovine«. Pri 'fikciji' gre torej na nek način za emancipacijo od »Zgodovine«, s tem pa postane 'fikcija' natanko »Fenomen-agent (kantovskih) 'predmetnih pojavnosti', korpus »norm«, ki pa za razliko od noumenona, torej stvari-po-sebi, niso stvar asociirane Svobode. To pomeni, da 'fikcija' ni stvar asociirane Svobode. Kako je z emancipacijo od »Zgodovine«, pa kaže primer, ki je na nek način več kot značilen: »Zgodovina« je stvar 'socializacije' in če obstaja nekaj, čemur lahko rečemo realna zgodovina (pri čemer gre za nek Sistem, v katerem je akumulacija »historičnosti« (zaradi eluzivnosti in konglomeracije objektivnosti »historičnih« procesov) stvar regresije določenih »historičnih« konstruktov), potem navsezadnje gre za (freudovsko) *investicijo potlačene predstave* (... ki je stvar aktiviranja simptoma, zaradi česar pa – v tem primeru – poslednji ni mogoče več govoriti o 'nadomestnih predstavah'), o čemer pa bo še govor. Recimo, znana Kantova definicija Vzvišenega (v paragrafu 29, *Kritik der Urteilskraft* 1790) je naslednja: to je predmet (narave), katerega predstava vzpodbudi duha, da si nedosegljivost narave zamisli kot predstavitev idej. Pri tem lahko, recimo, določeni Sistem razumemo kot že investirani, elementarni in na nek način »čutni« odnos med realnostjo in 'fikcijo'. Vzvišeno v tem primeru funkcionira kot (derridajevski) »nadomestek« za »normativni« sistem »družba, jezik, zgodovina, artikulacija«, torej kot »nadomestna predstava« za pocelotenje, transformnost investicijske »prakse«. To pomeni, da je Sistem obenem tudi stvar produkcijske »prakse«, torej Sistema produkcije tako realnosti kot 'fikcije'. Značilno je, da gre za t.i. 'nasprotno' investicijo s produkcijo realnosti in 'fikcije', kar pomeni, da ta 'nasprotna' investicija zastopa porabo, popolnoma ekonomsko porabo investicije z realnostjo. Tako »zgodovina« kot Sistem (... objektivnosti »historičnih« procesov) funkcionira kot Vzvišeno, to pa pomeni, da gre za odprave, eliminacijo 'nasprotno' investicije, kar pomeni, da lahko do vzpostavljanja »Zgodovine« kot »prakse« pri-

de zgolj v neki 'abstraktni naravi'. 'Abstraktna narava' pa je vedno stvar regresije »realne« Narave, kar pomeni, da gre za elemente transformnosti v sami Naravi. To, kar je stvar Narave, je obenem tudi stvar »abstraktne narave«, vendar pa to, kar je stvar »abstraktne narave« ni nujno tudi stvar »realne« Narave. 'Abstraktna narava' funkcioniira kot Sistem, vendar predstavlja obenem tudi Podsystem »realni« Naravi, kar pa pomeni, da gre za investicijo v objektivnost »realne« Narave, da lahko pride do vzdrževanja subjektivnosti, ki je stvar »abstraktne narave«.

Zaradi tega je Zlo stvar »abstraktne narave«.

Stephen King je leta 1967, še kot študent, napisal zgodbo *Jerusalem's Lot*, ki je bila objavljena šele v zbirki kratkih zgodb *Night Shift* (1978). V bistvu gre za recikliranje nekih Lovecraftovih tez, morda celo pastiche, napisan kot zbirka dnevnških zapiskov in pisem, o 'krvi, ki kliče kri', vendar pa gre še za nekaj drugega.

Charles Boone se leta 1850 vrne na svoje podedovano posestvo, v bližini opuščenege mesta Jerusalem's Lot. Napoti se tudi v opuščeno, natančneje: desakralizirano cerkev v Jerusalem's Lotu, kjer najde dokaze (stare šestdeset let), da so bili njegovi predniki ujeti v 'nesveto' ujetništvo kot nosferatuji, ne-mrtvi. Boone se ponovno vrne v cerkev, da bi uničil Knjigo zaklinjanj, s pomočjo katere so si njegovi predniki 'odprli vrata' k 'Skrivnosti trpljenja'. Boone je navsezadnje zadnji 'njihove krvi' in takorekoč 'dedič Zla družine Boone', torej akceptor kanaliziranega Zla, ki ga lahko razumemo natanko kot »normativni« Sistem, »Model«.

Kraj Jerusalem's Lot se na vsak način vzpostavlja kot 'obsedantni prostor' malignega Zla, torej prostor, v katerem so lokalizirani in na nek način poceloteni vsi integrativni producenti 'fikcije' (namreč 'fikcije' kot nekega transformatorja subjektivnosti in objektivnosti produkcijskega »procesa«, v tem primeru torej »procesa«, ki je stvar diferenciacije realnosti in 'fikcije'), ki potem navsezadnje postane stvar literarne 'fikcije'. Tako gre za prostor, v katerem 'preteklost' korporira 'sedanjost', oziroma, v katerem se korporativna logika razmerja med »emancipacijo« in kapitalom (gre za standardiziranost določenih 'predmetnih pojavnosti') transformira v »realno« razmerje med »Zgodovino« in 'fikcijo', iz česar sledi, da je 'preteklost' navsezadnje stvar »čutnih« Fenomenov, 'sedanjost' pa stvar »normiranja« že po sebi represevne 'preteklosti'. Pri tem je značilno, da je potrebno ločiti med 'obsedantnimi prostori', v katerih gre za akumulativnost Zla, torej 'prostori', v katere je Zlo že zintegrirano (Zlo je stvar fiksiranosti v 'prostor', kar pomeni, da je do akumulacije Zla prišlo zaradi (včasih, vendar redkeje, tudi nedefiniranih) dogodkov (tudi enega samega dogodka, recimo kakšnega umora, podobnega zločina etc.) v represivni 'preteklosti', še največkrat pa je to Zlo stvar 'nadmestnih predstav' določenih Fenomenov, kar pa pomeni, da je določeni 'prostor' represiven že sam po sebi; pri tem ne gre za to, da bi razmejevali realnost in 'fikcijo', saj je 'pozicijskost' realnosti in 'fikcije' natanko stvar neke zgostitve, s katero (po Freudu, ki je o tem pisal v besedilu *Das Unbewusste*, 1915) pride do prevzema celotne investicije večih drugih 'predstav' določenih 'vsebin', v tem primeru 'predstav' o 'pozicijskosti' realnosti in 'fikcije', zaradi česar se lahko vprašamo, če ne obstaja tudi neka realna 'fikcija', torej 'fikcija', ki je stvar zgostitve »normativnosti« primarnih procesov, značilnih za distribucijo tako realnosti kot 'fikcije' obenem, ne glede na to, kako racionirana je ta distribucija že sama po sebi), torej 'prostori' v katerih je Zlo nekako lokalizirano (le redko pride do eksternacije Zla, kar pomeni, da je Zlo navsezadnje stvar določenega »prostora« in »obsedantnimi prostori«, v katerih pride šele do nameščanja, pozitivizacije elementov represije, torej do represije, vendar je ta represija stvar adaptacije Zla na določeni »prostor'. Zlo je v te »prostore« internirano, ker pa je aktivacija elementov represije stvar »normalnosti«, torej tudi stvar perversnosti in na nek način »akutnosti«, pride do »normalne« eksternacije Zla, kar pomeni, da takšen »prostor« v resnici funkcioniira legitimacijsko, kot prisilna »praksa« transfernosti Zla, torej »prevodnik« interniranega, določenemu prostoru (pred interniranjem) nedoločenega, neznanega Zla, torej Zla, ki se kot Fenomen »formira« in kasneje eksternira šele v tem prostoru, ki tako postane 'obsedantni prostor'. 'Obsedantni prostor' lahko torej kot takšen funkcioniira šele po »formaliziranju« procesa oblikovanja produkcijskih/akumulacijskih agentov Zla.

Torej, eden izmed tipičnih »obsedantnih prostorov« je mestece Castle Rock v zvezni državi Maine (na splošno se večina Kingovih kratkih zgodb, novel in romanov dogaja prav v tej ne-navadni, na nek način divji državi, ki se razprostira od Quoddy Heada, najvzhodnejše točke Združenih držav Amerike, do meje z New Hampshireom, najbolj novo-angleški izmed vseh vzhodnih ameriških zveznih držav, pri tem da si prebivalci pravijo 'Down-Easters', vse druge prebivalce Združenih držav pa imajo za 'Out-of-Staters'; navsezadnje državi, polni različ-

nih in nenavadnih jezer, gozdov, podivjanih hudournikov; državi s precej nenavadno obalo Atlantskega oceana, ki je dolga natanko 3500 milj (po zrâčni liniji je dolga zgolj 225 milj – za primerjavo: med New Yorkom in Los Angelesom je razdalja približno 2800 milj), majhnimi mesti, ki jih odkriješ šele po dolgem iskanju etc.), ki v Kingovih romanih *The Dead Zone* (1979) in *Cujo* (1981) ter še vsaj v noveli *The Body* (objavljeni v zbirki novel *Different Seasons*, 1982) predstavlja »realno«, torej »diegetsko« prizorišče aktivacije elementov represije. Kingov najbolj značilni »obsedantni prostor« pa je seveda Jerusalem's Lot, torej mesto, o katerem je bil govor malo prej. Jerusalem's Lot, torej »Salem's Lot« (kot pravijo prebivalci »svojemu mestecu«) je prizorišče enega izmed najodličnejših Kingovih romanov, romana *'Salem's Lot* (1975), ne toliko romana o vampirjih – kot o njihovih žrtvah, kot ugotavlja Douglas E. Winter v knjigi *The Art of Darkness* (1986). To navsezadnje drži, vendar pa je potrebno opozoriti vsaj na nekaj stvari:

1. Ben Mears, pisatelj, se po dolgih letih vrne v »Salem's Lot«, kjer je preživel idilična otroška leta (razlog: v prometni nesreči mu je umrla žena), v kraj, kjer je v Marsten House, zapušeni, vegasti hiši (v kateri zaradi represivne »preteklosti« – kot pravijo prebivalci – straši!) prvič spoznal elementarno Zlo (hiša je več kot štirideset let samevala, pred tem pa je lastnik hiše, Hubert Marsten, sicer znani morilec, s puško ustrelil ženo in se potem obesil v eni izmed sob; Zlo je torej fiksirano v »prostor«, akumulativnost Zla je stvar nekega dogodka v represivni »preteklosti«), Marsten House torej predstavlja za Mearsa »obsedantni prostor«, določeno »fobijo«;

56

2. V »Salem's Lot« se naseli neki Straker, ki naj bi s svojim partnerjem Barlowom odprl stariarno; Straker se ima namen naseliti v Marsten Houseu – zakaj? – ker je Barlow vampir, v Marsten House pa se je mogoče naseliti prav zaradi tega, ker ima represivno »preteklost« in kot tak, torej sam po sebi, korporira tudi »prihodnost«; Barlow pobegne, vendar se vrača v Marsten House, ki tako nujno (kot »obsedantni prostor«) funkcionira »podvojitveno«, kot nekakšen reduplikator elementov represije, torej Zla, vendar je značilno, da tako funkcionira zgolj za Bena Mearsa, pri katerem gre za recepiranje tako objektivnosti (Marsten House kot nahajališče vampirjev, torej inficiranih prebivalcev »Salem's Lota«; Marsten House kot »obsedantni prostor«, iz katerega je (zaradi Barlowa in Strakerja) internirano Zlo eksterniralo, Marsten House kot prizorišče »končnega« obračuna – za katerega se bo izkazalo, da seveda ni »končni« – z vampirji) kot subjektivnosti (izkušnja z Marsten House);

3. Tradicija romanov o vampirjih ni stara, res pa je, da je »mit« (torej mit kot način »komunikacije«) o »eksistenci med življenjem in smrtjo«, torej o »ne-živosti« in »ne-mrtvosti« obenem in torej tudi o vampirjih, (najradikalnejših) aktivatorjih te pozicije, ena izmed najstarejših človeških »travm«; »pozicijskost« pocelotenja posameznega Fenomena (Smrti/Zivljenja) je stvar diferenciacije obeh Fenomenov, pri čemer pa nahajamo neko radikalnost, ki ni ne stvar realnosti ne »fikcije« ampak stvar »prakse«; pravi razcvet literature o problemih »ne-živosti« in »ne-mrtvosti« je stvar romantike (Lewis, *The Monk*, 1795, Goethe, *Die Braut von Korinth*, 1798 (kjer gre za transkripcijo dela Phlegona iz Tralleisa *Peri thaumasion kai makrobion* iz 2. stol. n. št.; mlada žena se nekaj mesecev po svoji smrti »vrne« v hišo svojih staršev), Coleridge, *Cristabel*, 1816, Keats, *La bella dame sans merci*, 1820, etc.), v tistem času pa je bil napisan tudi prvi roman o vampirjih (Polidori, *The Vampyre*, 1819), sledilo je še nekaj romanov o različnih vampirskih »praksah« (Prest, *Varney the Vampire*, 1842, Le Fanu, *Carmilla*, 1872), dokler ni izšel »popolni« roman o vampirjih, Stokerjev *Dracula* (1897); King se opira na Stokerja predvsem »stilno«; Barlowa King – ne glede na to, »dase ve« da gre za vampirje – »dobesedno uvede« šele na 157. strani romana »Salem's Lot, gre pa za »normativnost« Kingovega »trdega« stila pisanja;

4. Eliminacija Zla (torej Zla, ki je stvar eksterniranja, predvsem pa vampirskih »praks«) je stvar »refleksije«, kar pomeni, da gre za »pojavnost«, ki ni določljiva; Ben Mears in Mark Petrie ne pobegneta samo iz »Salem's Lota« ampak iz države; eliminacija Zla je torej stvar partikularne »vsebine« Zla, namreč »prakse«, ki »normira« določen Fenomen.

To, se zdi, je bilo potrebno povedati v zvezi z romanom »Salem's Lot«.

»Salem's Lot« pa predstavlja diegetsko prizorišče tudi v kratki zgodbi *One for the Road*, ki je najprej izšla v reviji *Maine* (marec/april 1977) in bila ponatisnjena v zbirki kratkih zgodb *Night Shift* ter zborniku *Young Monsters* (1985), ki so ga uredili Asimov, Greenberg in Waugh.

Petnajst centimeetrov snega je zapadlo do večera in sipalo ga je na gosto še kar naprej... Deseti januar... Herb Tooklander počasi zapira svoj Tookey's Bar in toči svojemu edinemu

gostu Boothu še 'enega za popotnico', ko vstopi v bar Lumley, ki je pustil avto kakšnih šest milj daleč, saj je zdrsnil s ceste, v avtu pa ženo in hčerko. Šest milj daleč, blizu mesteca Jerusalem's Lot. Vsi trije se po različnih zapletih odpravijo na reševanje, vendar neuspešno, Lumley najde svojo ženo, ki je medtem že bila inficirana in potem oba izgineta v snežnem metežu. Potem se pojavi še Francie, Lumleyeva hčerka, kateri hoče Booth pomagati, vendar Tooklander vanjo še pravočasno zaluča Biblijo. Zanimivo je, da Biblija, kot eno izmed ekskluzivnih sredstev za preganjanje vampirjev, v tem primeru še »funkcionira«, vendar pa se to zgodi zgolj zaradi tega, ker gre v Franciejinem primeru za drugačno, periferno aktivacijo elementov represije (ki je sicer značilna za »normalne« vampirje). Spomnimo se, da je bil oče Callahan v primeru soočenja z Barlowom (v romanu 'Salem's Lot') popolnoma nemočen, saj je v Barlowu kanalizirano Zlo stvar »konzumnosti«, in »natančnosti«, oziroma, Barlow je kanalizator in (generalni) infektor, tranzitor Zla, pri Francie pa gre za sekundarnost, hierarhično nižjo stopnjo v nekem produkcijskem »procesu«. Pravzaprav gre v Franciejinem primeru za nekatke postprodukcijske zadeve (distribucija, refleksija), pri Barlowu pa za 'elementarno' produkcijo Zla.

Na vsak način gre torej za 'pozicijskost' določene investicije z realnostjo. Če ponovim, z realnostjo je tako, da je stvar anticipacije »Zgodovine« (v kantovskem smislu) kot 'avtonomne strukture', kar pa pomeni, da gre za »Zgodovino«, ki je eksploatirana natanko kot »referenca«, oziroma je transformirana v »referenčno« mašinerijo. Kingovi 'obsedantni prostori' so stvar anticipirane »Zgodovine«, isto pa je mogoče reči tudi za Zlo, ki ga v njih nahajamo.

Leta 1982 je Stephen King napovedal nadaljevanje romana 'Salem's Lot' (David McDonnell, *The Once and Future King*, Mediascene Prevue, april/maj 1982, str. 59).

57

Namreč, gre za vzpostavlanje »Zgodovine« mesta Jerusalem's Lot, vendar pa vemo, da do vzpostavljanja »Zgodovine« kot »prakse« lahko pride zgolj v primeru neke 'abstraktne narave', ki pa je, kot je bilo povedano, stvar regresije »realne« Narave, kar pomeni, da gre za elemente transformnosti v sami Naravi. To, kar je stvar 'abstraktne narave', ni nujno tudi stvar »realne« Narave. »Zgodovina« je torej 'avtonomna struktura', Zlo pa stvar 'abstraktne narave'.

Te stvari so v bistvu zelo preproste, saj gre navsezadnje za diferencial v produkciji 'fikcije': z določeno investicijo (v tem primeru z realnostjo) dobite garant za produkcijo in se s to investicijo s (koncentrirano) realnostjo ne boste povzročili 'cirkulacije' produkta (torej 'fikcije'), potem bo prišlo do »deficitnosti« produkta, torej 'fikcije', ta 'deficitnost' pa bo vzpostavila 'normalen' pritisk (popolnoma ekonomske narave), ki pa ga je mogoče nevtralizirati samo z racionalizacijo produkcijskega »procesa«, torej s tem, da racionalizirate samo produkcijo 'fikcije'. Ta »Model« je v bistvu prevedljiv na sleherni produkcijski »proces«.

Kljub vsemu pa ostaja odprto vprašanje, ali je »Zgodovina« odvisna od 'abstraktne narave' ali ne.

ODPRTO OKNO »Saki«

(H. H. Munro)

58

Teta bo prišla takoj, g. Nuttel«, je dejala zelo prisebna mlada dama pri petnajstih; »do tedaj pa se hoste

morali sprijazniti z menoj.«

Framton Nuttel si je prizadeval reči nekaj pravnjega, kar bi spodobno laskalo v tem trenutku pomembni nečakinji, ne da bi pri tem nespodobno izključil teto, ki naj bi prišla. Pri sebi je bolj kot kdajkoli dvomil, da bodo ti formalni obiski vrste popolnih tujcev kaj pripomogli k zdravljenju živcev, ki naj bi se mu bil podvrgel.

»Vem, kako bo,« mu je dejala sestra, ko se je pripravljala na selitev v ta podeželski azil; »tam se boš zakopal in ne boš govoril z živo dušo, tvoji živci pa bodo zaradi puščobnosti slabši kot kdajkoli. Napisala ti bom priporočilna pisma za vse ljudi, ki jih tam poznam. Kolikor se spominjam, je med njimi nekaj prav prijetnih.«

Framton je ugibal, ali ga. Sappleton, dama, ki ji je predložil enega izmed priporočilnih pisem, spada med prijetne.

»Ali poznate tukaj mnogo ljudi?« je vprašala nečakinja, ko je presodila, da sta že dovolj nemo komunicirala.

»Komaj kakšnega,« je odvrnil Framton. »Moja sestra je pred kratkimi štirimi leti nekaj časa preživela tukaj, v župnišču, veste, in dala mi je priporočilna pisma za nekatere tukajšnje ljudi.«

Zadnji stavek je izrekel v tonu razločnega obžalovanja.

»Torej o moji teti ne veste praktično ničesar?« je nadaljevala prisebna mlada dama.

»Le njeno ime in naslov,« je priznal obiskovalec. Ugibal je, ali je ga. Sappleton zakonskega stanu, ali je vdova. Zdelo se je, da daje nekaj neopredeljivega v sobi slutiti moško bivališče.

»Njena velika tragedija se je zgodila ravno pred tremi leti,« je dejal otrok; »to bi bilo po obisku vaše sestre.«

»Njena tragedija?« je vprašal Framton; zdelo se je, da ta spokojni podeželski kotichek nekako ni pravo mesto za tragedije.

»Morda se sprašujete, zakaj imamo oktobrskega popoldneva to okno široko odprto,« je rekla nečakinja in pri tem kazala ne veliko francosko okno, ki se je odpiralo navzven proti trati.

»Precej toplo je za ta letni čas,« je dejal Framton; »toda, ali ima to okno kaj opraviti s tragedijo?«

»Skozi to okno so natanko pred tremi leti njen mož in dva mlajša brata odšli na svoj dnevni

lov. Nikoli se niso vrnili. Ko so na poti k svojemu najljubšemu lovišču močvirskih slok prečkali barje, je vse tri pogoltnil kos varljivega močvirja. To je bilo tistega strašnega deževnega poletja, veste, in mesta, ki so bila druga leta varna, so se nenadoma brez svarila vdala. Njihovih trupel niso nikoli odkrili. To je bilo pri vsem skupaj najstrašnejše. »Tu je otrokov glas izgubil svojo prisebno noto in postal obotavljivo človeški. »Uboga teta vseskozi misli, da se bodo nekega dne vrnili, oni trije in majhen rjav španjel, ki se je izgubil skupaj z njimi, ter vstopili pri tem oknu, kot so imeli navado. Zato imamo okno odprto vsak večer, dokler se povsem ne stemni. Uboga draga teta, pogosto mi je pripovedovala, kako so odšli, njen mož s svojim belim nepremočljivim plaščem preko roke in Ronnie, njen najmlajši brat, prepevajoč 'Bertie, why do you bound?', kot je to vedno počel, da jo je dražil, ker je govorila, da ji gre pesem na živce. Ali veste, da včasih ob tihih, mirnih večerih kot je ta, skoraj dobim srhljiv občutek, da bodo vsi vstopili skozi to okno.«

Prenehala je z rahlim drgetom. Framton si je oddahnil, ko je v sobo prihitela teta z plazom opravičil za zamudo, ker se je morala še urediti.

»Upam, da vas je Vera zabavala?« je rekla.

»Bilo jo je zanimivo poslušati,« je odvrnil Framton.

»Upam, da vas odprto okno ne moti,« je dejala ga. Sappleton živahno; »moj mož in brata se bodo vsak hip vrnili z lova in vedno vstopijo po tej poti. Danes so odšli v močvirje loviti sloke, tako da bodo lepo umazali moje uboge preproge. Tako podobno vam moškimi, ali ne?«

Še naprej je veselo žlobudrala o lovu in redkosti ptic ter o obeh za zimski lov na race. Framtonu je bilo vse to zgolj grozljivo. Obupno, a le deloma uspešno se je potrudil obrniti pogovor na manj srhljivo temo; zavedal se je, da mu gostiteljica naklanja le delček svoje pozornosti, in oči so ji stalno uhajale mimo njega k odprtemu oknu in trati pred njim. Prav gotovo je bilo nesrečno naključje, da jo je moral obiskati ravno na to tragično obletnico.

»Zdravniki so mi soglasno predpisali popoln počitek, nič psihičnega razburjenja in izogibanje vsem vrstam večjih fizičnih naporov,« je naznanil Framton, ki je v skladu s precej razširjenim mnenjem napačno domneval, da so popolni tujci in priložnostni znanci željni vsake podrobnosti nekogaršnjih težav in slabosti, njihovega vzroka in zdravljenja. »Kar zadeva dieto, niso tako soglasni,« je nadaljeval.

»Ne?« je dejala ga. Sappleton z glasom, ki je le v zadnjem trenutku nadomestil zehanje. Nato se je nenadoma razvedrila v živahno pozornost – vendar ne do tega, kar je govoril Framton.

»Končno so tu!« je vzkliknila »Ravno prav za čaj, in mar ne izgledajo kot da bi bili blatni vse do oči!«

Framton je rahlo zatrepetal in se obrnil proti nečakinji s pogledom, ki je hotel izraziti sočutno razumevanje. Otrok je strmel skozi odprto okno z osuplo grozo v očeh. V ledenem sunku brezimnega strahu se je Framton v svojem stolu zasukal naokrog in pogledal v isto smer.

V poglobljajoči se poltemi so tri postave stopale preko trate proti oknu; vsi so pod pazduho nosili puške in eden je bil dodatno otovorjen z belim plaščem, ki mu je visel preko ramen. Utrujeni rjavi španjel jim je bil tik za petami. Hrupno so se približevali hiši in nato je hripav mlad glas zapel iz mraka: »I said, Bertie, why do you bound?«

Framton je divje pograbil svojo palico in klobuk; vežna vrata, z gramozom posuta pot in vrtna vrata so bile le megleno zaznane stopnje v njegovem strmoglavem begu. Kolesar, ki je prihajal po cesti, je moral zapeljati v živo mejo, da bi se izognil neizbežnemu trčenju.

»Tu smo, draga moja,« je rekel lastnik belega gumiranega plašča, ko je prihajal skozi okno; »pošteno blatni, toda blato je večinoma suho. Kdo jo je odkuril ven, čim smo se pojavili?«

»Kar se da nenavaden mož, neki g. Nuttel,« je dejala ga. Sappleton; »le o svoji bolezni je lahko govoril in ko ste prišli se je pognal ven brez besede slovesa ali opravičila. Človek bi mislil, da je videl duha.«

»Mislim, da je temu kriv španjel,« je mirno rekla nečakinja; »povedal mi je, da se strašno boji psov. Nekoč ga je trop klateških psov pregnal na pokopališče nekje na bregu Gangesa, in moral je preživeti noč v sveže izkopanem grobu, stvoril pa so renčali, bevskali in se slinili ravno nad njim. Dovolj, da bi vsakdo izgubil živce.«

Zgodbe na hitro roko so bile njena posebnost.

Prevedla Alenka Zupančič

FRANCOSKO OKNO Mladen Dolar

60

Lacan je začel svojo teoretsko pot z nekim modelom ali neko metaforo zavesti – z modelom zrcala. Kar je v tedaj prevladujoči teoriji veljalo za zdrave sile Jaza, je bil le rezultat »zrcalnega stadija«, torej imaginarne zaslepitve. Zrcalo je bilo prav paradigma imaginarnega – prepoznavanje v odblesku lastne podobe, ki prihaja od zunaj, podobe, ki je moja lastna in ki mi hkrati kot zunanja stoji nasproti; model, ki lahko v pomnogoterjeni obliki uravnava vsa moja razmerja do soljudi, pot do podobnika k podobniku, in do sveta, v katerem se lahko prepoznam kot v nekakšnem gigantskem ogledalu.

A to je bila le prva, zgodnja teorija, nastala še v času tridesetih let. Pojem imaginarnega je bil kasneje docela prestavljen in predelan – osredinjen postane okoli pojma fantazme. Fantazma, ki postavlja v neko nemogoče, paradokсно razmerje na eni strani zaprečeni subjekt, \$, in na drugi izmikajoči se, vselej izpadli objekt *a*. Toda fantazma ni zrcalno razmerje. Ne enega ne drugega pola ni moč spekulizarizirati, ujeti v ogledalu – \$ je mogoče zajeti le kot zanko, ki drsi med označevalci (ki ga le reprezentirajo eden za drugega), objekt *a* pa je, nasprotno, videti kot neki presežek, ali dodatek, ki pa se zmeraj razblini, če ga hočemo zajeti kot takega, kot čisti dozdev, za katerim ni nič. Kot nemogoča zveza teh dveh nemogočih elementov je fantazma neko temeljno razmerje, ki uravnava in umešča odnos do realnosti. Tudi fantazma ima svojo privilegirano metaforo – ne več ogledalo, temveč *okno*.

Okno fantazme – okno kot, recimo, najenostavnejši model uokvirjenja neke podobe. »(Polje realnosti) se opira zgolj na odstranitev objekta *a*, ki pa ji vendarle daje njen okvir.« (*Écrits*, str. 554). Izpad objekta, objekta *a*, šele uokvirja realnost – izpad, ki ga je mogoče ponazoriti kot izvrženje, odstranitev koščka sklenjene površine, ki proizvede odprtino okna.

Sakijeva zgodba je pravi *tour de force* v ilustracijo teh tez.

Obiskovalec vidi le navadno okno (čeprav francosko), skozi katerega se kaže kos močvirne pokrajine v padajočem mraku. Toda le nekaj besed je dovolj, da okno postane okvir za izgubo objekta, okvir neke odsotnosti. Izgubljeni objekt pa, ironično, ni nič drugega kot trije možje s psom vred, možje, ki se niso vrnili s klatenja – brez sledu so izginili v močvirju. Okno neha biti navadno okno in postane opora fantazmi.

V ta okvir tedaj stopijo trije povsem banalni možje, do vrata oškropljeni z blatom, da o španjelu niti ne govorimo. A dovolj je, da so postavljeni v ta okvir, pa se njihova banalnost nenadoma prelevi v skrivni sublimni sijaj, auro zagrobnega življenja, *undead dead*. Mladi mož je soočen z dvema povsem nasprotnima reakcijama svojih gostiteljic: s povsem normalnim kramljanjem gospodinje, dvojno srhljivim, ker je živi dokaz njene norosti (psihoze v kliničnem pomenu, kot nerazmejivost med dimenzijama realnega in realnosti), in na drugi strani z grozo njene nečakinja, ki mu ponuja očišče, identifikacijsko točko, od koder je treba gledati

prizor (tako kot je trenutek zatem ostalim pripravljena ponuditi interpretacijski okvir za njegov nagli odhod).

Zgodba je sijajna predvsem po ekonomiji sredstev, po minimalnem dispozitivu, ki pa zadošča, da se sredi realnosti odpre luknja, praznina, ki jo zapolnijo tisti trije banalni možje s psom, čudežno pretvorjeni v fantazmatske osebe. Framton Nuttel zbeži pred tem nemogočim srečanjem z realnim – še preden bi utegnili prestopiti tisto francosko okno, ki nas loči od našega sveta in ga obenem odpira, in stopiti v sobo.

1 Cf. k temu J.-A. Miller: »Pokazano v Prémontreju«, *Problemi* št. 12/1984, str. 4-5.

Saki je bil psevdonim angleškega pisca s pravim imenom Hector Hugh Munro (1870–1916), ki v zadnjem času doživlja precejšen revival. Najboljši del njegovega pisanja so sarkastične kratke zgodbe, zbrane predvsem v knjigah *Reginald* (1904), *Reginald in Russia* (1910), *The Chronicles of Clovis* (1911) in *Beasts and Super-Beasts* (1914). Poleg tega še dva romana, *The Unbearable Bassington* (1912) in *When William Came* (1913) in obsežna publicistična in žurnalistična dejavnost.

PRAVICE ČLOVEKA *Thomas Paine*

Pravice človeka Thomasa Paina so izšle v dveh delih: prvi 1971 in drugi 1972, in sicer kot odgovor na Burkova *Razmišljanja o revoluciji v Franciji*

(E. Burke, *Reflections on the Revolution in France*, 1790. Objavljamo prevod »Deklaracije pravic človeka in državljanov«, ki jo je razglasila francoska narodna skupščina, Paine pa vključil v svojo knjigo, njegovega komentarja te deklaracije ter »Sklepa« prvega dela, za tem pa uvodnega poglavja drugega dela *Pravic človeka*, »O družbi in civilizaciji«.

DEKLARACIJA PREDSTAVNIKI ljudstva Francije, zbrani v NARODNI SKUPŠČINI, ugotavljamo, da so nepoznavanje,

zastopljanje ali zaničevanje človekovih pravic edini vzroki javne nesreče ali pokvarjenosti vlade, zato smo se odločili, da v svečani deklaraciji objavimo naslednje naravne, večne in neodtuljive pravice; naj bo ta deklaracija nenehno pred očmi članom družbenega telesa, da bodo vedno vedeli za svoje pravice in dolžnosti; da bodo lahko dejanja zakonodajnih in izvršilnih oblasti vsak trenutek primerjana s smotri političnih institucij ter na ta način bolj poštena; in tudi, da bodo lahko zahteve državljanov poslej sledile preprostim in neizpodbitnim načelom in tako vedno prispevale k ohranjanju Ustave in skupni sreči.

Zato NARODNA SKUPŠČINA pred Najvišjim bitjem in v upanju na njegov blagoslov ter naklonjenost priznava in proglašča naslednje *sve*te pravice ljudi in državljanov:

I. *Ljudje se rodijo svobodni in enaki v svojih pravicah in ostanejo taki do svoje smrti. Družbena razločevanja torej lahko temeljijo samo na skupni koristi.*

II. *Cilj vseh političnih združenj je obranitev naravnih in večnih človekovih pravic; te pravice pa so svoboda, lastnina, varnost in odpor proti zatiranju.*

III. *Ljudstvo je temeljni vir vse suverenosti; noben POSAMEZNIK in nobena SKUPINA LJUDI nima pravice do oblasti, ki ne bi izhajala izključno iz ljudstva.*

IV. *Politična svoboda je v tem, da lahko počnemo vse tisto, s čimer ne prizadenemo drugega. Izvajanju naravnih pravic slehernega človeka so postavljene samo na tiste meje, ki so nujne, da je vsakemu drugemu človeku zagotovljeno svobodno uveljavljanje teh istih pravic; te omejitve pa lahko določa samo zakon.*

V. *Zakon bi moral prepovedati samo dejanja, ki škodijo družbi. Česar zakon ne prepoveduje, bo moralo biti dopuščeno; nihče tudi ne bi smel biti prisiljen v tisto, kar zakon ne zahteva.*

VI. *Zakon je izraz volje skupnosti. Vsi državljani imajo pravico sodelovati, osebno ali preko svojih predstavnikov, pri oblikovanju zakona. Le-ta bi moral biti enak za vse, pa naj ščiti ali kaznuje; in vsi so pred zakonom enaki; vsi imajo enak dostop do vseh časti, mest in zaposlitev, in sicer v skladu s svojimi sposobnostmi – edino razlikovanje med njimi je torej razlikovanje, ki ga ustvarijo njihove vrline in sposobnosti.*

VII. *Nihče ne bi smel biti obtožen, aretiran ali zaprt, razen v primerih, ki jih določa zakon, in na način, ki ga predpisuje. Vsi, ki samovoljne ukaze zagovarjajo, se zanje potegujejo, jih izvršujejo ali povzročajo njihovo izvrševanje, bi morali biti kaznovani; vsak državljan, ki je pozvan ali priprt na podlagi zakona, pa bi se moral takoj pokoriti in bi zagrešil kaznivo dejanje, če bi se upiral.*

VIII. Zakon bi moral določati samo tiste kazni, ki so absolutno in očitno nujne; in nihče ne bi smel biti kaznovan drugače kot po zakonu, ki je bil sprejet pred kaznivim dejanjem in zakonito uporabljen.

IX. Vsakega človeka je treba imeti za nedolžnega, dokler se mu ne dokaže krivda; kadar pa je njegov pripor neizogiben, je treba z vso strpnostjo zakona zagotoviti varnost njegove osebe.

X. Nihče ne bi smel biti preganjan zaradi svojih nazorov, niti zaradi svojega *verskega* prepričanja ne, če z njimi ne moti javnega reda, ki ga določa zakon.

XI. Neoviran pretok misli in nazorov je ena najdragocenejših pravic človeka; vsak državljan sme govoriti, pisati in svobodno objavljati, pri čemer je odgovoren za zlorabo te svobode v primerih, ki jih določa zakon.

XII. Za zagotavljanje varstva pravic ljudi in državljanov je potrebna javna sila; le-ta je ustanovljena, da bi koristila skupnosti in ne posameznikom, ki jim je poverjena.

XIII. Vsi državljani morajo prispevati za podpiranje javne sile in za kritje drugih izdatkov vlade; ta prispevek bi moral biti enakomerno porazdeljen med člane skupnosti, glede na njihove možnosti.

XIV. Vsak državljan ima pravico, da sam ali preko svojega predstavnika svobodno glasuje, ko se odloča o potrebnosti javnih prispevkov, načinu njihovega zbiranja, o njihovi višini in trajanju.

XV. Vsaka skupnost ima pravico zahtevati od vseh svojih predstavnikov poročilo o njihovem delovanju.

XVI. Vsaka skupnost, v kateri ni izvedena delitev oblasti in zagotovljeno varstvo pravic, je neustavna.

XVII. Pravica do lastnine je sveta in nedotakljiva; nikomur je ni mogoče odvzeti, razen ob očitnem javnem pomanjkanju, in sicer zakonito in pod pogojem, da se vrne poštena odškodnina.*

OPOMBE K DEKLARACIJI PRAVIC

PRVI trije členi na splošno izražajo celotno Deklaracijo pravic; vsi naslednji členi izhajajo iz njih ali pa jim sledijo kot razlage. Četrty, peti in šesti člen bolj natančno opredeljujejo tisto, kar je le splošno zapisano v prvem, drugem in tretjem.

Sedmi, osmi, deveti, deseti in enajsti člen navajajo *načela*, po katerih bo sestavljen zakon, ki bo ustrezen popreje deklariranim *pravicam*. Toda mnogi zelo dobri ljudje v Franciji pa tudi v drugih državah se sprašujejo, če je deseti člen zadostno jamstvo pravici, ki jo hoče poudariti; poleg tega da odvzame religiji njeno božansko dostojanstvo, tudi oslabi njeno učinkovanje na duha, s tem ko jo naredi zgolj za predmet človeških zakonov. Tako se religija predstavi Človeku kot nekakšna luč, ki jo je zakril oblak in je zato vir svetlobe skrit njegovemu pogledu, v tej temi pa ne vidi ničesar vrednega spoštovanja.*

Ostali členi, ki sledijo dvanajstemu, so vsebinsko zajeti že v načelih predhodnih členov; zaradi posebne situacije v Franciji v Franciji v Franciji v tistem času, ko je morala odpraviti nepravilnosti in hkrati vzpostaviti, kar je prav, je bila primerna večja natančnost, kot bi bila potrebna sicer v drugačnih okoliščinah.

* Obstaja ideja, ki bo, če bo pravilno pritegnila pozornost bodisi v zakonskem ali pa religioznem smislu, preprečila vsakemu človeku, skupnosti ali vladi, da bi narobe obravnavale religiozno tematiko; gre za idejo, da je obstajala že od vsega začetka, še preden je bila na svetu katerakoli vladna institucija, če smem tako reči, pogodba med Bogom in Človekom; in da, ker se ta odnos in okoliščina, v katerih se nahaja človek v svoji *individualni osebi* glede na svojega Stvarnika, ne moreta spremeniti ali prekrojiti z nobenimi človeškimi zakoni ali oblastjo, tudi versko prepričanje, ki je del te pogodbe, ne more postati predmet človeških zakonov; in da se morajo vsi zakoni prilagoditi tej popreje obstoječi pogodbi in ne obratno, saj ne samo, da so zakoni človeški, temveč so nastali tudi kasneje. Prvo dejanje človeka, ko se je ozrl naokrog in se zaznal kot bitje, ki ga ni ustvaril sam, ter svet, ki je bil pripravljen za njegov prihod, je moralo biti oboževanje, in oboževanje mora večno ostati sveto slehernemu posamezniku, in to takšno, kot se njemu *zdi pravi*; vlade pa s svojim vmešavanjem samo škodujejo.

Ko je Narodna skupščina razpravljala o Deklaraciji o pravicah, so nekateri njeni člani menili, da bi morali spremljati še Deklaracijo o dolžnostih, ker je sicer ne bi bilo mogoče objaviti. Ta pripomba je razkrila premišljujočo pamet, ki se je motila le v tem, da zadeve ni dovolj premislila. Deklaracija pravic je namreč obenem tudi Deklaracija dolžnosti. Vsaka pravica, ki jo imam kot človek, je tudi pravica drugega človeka; in moja dolžnost postane tako, da pravico jamčim, kot da jo imam.

Prvi trije člani so temelji svobode tako posameznika kot tudi naroda; nobene dežele ne moremo imenovati svobodne, če njena vlada ne izhaja iz teh načel in če jih ne ohranja neokrnjene; in celotna Deklaracija pravic je dragocenejša za svet in bo naredila več dobrega kot vsi doslej sprejeti zakoni in statuti.

V deklarativnem eksordiju Deklaracije pravic smo priče svečanemu in veličastnemu dogodku, v katerem narod začenja uresničevati svoje poslanstvo in pod pokroviteljstvom svojega Stvarnika ustanovi svojo vlado; prizor, ki je tako nov in tako neskončno presega vse drugo v evropskem svetu, da pojem revolucija zmanjšuje njihov pomen, saj prerasča v prerojenje človeka. Kaj drugega pa so sedanje evropske vladavine kot prizorišča krivic in zatiranja? Kaj se dogaja v Angliji? Mar ne govorijo celo njeni prebivalci, da je tržišče, na katerem ima vsak človek svojo ceno in kjer je korupcija vsakdanja kupčija na račun ogoljufanega ljudstva? Nič čudnega torej, da klevetajo francosko revolucijo. Če bi se namreč omejila zgolj na uničenje sramotnega despotizma, bi bili mogoče gospod Burke in še nekateri tihi. Tako pa sedaj vpijejo: »Šla je predaleč!« – se pravi, šla je predaleč zanje. Revolucija se je brez ovinkov spoprijela s korupcijo in podkupljive plasti so se zelo vznemirile. Njihov strah razodevajo njihove žalitve, in tisto, kar objavijo, je zgolj ječanje ranjene sprijenosti. Toda takšno nasprotovanje francoski revoluciji ne prizadeva bolečin, sprejema ga kot poklone. Več udarcev ko prejme, bolj se bo isknila; in bati se je le, da ne bo dobila dovolj udarcev. Ni se ji treba bati napadov: ustvarila jo je Resnica, njeno ime pa bo tako večno kot Cas.

[...]

SKLEP RAZUM in nevednost, ki sta drug z drugim v nasprotju, vplivata na velik del človeštva. Če se lahko ka-

terikoli izmed njiju razširili po državi dovolj prostrano, vladni mehanizem z lahkoto funkcionira. Razum se podreja sam sebi; in nevednost se podreja vsemu, kar se ji diktira.

Na svetu prevladujeta dva načina vladanja: *prvi* je predstavniška vlada, *drugi* pa je vlada na temelju dednega prava. Za prvo je bolj razširjen izraz republika, medtem ko za drugo monarhija ali aristokracija.

Ti dve različni in nasprotujoči si obliki izhajata iz dveh prav tako različnih in nasprotujočih si osnov, se pravi iz razuma in nevednosti. – Ker sta za vladanje potrebni nadarjenost in sposobnost, in ker se nadarjenost in sposobnost ne moreta dedovati, je očitno, da vlada na temelju dednega prava zahteva od človeka vero, ki je ne more sprejeti, in je lahko utemeljena samo na njegovi nevednosti; in bolj ko je kaka država nevedna, bolj je primerna za to zvrst vlade.

Nasprotno pa vlada v dobro urejeni republiki od človeka ne zahteva vere, ki presega njegov razum. Človek vidi *rationale* celotnega sistema, njegove izvore in njegovo delovanje; in ker se ta sistem najbolje podpira, ko se ga najbolj razume, se človeški potenciali smelo razvijajo in se pod to obliko vlade razmahnejo do gigantske močnatosti.

Ker torej deluje vsaka od omenjenih oblik vlade na drugačni osnovi (ena se svobodno giba s pomočjo razuma, druga na podlagi nevednosti), moramo najprej pretehtati, kaj poganja tisto zvrst vlade, ki se imenuje mešana vlada, ali, kot se jo včasih norčavo označuje, »vlada tega tistega in ta tretjega«.

Gibalna sila te vrste vlade je nujno korupcija. Kakorkoli že so volitve in predstavništvo v mešanih vladah nepopolni, pa še vedno dopuščajo večji delež razuma, kot ustreza dednemu delu; zato je treba razum kupiti. Mešana vlada je nepopolna zmes tega in onega, ki s korupcijo cementira in spaja neskladne dele skupaj, da bi delovali kot celota. Zdi se, da je gospod Burke zelo ogorčen, ker Francija, ki se je odločila za revolucijo, ni prevzela tega, kar on imenuje »Britanska ustava«; in obžalovanje, ki zveni v njegovih besedah, s katerim se izraža ob tej priložnosti, navaja k domnevi, da je britanska ustava potrebovala nekaj, kar bi prikrilo njene pomanjkljivosti.

V mešanih vladah ni nobene odgovornosti: deli krijejo drug drugega, dokler se odgovornost ne izgubi; in korupcija, ki poganja ta stroj, si zna pustiti odprta vrata, skozi katera se lahko umakne. Ko je sprejeta maksima; da *kralj ne more delati napak*, se ga s tem postavi na varen položaj, ki je podoben tistemu, ki ga imajo idioti in duševno bolne osebe, in o njegovi odgovornosti ni več mogoče govoriti. Torej se prenese na ministra, ki se zaščiti z večino v parlamentu, ki ji lahko, ker deli položaje, pokojnine in podkupnine, vedno poveljuje; večina pa se opravičuje z isto avtoriteto, s katero ščiti ministra. V tem začaranem krogu se odgovornosti otrešajo tako deli kot tudi celota.

Če obstaja v vladi del, ki ne more delati napak, to pomeni, da ne dela ničesar; in da je samo stroj, ki ga poganja neka druga sila, po nasvetih in smernicah katere deluje. Kar je v mešani vladavini domnevno kralj, je dejansko kabinet: in ker je kabinet vedno del parlamenta in tako njegovi člani v eni vlogi upravičujejo tisto, kar v drugi svetujejo in izvajajo, postane mešana vlada nerešljiva uganka; ta vlada, z vso neznansko korupcijo, ki je nujna, da drži skupaj vse dele, naprti deželi stroške, ki so sicer potrebni za vzdrževanje vseh oblik vlade naenkrat, nazadnje pa razpade v vladavino komitejev, v katerih so svetovalci, izvajalci, potrjevalci, upravičevalci, odgovorne pa tudi neodgovorne osebe eni in isti ljudje.

S to pantomimno* domislico ter menjavanjem prizorišča in vlog si deli medsebojno pomagajo v zadevah, ki se jih sicer nihče izmed njih ne bi drznil odigrati. Ko je treba dobiti denar, pestra različnost navidez izgine in vsi deli si razsipno delijo parlamentarne pohvale. Vsak občudujoče hvali modrost, svobodomiselnost, nepristranskost drugega; in vsi sočutno vzdihujejo nad bremenom naroda.

Za vse omenjeno spajanje delov, poveljevanje in pomilovanje v dobro konstituirani republiki ni več prostora; predstavništvo je za vso državo enako in v sebi popolno, in čeprav se lahko deli na zakonodajno in izvršilno, ima vedno en in edini naravni vir. Njegovi deli si med seboj niso tuji, kot so jih demokracija, aristokracija in monarhija. Ker torej ni neskladij, ni mogoče nikogar podkupiti s kompromisom ali zbegati z zvijačami. Javni ukrepi se sklicujejo na razumevanje ljudstva, in ker so odvisni samo od svojih zaslug, se odreka vsakršnemu laiskanju nečimrnosti. Nenehno tarnanje zaradi bremena davkov je, kakorkoli že je lahko učinkovito v mešanih vladah, v nasprotju s smislom in duhom republike. Če so davki nujni, potem so seveda koristni; če pa jih je treba opravičevati, to že samo po sebi vzbuja dvome. Čemu potem človeka tako zlorablja, oziroma zakaj se sam tako zlorablja?

Ko govorimo o ljudeh kot o kraljih in podložnikih, ali ko omenjamo vlado z različnimi ali zastavljenimi oznakami monarhija, aristokracija in demokracija, kaj naj pravzaprav *razmišljajo* človek razume s temi izrazi? Če bi na svetu obstajala dva različna in ločena temelja človeške oblasti ali več takih temeljev, potem bi morali najti tudi več virov, na katere bi se ti izrazi deskriptivno nanašali: toda ker obstaja le ena vrsta človeka, je tudi temelj človeške moči lahko samo en; in ta temelj je človek sam. Monarhija, aristokracija in demokracija so samo domišljajske tvorbe; in tisoč takšnih konstruktov si je mogoče izmisliti, ne samo te tri.

Iz revolucije v Ameriki in Franciji ter iz simptomov, ki so se pojavljali v drugih državah, je razvidno, da se je odnos ljudi do sistemov vlad spremenil, in da revolucije niso zajete v političnih računih. Napredovanje časa in okoliščin, ki jih ljudje določijo za izvedbo velikih sprememb, je preveč mehanično, da bi z njim lahko merili duhovno moč in hitrost refleksije, ki porajata revolucije: vse stare vlade so bile šokirane ob tem, kar se je zgodilo in kar je bilo nekoč bolj ne preveč mehanično, da bi z njim lahko merili duhovno moč in hitrost refleksije, ki porajata revolucije: vse stare vlade so bile šokirane ob tem, kar se je zgodilo in kar je bilo nekoč bolj nemogoče in je izzivalo večje začudenje, kot bi ga danes splošna evropska revolucija.

Ko pogledamo, v kakšnih obupnih razmerah živi človek pod monarhističnim in dednimi sistemi vlad, kako ga ena oblast odtrga od doma in druga preganja in kako ga bolj odirajo davki kot sovražniki, postane jasno, da so ti sistemi slabi ter da je splošna revolucija v načelih in sestavi vlade nujna.

Ali je vlada kaj več kot upravljanje narodnih zadev? Ni, in po svoji naravi tudi ne more biti

* Pantomima = angleška dramatična igra, ki se konča s transformacijo prizorišča v veliko komedijo klovnov in harlekinov, ples šaljevcev in njihovih žena (op. prev.).

last nobenega posameznika ali družine, temveč celotne skupnosti, na račun katere tudi živi; in čeprav je oblast s silo ali sleparijo uzurpirana kot dedna, takšna uzurpacija ne more spremeniti pravice, ki je v naravi stvari. Suverenost kot pravica lahko pripada samo ljudstvu (angl. Nation) in nobenemu posamezniku; in ljudstvo ima vedno naravno nedotakljivo pravico, da odpravi sleherno obliko vlade, ki se izkaže kot neprimerna, in ustanovi takšno, ki je v skladu z njegovimi interesi, nagnjenji in srečo. Romantična in barbarska delitev ljudi na kralje in podložnike morda ustreza dvorjanom zaradi njihovega položaja, vendar pa ne more ustrezati državljanom; in to delitev so porušila načelá, na katerih so vlade zdaj utemeljene. Vsak državljan je del suverene oblasti in kot takšen ne more pripoznati nobene osebne podrejenosti; podreja se lahko samo zakonom.

Kadar ljudje razmišljajo o tem, kaj je vlada, morajo nujno predpostaviti, da pozna vse predmete in zadeve, nad katerimi izvaja svojo oblast. V tem pogledu vlada v republikanskem sistemu, kakršen je vzpostavljen v Ameriki ali Franciji, deluje tako, da zaobseže celoto naroda; in vednost, ki je nujna, da bi bili zadovoljeni interesi vseh delov, se nahaja v centru, ki ga po načelu predstavništva tvorijo ti deli. Stare vlade pa so postavljene na način, ki izključuje tako vednost kot tudi s je zastavljena čisto enako kot vlada kraljev.

Kar so nekoč imenovali revolucije, je bilo komaj kaj več kot zamenjava oseb ali sprememba krajevnih razmer. Vznikale so in padale in v njihovem obstoju in usodi ni bilo ničesar, kar bi lahko vplivalo širše od kraja, na katerem so se odigrale. To, kar vidimo v svetu danes, kar sta prinesli revoluciji v Ameriki in Franciji, pa je prenova naravnega reda stvari, sistem načel, ki so tako univerzalna kot resnica in obstoj človeka in združujejo moralo s politično srečo in blaginjo naroda.

66

I. *Ljudje se rodijo svobodni in enaki v svojih pravicah in ostanejo taki do svoje smrti. Družbena razločevanja torej lahko temeljijo samo na skupni koristi.*

II. *Cilj vseh političnih združenj je obranitev naravnih in večnih človekovih pravic; te pravice pa so svoboda, lastnina, varnost in odpor proti zatiranju.*

III. *Ljudstvo je temeljni vir vse suverenosti; noben POSAMEZNIK in nobena SKUPINA LJUDI nima pravice do oblasti, ki ne bi izhajala izključno iz ljudstva.*

V teh načelih ni ničesar, kar bi razpihovalo častihlepnost in s tem sejalo v narodu zmedo. Njihov namen je spodbujati modrost in sposobnost in jih uporabljati za skupno dobro in ne v korist in za povečevanje kakega posebnega razreda ljudi ali družin. Monarhična suverenost, sovražnica človeštva in vir bede, je odpravljena; suverenost sama pa je vrnjena na svoje naravno in prvotno mesto – v narod. Če bi se to zgodilo po celi Evropi, bi bil glavni vzrok vojn odpravljen.

Henriju IV. francoskemu širokosrčnemu in dobrohotnemu človeku se pripisuje, da je okrog leta 1610 predložil načrt za odpravo vojn v Evropi. Načrt je predvideval ustanovitev Evropskega kongresa oziroma – kot se imenujejo francoski avtorji – miroljubne republike, in sicer tako, da bi posamezni narodi imenovali poslanca, ki bi delovali kot nekakšno razsodišče pri vseh sporih, ki bi lahko nastali med narodi.

Če bi takšen načrt sprejeli v času, ko je bil predlagan, bi imeli Anglija in Francija, dve članici tega kongresa, vsaka vsaj deset milijonov šterlingov manjše dajatve letno, kot sta jih imeli ob začetku francoske revolucije.

Da bi ugotovili, zakaj takšen načrt ni bil sprejet (in je bil kongres, namesto za *preprečitev* vojne, sklican samo zato, da bi *končal* vojno – po večletni nesmiselni potratu), je treba upoštevati, da so interesi vlad drugačni od interesov narodov.

Karkoli je vzrok davkov narodov, postane sredstvo dohodka vlade. Vsaka vojna se konča z dodatnimi davki in potemtakem z dodatnimi dohodki; in z vsako vojno, kakor se dandanes začnajo in končajo, se moč in interes vlade povečata. Vojna torej postane – zaradi svoje produktivnosti, ker tako z lahkoto daje pretvezo za nujnost davkov in delitev položajev ter služb – najpomembnejši del sistema starih vlad; in če bi našli kak način za odpravo vojne, vseeno kakšen, in glede na to, kako koristno bi bilo to za narode, bi to za takšno vlado pomenilo izgubo njene najdonosnejše panoge. Lahkomiselnost, s katero stopajo v vojno, kaže, kako so vlade zaradi svoje lakomnosti nagnjene k podpiranju sistema vojn, in izda motive, ki vodijo njihovo delovanje.

Zakaj republike ne vstopajo v vojno, če ne zato, ker narava njihovih vlad ne priznava intere-

sov, ki so drugačni od interesov naroda? Celo Holandija, čeprav je slabo zgrajena republika, ki ima trgovino razširjeno po vsem svetu, je bila skoraj sto let vojne; in v trenutku, ko so v Franciji zamenjali obliko vlade, so se z novo vlado uveljavila republikanska načela miru, ki jim je sledila domača prosperiteta in razvoj gospodarstva; in enake posledice bi sledile enakim vzrokom tudi v drugih narodih.

Ker je vojna sistem vladanja starega kova, ni sovraštvo, ki ga gojijo narod drug do drugega nič drugega, kot rezultat politike njihovih vlad: vzbujajo ga, da bi ohranile duh sistema. Vsaka vlada obtožuje drugo za izdajstva, spletkarjenja in častihlepnost, s čimer podžiga domišljijo svojega naroda in razvne sovraštvo. Človek ni sovražnik sočloveku, to postane samo s posredovanjem napačnega sistema vladanja. Torej, namesto da vzklikamo proti častihlepnosti kraljev, bi morali vzklikanje uperiti proti načelom takšnih vlad; in namesto, da si prizadevamo za reformo posameznika, bi morali modrost naroda uporabiti za reformo sistema.

Tu ne gre za vprašanje ali so oblike in maksime vlad, ki so še vedno na oblasti, ustrezale pogojem sveta v času, ko so nastale, ali ne, saj lahko tem manj ustrezajo sedanjí situaciji, čim starejši so. Čas in spremembe okoliščin ter prepričanj enako progresivno vplivajo na zastaravanje načinov vladanja, kot na navade in običaje. — Kmetijstvo, trgovina, manufaktura in obrti, ki največ prispevajo k blaginji narodov, zahtevajo drugačen vladni sistem in drugačno zvrst znanja za usmerjanje njegovega delovanja od tistega, kar je bilo morda potrebno v razmerah, kakršne so bile na svetu nekoč.

Ker iz razsvetljenega položaja človeštva ni težko opaziti, da so dedne vlade na robu propada in da si revolucije na širokem temelju suverenosti ljudstva ter predstavniške vlade utirajo pot po Evropi, bi se bilo modro pripraviti na njihov prihod in jih izpeljati z razumom in spravljivostjo, raje kot pa jih obsojati na to, da zmagujejo z rušilnimi krčí.

Iz tega, kar lahko vidimo zdaj, bi ne smela biti nobena reforma v političnem svetu nemogoča. Živimo v obdobju revolucij, ko so odprte vse poti. Spletke dvora, s katerimi se ohranja sistem vojne, lahko spodbudijo ustanovitev konfederacije narodov, da ga bo odpravila; in ustanovitev Evropskega kongresa, ki bo podpiral uveljavljanje svobodne vlade in pospeševal povezovanje narodov v skupno civilizacijo, je danes verjetnejša, kot sta bili nekoč revolucija v Franciji in Ameriki in zavezništvo med njima. (Konec)

67

O DRUŽBI IN CIVILIZACIJI VELIK del tiste ureditve, ki obvladuje človeštvo, ni posledica vlade. Izvira iz družbenih načel in narave

človeka. Obstajala je pred vlado in obstajala bi tudi, če bi bila formalna vlada ukinjena. Medsebojna odvisnost ljudi in vseh delov civilizirane skupnosti drug od drugega ter vzajemni interesi, ki obstajajo med njimi, ustvarjajo tisto veliko verigo povezav, ki nas drži skupaj. Zemljiški posestnik, kmet, tovarnar, trgovec, obrtnik in vsi drugi poklici uspevajo s pomočjo, ki jo vsak prejema od drugega in od celote. Skupni interes uravnava njihove zadeve in oblikuje njihove zakone; in zakoni, ki jih narekuje skupna uporaba, imajo večji vpliv kot vladni zakoni. Skratka, družba opravi zase skoraj vse, kar se pripisuje vladi.

Da bi razumeli naravo in obseg vlade, ki bi ustrezala človeku, je treba prisluhniti njegovemu značaju. Ker ga je Narava ustvarila za družbeno življenje, mu je točno določila mesto. V vseh primerih je naredila tako, da so njegove naravne potrebe večje od njegovih individualnih zmogljivosti. Noben posameznik ni sposoben zadovoljevati svojih potreb brez pomoči družbe; in te potrebe, ki delujejo na vsakega posameznika, ga usmerjajo v družbo tako samoumevno, kot delujejo gravitacijske sile proti centru.

Toda Narava je šla še dlje. Človeka ni prisilila v družbo samo s pestrostjo potreb, ki jih lahko ljudje zadovoljujejo samo tako, da si med seboj pomagajo, temveč je vanj vsadila tudi sistem družbenih privlačnosti, ki so, čeprav niso nujne za njihovo eksistenco, bistvene za njegovo srečo. Ni obdobja v življenju človeka, ko bi ta ljubezen do družbe ugasnila. Začne in konča se z našim bivanjem.

Če pazljivo proučimo, kako je človek sestavljen in zgrajen, pestrost njegovih potreb ter različne sposobnosti ljudi, da se vzajemno prilagajajo potrebam vseh drugih, človekovo nagnjenje do družbe in, potemtakem vse prednosti, ki izhajajo iz tega, bomo zlahka ugotovili, da je večina tistega, kar se imenuje vlada, zgolj nekaj vsiljenega.

Vlada je potrebna zgolj za urejanje nekaterih zadev, za katere družba in civilizacija nista najbolj kompetentni; in ne manjka primerov, ki pokažejo, da je bilo vse, kar lahko koristnega doda vlada, opravljeno že poprej s skupno odobritvijo družbe, torej brez vlade.

Od začetka vojne v Ameriki pred več kot dvema letoma, v nekaterih ameriških državah pa še dlje, ni bilo trdnih oblik vlade. Stare vlade so bile odpravljene in dežela je bila preveč zaposlena z obrambo, da bi lahko posvetila svojo pozornost ustanavljanju novih vlad; kljub temu pa sta bila v tem obdobju red in harmonija ohranjena prav tako neokrnjeno, kot v katerikoli deželi v Evropi. Obstaja naravna zmožnost človeka in še bolj družbe, ker vsebuje več raznovrstnih sposobnosti in virov, da se prilagodi vsakršni situaciji. V istem trenutku, ko se ukine formalna vlada, začne delovati družba. Vzpostavi se splošno združenje in skupni interes poskrbi za skupno varnost.

Vse prej kot res je, kot so se slepili, da pomeni odprava formalne vlade razprostitve družbe; pač pa družba žene nasproten impulz, tako da jo odprava formalne vlade samo še tesneje poveže. Ves tisti del svoje organizacije, ki jo je bila poverila vladi, znova prevzame nase in ta zdaj deluje z njenim posredovanjem. Ko se ljudje zaradi svojega naravnega instinkta in tudi zaradi vzajemnih koristi navadijo na družbeno in civilizirano življenje, je vedno dejavnih dovolj njegovih načel, da izpeljejo vse spremembe v svoji vladi, ki se jim kažejo nujne ali primerne. Na kratko, človek je tako samoumevno družbeno bitje, da ga je skoraj nemogoče vzeti iz nje.

68

Formalna vlada tvori le majhen del civiliziranega življenja; in celo če je ustanovljena najboljša vlada, kar si jo lahko izmisli človeška modrost, je takšna še vedno bolj po imenu in zamisli, kot pa dejansko. Varnost in prosperiteta posameznika in celote je neskončno bolj odvisna od velikih in temeljnih načel družbe in civilizacije, od njihove skupne uporabe, za katero vlada obče soglasje ter se jo vzajemno in medsebojno vzdržuje, od nenehnega kroženja interesov, ki s tem, ko potekajo skozi milijone svojih kanalov, pozivljajo vsa množico civiliziranih ljudi – torej od vseh teh stvari je varnost in prosperiteta posameznika in celote neskončno bolj odvisna kot od česar koli, kar lahko naredi celo najbolje urejena vlada.

Popolnejša kot je civilizacija, manj potrebuje vlado, saj v večji meri sama ureja svoje zadeve in si tudi sama vlada; toda kako nasprotna tej logiki je praksa starih vlad, saj njihovi izdatki naraščajo prav toliko, za kolikor bi se morali zmanjševati. Civilizirano življenje potrebuje samo nekaj splošnih zakonov, in še ti so skupnosti tako v korist, da je čisto vseeno ali so vsiljeni s formami vlade ali ne, učinek je skoraj enak. Če premislimo, katera načela so prvotno zbližala ljudi v družbo, in zatem, kateri motivi uravnavajo občevarje med njimi, bomo takrat, ko dospemo do tistega, kar se imenuje vlada, ugotovili, da je bil že skoraj ves posel opravljen po naravni poti, tako so deli delovali drug na drugega.

Človek je glede vseh teh stvari bolj koristno bitje, kot se tega zaveda, ali kot bi vlade želele, da bi si mislil. Vsi veliki zakoni družbe so zakoni narave. Zakoni obrti in trgovine, najsi urejajo odnose med posamezniki ali narodi, so zakoni vzajemnih in medsebojnih interesov. Po njih se ravna in jih spoštujejo, ker je to v interesu udeležencev, in ne zaradi kakih formalnih zakonov, ki bi jih utegnile vsiliti oziroma naprtiti njihove vlade.

Toda kako pogosto posegi vlade motijo ali celo uničijo to nagnjenje k družbi! Ko si slednja, namesto da bi bila cepljena z načeli prve, domišlja, da biva zaradi same sebe in deluje pristransko in zatiralsko ter s tem postane vzrok tistih nesreč, ki bi jih morala preprečevati.

Če se ozremo nazaj na upore in nemire, ki so v različnih obdobjih izbruhnili v Angliji, bomo ugotovili, da niso nastali zato, ker bi ne bilo vlade, temveč je bila vlada sama tisti vzrok, ki jih je porajal; namesto da bi utrjevala družbo, je sejala razdor; razkrojila je njeno kohezijo in spočela nezadovoljstva in nered, do katerih sicer ne bi prišlo. Vidimo, kako naravno se različne strani povezujejo v tistih združenjih, ki jih ljudje svobodno ustanavljajo zaradi trgovanja ali drugih zadev, v združenjih iz katerih je vlada v celoti izključena in v katerih delujejo izključno po načelih družbe; in to nam, če se lotimo primerjave, pokaže, da vlade še zdaleč niso vedno vzrok ali sredstvo za vzpostavljanje reda, marveč ga pogosto rušijo. Izgredi iz leta 1780 niso imeli drugega vzroka kot ostanke tistih predsodkov, ki jih je vlada sama spodbudila. Kar pa se Anglije tiče, so bili še drugi vzroki.

Če so pretirana in neenaka obdavčenja še tako prikrita, se vedno na nek način pokažejo v svojih posledicah. Ker je velika večina skupnosti s tem potisnjena v revščino, ki jo spremlja nezadovoljstvo, nenehno tli upor; in ljudje, oropani virov informacij, kot na žalost so, se zlahka odločijo za nasilje. Kakršenkoli je že navidezen vzrok izgredov, pravi vzrok je vedno

pomanjkanje sreče. To dokazuje, da je nekaj narobe s sistemom vlade, ki škoduje blaginji, s katero naj bi se družba ohranjala.

Toda ker so dejstva močnejša od modrovanja, naj primer Amerike potrdi te ugotovitve. – Če je kje na svetu dežela, kjer bi s površno oceno slogo najmanj pričakovali, je to Amerika. Sestavljena kot je, iz ljudi različnih narodnosti,* ki so navajeni različnih oblik in navad vlade, ki govorijo različne jezike, še bolj pa se razlikujejo v načinih bogoslužja, bi navajala k mnemu, da je zveza takšnih ljudi nemogoča; toda že samo s tem, da je vlada postavljena na načelih družbe in človeških pravic, so odpravljene vse težave in vsi deli se ujemajo v iskrenem soglasju. Revni tam niso zatirani in bogati niso privilegirani. Industrija ne propada zaradi velikanske potratnosti dvora, ki bi živel na njene stroške. Imajo malo davkov, ker je njihova vlada pravična; in ker ni ničesar, kar bi ljudi pehalo v nesrečo, tudi ni vzrokov za upore in nered.

Metafizik, podoben gospodu Burku, bi se moral hudo razbijati glavo, da bi se mu posvetilo kako bi se dalo takšnemu ljudstvu vladati. Domneval bi, da bi bilo nekatere mogoče upravljati z goljufijo, druge s silo, vse pa z nekaj zvijačnosti; ta veleum bi morali najeti, da bi zlorabljal nevednost ter se nakazoval in paradiral, da bi očaral preprosto ljudstvo. Izgubljen v preobilici svojih raziskav bi tuhtal in vedno znova tuhtal ter nazadnje še spregledal jasno in lahko pot, ki leži tik pred njim.

Ena od velikih prednosti ameriške revolucije je bila, da je pripeljala do odkritja načel vlade in odprta pot njihovi uporabi. Dotlej so vse revolucije potekale pod okriljem dvora in nikoli na velikih tleh naroda. Tisti, ki so se jih udeležili, so bili vedno iz razreda dvorjanov; in kakršnokoli že je bilo njihovo navdušenje za spremembo, so skrbno ohranjali nepoštenost svojega porenkla.

69

V vseh primerih so skušali prikazati vlado kot nekaj skrivnostnega, kar razumejo samo oni; pred razumevanjem ljudstva so skrivali edino stvar, ki bi jo bilo dobro vedeti, namreč *vlada ni nič drugega kot narodno združenje, ki deluje po načelih družbe*.

[...]

* Del Amerike, t.j. Nova Anglija, ki vključuje države New Hampshire, Massachusetts, Rhode Island in Connecticut, je naseljen pretežno s priselenci angleškega porekla. V državi New York je približno polovica prebivalcev Holandev, ostalo so Angleži. Škoti in Irci. New Jersey je mešanica Angležev in Holandev ter nekaj Škotov in Ircev. V Pensilvaniji so približno ena tretjina Angleži, druga tretjina so Nemci, preostalo pa so Škoti, Irci in nekaj Švedov. Južnejše države imajo večji delež Angležev kot osrednje, čeprav je tudi vsaka od njih mešanica več narodov; poleg že omenjenih, je tam še precejšnje število Francozov in nekaj malega še narodov z evropske obale. Najštevilnejši glede na versko opredelitev so prezbitrijanci; vendar nobena vera ne prednjači pred drugo in vsi so enakopravni državljani.

Prevedeno po: Thomas Paine, *Rights of Man*, ur. H. Collins, Harmondsworth 1969, str. 132-137, 162-169, 185-189.

Prevedla Natalija Mikec

CIVILNA DRUŽBA *Pavle Gantar* NA SLOVENSKEM: *Tomaž Mastnak* PRVA PETLETKA

70

Ko so boljševiki zgubljali glave, so svojo Stvar prepuščali v sodbo zgodovini: *Pered sudom istorii* naj bi

se pokazali Resnica in Pravica. Dandanes se komaj še kdo nagiba k temu, da bi v taki drži videl kaj veličastnega ali morda celo posnemanja vrednega; v še tako norih časih je dobro imeti glavo na pravem mestu in herojstvo je prekletstvo nesrečnih obdobij – gorje, ki je še pod hišnimi številkami odveč in preveč. Tega, kar se zdaj dogaja v družbi, zgodovina ne more več ujeti v svoje zakone in nobene sodbe ne more več izreči. Njeni minorni deputati so postala sodišča, a tako nesrečno, da z vsako svojo zgodovinsko sodbo razkrajajo svojo legalno »substanco« in legitimnost sistema. V tej izkušnji 80. je Igor Vidmar – ko je nastajala knjiga *Punk pod Slovenci* – lahko skoval geslo »Punk si bo pisal vsaj zgodovino sam, če mu že sodbo pišejo drugi«; zgodovine je toliko in zgodovin je toliko, kolikor je oziroma kolikor jih napišemo ali izrečemo – odprto polje zgodovinskosti. Andrej Fištravec pa si čez par let, ko je zgodovina očitno le še teater, prisvaja tudi pisanje sodbe: »Po nekaj desetletjih se je pokazalo tudi to, da boljševiška varianta družbe ni najboljša in tako se danes vnovič sprašujemo kako zgraditi bolj humano družbo. Koncept civilne družbe je zagotovo ena od pomembnih tovrstnih alternativ, alternativna gibanja pa so našla način, kako se vsem tistim, ki pišejo sodbo, zahvaliti za njihov nastop v zgodovini in si začeti pisati sodbo sam.«¹

Nekje v teh koordinatah piševa ta tekst: rekapitulacijo tistega segmenta političnih in teoretskih razprav, ki so se v 80. letih na Slovenskem vpisovale pod ime civilna družba (CD),² rekapitulacijo, ki si ne prizadeva biti več od komentiranega pregleda zbranega gradiva.* S tem sva že povedala, da gre za določeno interpretacijo historije. Ta ni toliko določena s stališči, s katerimi sva se v to historijo vpisovala, kot s stališčem, s katerega jo piševa. Omeniva naj vsaj nekaj momentov, ki ga konstituirajo:

– Zdelo se je, da imajo diskurzi CD večjo moč samorefleksije, kot se kaže zdaj. Zapirati se začenjajo v sklenjene kroge samonanašanj in CD tudi že prevzema tisto funkcijo, ki jo je v

* Prva inačica tega teksta je nastala na pobudo urednikov splitske revije *Pogledi*, ki je letos spomladì začela pripravljati tematsko številko o CD, katere pomemben del naj bi predstavil novejše razprave o tej problematiki na Slovenskem. Ker meniva, da bi zbrano gradivo utegnilo zanimati tudi tukajšnjo zainteresirano javnost, sva besedilo ažurirala, dopolnila, dodala nekaj opomb, ki so (morda) zanimive le v tej deželi, nisva pa izčrta vsega, kar je slovenskemu deželanu samoumevno.

¹ Andrej Fištravec, »O grehu v socializmu«, *Delo*, 5.6.1987. Gre za izjavo na okrogli mizi o CD na mariborski srednji družboslovni šoli.

² Miloš Gregorič opozarja na heterogenost teoretskih pristopov k CD in sodi, da so v polje diskurza o CD zajete »tiste teoretske refleksije in analitične navezave na konkretne (lokalne in sistemske) primere samoupravne patologije, ki se vpisujejo pod ime civilna družba«; kar naj bi jih družilo in reprezentiralo njihov skupni imenovalac, naj bi bilo »natančno in zgolj ime« (Gregorič 1988b).

marksizmu imel »proletariat«. Svojo pozicijo bi opisala kot substancialno distanco, kot distanciranje, ki vedno znova spodnaša substancialni odnos do CD.

– CD je postala malone obče sprejeti pojem. Temu seveda ne nasprotujeva in niti ne moreva nasprotovati, zavzemava pa se za diferenciranje med pozicijami, za definiranje razločkov in razlik.

– Če pa že obstajajo različni, tudi kompetetivni in izključujoči se koncepti CD, nasprotujeva težnji, ki bi hotela katerega izmed njih ustoličiti kot pravega, kakega drugega pa izključiti kot nesprejemljivega. V tem pogledu sva za načelni pluralizem (le v jugopolitiki se lahko zgodi, da diferenciacija briše razlike in ubija pluralizem).

– Vprašljiva se nama zdi historična univerzalizacija pojma: ko govoriva o CD na Slovenskem, ga uporabljava restriktivno – samo za tiste akterje, ki so se artikulirali ali se še artikulirajo v diskurzih CD. CD v 60. letih, denimo, je nekaj strogo današnjega.

Tekst, ki sledi, želi biti predvsem informativen, zato kljub pristranskosti, s katero ga piševa, vede nisva diskriminirala nobene pozicije. V prvem delu bova orisala, kako je do razprav o CD prišlo, kje in kako so potekale; v drugem bova nakazala nekaj problemskih sklopov, v katerih so se zgoščevale; kot tretji del dodajava bibliografijo zapisov o CD – ta praviloma ne vsebuje tistih tekstov, ki posredujejo mnenja drugih o tej zadevi, se pravi zlasti novinarskih poročil o sejah, razpravah, nastopih ipd. (ti so v opombah pod črto).

I. HISTORIAT

1. ODKRITJE POJMA

Pojem CD ima – banalno dejstvo! – dolgo zgodovino. Drobci te zgodovine so zašli tudi v slovensko kulturo. Kljub temu je bil pojem »ponovno odkrit«. To se je zgodilo, ko je bil definiran kot alternativni koncept. Ta reinvencija je bila torej invencija, ki je uspela strukturirati diskurzivno polje. V tem polju so dobile pomen tudi dotlejšnje rabe pojma CD, postale so učinek nečesa, kar je prišlo za njimi.

V tej naknadni »predzgodovini« gre predvsem za marksistične in marksološke razprave: za Ribičevo študijo o civilni družbi in politični državi pri Heglu in Marxu³ ter za reševanje terminoloških problemov pri prevajanju Marxovih in Engelsovih del.⁴ Nemarksističnih tekstov v njej skorajda ni, če pa že so, se jih kot zgodovino pojma bere šele danes.⁵

Ni naključje, da je bil »alternativni koncept« CD definiran v ljubljanski alternativni sceni⁶. V obtok je bil poslan na prvem alternativnem simpoziju, obenem spektaklu, »Kaj je alternativa?« novembra 1983;⁷ organiziranje te prireditve je bilo tudi odgovor na marksistična srečanja ob stoletnici Marxove smrti.

Problematika – »vsebina pojma« – je bila takrat v zraku. Nasprotje med družbo in državo je, če omeniva samo dva momenta, na eni strani artikuliralo veliko poljsko družbeno gibanje, ki je bilo v teh krajih doživljano – lahko rečemo – zelo intenzivno; dva meseca po razglasitvi voj-

³ Bibič 1972. 2. izd. tega dela (Bibič 1984) je dopolnjena z obsežnim dodatkom »Epohalni pomen dialektike civilne družbe in politične države«, ki pa aktualnih razprav o CD praktično ne obdela.

⁴ Gl. zlasti opombo urednika 2. zv. MEID, Božidarja Debenjaka: »Izraz 'bürgerliche Gesellschaft' ne pomeni 'meščanske' družbe, ampak družbo v nasprotju z državo, družbo z njenimi ekonomskimi odnosi in vsakdanjim življenjem ('société civile')« (MEID II, p. 33, prim. tudi op. na strani 359); Debenjak je predlagal slovenjenje z »občanska družba«. – Prim. tudi uredniški poročili v METI I/8 in METI I/9.

Obsežnejše o tem: Bibič 1981 in Debenjak 1981.

⁵ Raousscau npr. – prevod *Družbene pogodbe* je izšel 19860 – se »dešifrira« z vidika problematike CD šele danes (cf. Hribar 1987b).

⁶ Tine Hribar v intervjuju za *Katedro* (Spomenka in Tine Hribar, *Katedra* XXVIII (1988), št. 9-10) pravi, da »izrecno eksplikacijo 'civilne družbe' najdemo najprej v znotrajpartijski alternativni«. Čeprav Hribar opredeljuje, kaj razume z zunajpartijsko in znotrajpartijsko alternativno (cf. Hribar 1988), nama ni jasno, po katerih kriterijih je začetno eksplikacijo CD uvrstil v znotrajpartijsko alternativno.

Hribar je natančnejši od tistih kritikov, ki spodbijajo upravičenost lociranja začetne artikulacije CD v alternativno sceno in se jim ne zdi odveč ob alternativnih ali proti njim navajati pisatelje, znanstvenike, revije etc. Po eni strani interpretira ustanovitev *Nove revije* in izid njene 1. št. kot »izrecno znamenje novonastajajoče civilne družbe na Slovenskem«, samo pobudo za ustanovitev *Nove revije* pa ima »za enega izmed prvih novih družbenih gibanj« (intervju za *Katedro*), po drugi pa govori o »izrecni eksplikaciji« pojma.

⁷ Mastnak 1984; o simpoziju/spektaklu cf.: Malečkar, Mastnak 1984, 409 sq.

nega stanja je izšel zbornik besedil o Poljski in – kar je najpomembnejše – besedil poljskih avtorjev, ki je v rokopisu obsegal skoraj tisoč strani (cf. Kreft, Mastnak 1982). Na drugi strani se je to konceptualno nasprotje vsiljevalo v represivnih ukrepih proti akterjem prvega novega družbenega gibanja (NDG) pri nas – punka in mladinskih subkultur in alternative, ki so se strukturirale okrog njega –, zlasti ob sodnem preganjanju Igorja Vidmarja, se pravi, v odporu proti tej represiji.⁸ Sama pojmovna rešitev je bila uvožena z Zahoda. Na »opozicijsko-sociološko srečanje pozno poleti 1983 v Komiži (na katerem je prišlo do mučnih napetosti med udeleženci iz Ljubljane na eni strani in Beograda in Zagreba na drugi) je Silva Mežnarić prinesla kopijo Keanovega odprtega pisma Picconeju.⁹ To pismo je bilo – v situaciji, kakršna je bila – ena od spodbud skupini t. i. mlajših sociologov, da so začeli prirejati diskusijske večere o vprašanih, ki jih je nakazovalo.

Te diskusije so relativno kmalu stopile iz zasebnosti v ožjo strokovno javnost. Konstituirala se je Sekcija za proučevanje socialnih gibanj pri Slovenskem sociološkem društvu, ki se je dve leti redno sestajala in intenzivno delala, potem pa so njena srečanja postala redkejša.

2. PROSTORI RAZPRAVE

Če je (bila) Sekcija za proučevanje socialnih gibanj pri SSD središče strokovnega razpravljanja o CD, pa ni bila edina organizacijska forma oziroma institucija, ki je inicirala ali promovirala tovrstne razprave. Poleg nje je treba omeniti:

a) NDG in alternativno sceno. V tej sferi so bile razprave pogosto precej praktično zainteresirane: šlo je za samorefleksijo (dela) akterjev, ki je seveda vključevala koncipiranje njihovih odnosov do »družbe« in »politike«; večkrat pa so bile ambicioznejše tudi z gledišča teoretske produkcije: poleg že omenjenega simpozija »Kaj je alternativa?« je bil novembra in decembra 1984 organiziran simpozij »Židovsko vprašanje«. *Radio Student* pa je ob vsakoletni »glasbeno-scenski prireditvi« »Novi rock« začel prirejati okrogle mize, posvečene aktualnim vprašanjem delovanja alternative – prva je bila 1984.¹⁰

b) ZSMS. Republiška konferenca te organizacije je načejala problematiko CD pri koncipiranju svojega odnosa do NDG (ključno vlogo pri tem je odigral Ignac Krivec), intenzivneje pa se je razpravljalo o tej problematiki v pripravah na 12. kongres ZSMS (kongres je bil na začetku aprila 1986 v Krškem). Na mladinskem festivalu – ta forma naj bi bila nasledila zastarelo institucijo vsakoletne mladinske politične šole – oktobra 1986 v Novi Gorici je bila ena od okroglih miz še samoumevno posvečena razmerju CD: država. Na nižjih ravneh organizacijske hierarhije je bilo več predavanj in pogovorov o CD.¹¹

c) Strokovna združenja in institucije (kot rečeno, poleg Sekcije za proučevanje socialnih gibanj). Na eni strani je treba omeniti številne dejavnosti – zlasti Slovenskega filozofskega

⁸ »Zadeva Igor Vidmar«, *Problemi* XXI (1983), 6-8; prispevki J. Žnidaričiča, P. Mlakarja, T. Mastnaka, R. Močnika, D. Štrajna, E. Hladnika in I. Saksida ter sodni dokumenti; »Slovenske večernice«, *Problemi* XXII (1984), 6-7; dokumenti ter prispevki T. Mastnaka, R. Močnika in P. Gantarja. – K razmišljanju je silil tudi t. i. beograjski proces; cf. tematsko št. *Problemi* XXIII (1985), 7 (analiza s pomočjo koncepta CD; Mastnak 1985b); politični komentar: Mastnak 1985d).

⁹ John Keane Paulu Picconeju, uredniku Telosa, *Problemi* XXII (1984), 12; ponatisnjeno kot: John Keane. Pismo o tem, zakaj je civilna družba pomembna za socialiste ... in ostale, v: Mastnak 1985a.

¹⁰ Cf. Tome 1984; Mastnak 1985f; delovna skupina za mirovna gibanja pri RK ZSMS, »Pobuda za civilno družbo«, *Mladina*, št. 33, 31. oktober 1985; Krivec 1985; Hren 1985; Tome, Mirovna skupina 1986; Sekcija za mirovno kulturo ŠKUC, informacija o ustanovitvi, *Bilten* Delovne skupine za mirovna gibanja pri RK ZSMS, III (1986), 2; Predrag S., »Nekatera družbena gibanja in njihove poti ter perspektive«, ibid., Tome 1986b; Tome 1986c; Tome 1986d; (Janša) 1986; (Bakše, Hren) 1986; »Dialog med vzhodom in zahodom«, *Problemi* XXV (1987), 1; Vidmar 1986 (odgovor na Mastnak 1986g); Mastnak 1986h (odgovor na Vidmar 1986); list s 4 vprašanji »prireditve Zeleni Marx«, 27.6.1986 – v odgovoru na 3. vprašanje med drugim piše: »Zbiramo se okrog neposrednih življenjskih vprašanj in nas ne zanimajo obče teze o emancipaciji. Gradimo na konstituiranju civilne družbe in pravne države, ki mora imeti dejansko ločene zakonodajno, sodno in izvršno funkcijo, kar onemogoča nadvlado politike nad pravom in omogoča demokracijo; od novoročkovskih okroglih miz zlasti »Fašizem na alternativni sceni?«, *Mladina*, št. 36, 18. okt. 1984 (del gradiva objavljen v posebni – xeroxirani – publikaciji z istim naslovom); in »Realni prostori drugačnosti«, *Mladina*, št. 30, 26. sept., in št. 31, 3. okt. 1986; gradivo s simpozija »Židovsko vprašanje« objavljeno v *Problemi* XXIII (1985), 1.

¹¹ Bakše 1986; »Civilna družba in država«, *Problemi* XXV (1987), 1; prispevki M. Balažiča, P. Gantarja, M. Gregorič, T. Kuzmaniča, S. Lokar, M. Maruška, T. Mastnaka, Z. Medveda, M. Ocvirka, M. Oklopčiča, V. Pavloviča, D. Podmenik, N. Popova, M. Popoviča, A. Busa in I. Zajdele.

društva in Slovenskega sociološkega društva, v zadnjih letih pa tudi nekaterih inštitutov na Znanstveno raziskovalnem centru SAZU in Univerzi, vseskozi pa družboslovne in humanistične inteligence – ki so nasprotovale represiji, teptanju človekovih pravic in državljskih svoboščin oziroma so se, pozitivno rečeno, zavzemale za demokracijo in civilizacijske pridobitve (protesti proti političnim sodnim procesom, zahteve po odpravi mišljenjskega delikta in smrtne kazni, upiranje iracionalizaciji političnega diskurza in grožnjam z nasiljem, afirmiranje družbenega dialoga in sporazumevanja ...). Če se te dejavnosti že niso vselej artikulirale v konceptih CD, pa so po načinu delovanja in svojih ciljih konstituirale realno CD. Na drugi strani gre za prireditve, ki so bile izrecno posvečene teoretskim obdelavam CD. V tej Zvezi naj omeniva: Odprto univerzo, ki jo je v imenu Marksističnega centra na Univerzi v Mariboru organiziral Igor Kramberger (med drugim je predstavila ciklus predavanj o NDG – v sodelovanju s Sekcijo za proučevanje socialnih gibanj); Inštitut za marksistične študije ZRC SAZU (okrogle mize in predavanja, na katerih so nastopili John Keane, Chantal Mouffe, Ernesto Laclau; mednarodna simpozija »Zgodovina, kolektivni spomin, tradicija/Srednja Evropa« 1986 in »Nova družbena gibanja kot politična razsežnost metafore« 1987; razprave na znanstvenem svetu Inštituta za sociologijo v Ljubljani (o CD so govorili Vesna Pusić, Franca Adam, Tomaž Mastnak); Slovensko politološko društvo je novembra 1986 organiziralo razpravo »Civilna družba v socializmu?«. Pri nekaterih večjih projektih je prišlo do združevanja sil; pri že omenjenem simpoziju o Srednji Evropi je sodelovalo SFD; jugoslovanski simpozij »Marksizem in nova družbena gibanja« sta pripravila Sekcija za proučevanje socialnih gibanj in Marksistični center CS ZKS (november 1985), lanskoletno jugoslovansko znanstveno srečanje »Civilna družba in država« pa so organizirali Inštitut za marksistične študije ZRC SAZU, Inštitut za sociologijo in Sekcija za proučevanje socialnih gibanj, podprl pa tudi Marksistični center Ljubljanske univerze.¹² Poučno je ugotoviti, da je bila univerza pri vseh teh dejavnostih ob strani, mrtva.

73

d) Publicistika. Tematiki CD so se najprej odprli mladinski mediji (*Mladina*, *Radio študent*, *Katedra*, *Valj*, *TNT*, v zadnjem času še drugi); izdava se lahko, da sva pojem sistematično aplicirala in popularizirala v tedenskih političnih komentarjih v *Mladini* od jeseni '85 dalje. V zadnjih dveh letih je več tekstov o CD objavil *Teleks*. Relativno zgodaj se je odprl Ljubljanski *Dnevnik*, odkar pa izhaja tedenska priloga »Zunaj/Znotraj«, ki jo ureja Zdenko Vrdlovec, je tematika CD v tem časopisu skorajda redno prisotna. *Delo* je pisalo o CD, kolikor je o tem priložnostno kaj rekel kak politik ali forum ali napisal kak bralec v »Poštni predal«, med samostojne podvige tega lista pa lahko naštejemo zadnji dve praznični prilogi za 29. november (prvo je uredil Mile Setinec, drugo Setinec in Danilo Šlivnik) in bolj ali manj redne komentarje M. Šetince in včasih Borisa Ježa. *Naši razgledi* so leta '85 prevajali Andrasa Hegedüsa, pred kratkim pa objavili intervju z drugoimenovanim piscem tega teksta.

Med revijami so vabile k pisanju na to temo ali mu vsaj odstopale prostor: *Problemi*, *Nova revija*, *Časopis za kritiko znanosti*, *Vestnik IMŠ*, *Teorija in praksa*, *Družboslovna razprava*, tako rekoč vse družboslovne revije, do zdaj pa ni nobene, ki bi ji bila problematika CD osrednja uredniška usmeritev. V knjižne programe je CD komajda stopila – izšli sta vsega dve knjigi, posvečeni tej temi.¹³ Slovensko založništvo je še enkrat izpričalo izjemno rigidnost.

3. CIVILNA DRUŽBA SLOVENSKE POLITIKE

Posebno vprašanje je prodiranje pojma v politično javnost oziroma v govore funkcionarjev in forumov. Prva tri leta je bilo mogoče pojem slišati le na alternativni sceni in v ožji strokovni javnosti.¹⁴ Današnja ocena, da je ZSMS – v povezavi z uvajanjem »principa frontnosti« v svoje delovanje

¹² Teze za predavanje na Odprti univerzi je redno objavljval *Večer*, nekaj predavanj je natisnila *Katedra*; »Razprava z Ernestom Laclauom in Chantal Mouffe ob knjigi Hegemony and Socialist Strategy«, *Problemi* XXIV (1986), 4–5 (zlasti diskusija o CD v zapisu močno okleščena); John Keane, »Diktatura in zaton parlamenta«, *Vestnik IMŠ* VIII (1987), 2; *Nova revija* V, 46–47; *Vestnik IMŠ* IX (1988), 1; *Družboslovna razprava* IV (1987), 5; Adam 1987a; Mastnak 1987a; Boris Jež, »So potrebna navodila za uporabo političnih pojmov?«, *Delo*, 27.3.1987 (poročilo o posvetovanju Slovenskega politološkega društva in MC CK ZKS »Samoupravljanje, interesi, država«), in odgovor: Bibič 1987c.

¹³ Cf. Mastnak 1985a; A. Gramsci, *Civilna družba in država*, ur. A. Bibič, Ljubljana 1987.

¹⁴ Gregorič pravi, da se z »liberalnejšim odgovorom«, se pravi z večjim posluhom slovenske politike za razprave o CD »odpira novo poglavje v zgodovini pojma civilne družbe. (...) Očitno je, da s tem pojem civilne družbe izgublja status produktivnega manka (manka pozitivne teoretske opredelitve), ki je mobiliziral alternativno prakso in neodvisno teoretsko produkcijo ter postaja objekt ideoloških (teoretskih) bojev za njegovo simbolno prelitje, za simbolno uverženje v serijo ekvivalenc, ki bodo opredeljevale njegov pomen« (Gregorič 1986).

– že od leta 1981 naprej oblikovala »nekaj jasnih zahtev po civilni družbi«, ¹⁵ je možna prav kot današnja – retrospektivna – ocena. Takrat se namreč o CD ni govorilo, niti v ZSMS ne. Prva seja visokega političnega foruma, na kateri je bil ta pojem uporabljen, je bila (po najini evidenci) seja CK ZKS konec oktobra 1985, posvečena govorjenju o mladini. Milan Meden je takrat izjavil: »Danes o dejanski apolitičnosti mladih res ni več mogoče govoriti, prej bi lahko govorili o nekakšni izvensistemski politizaciji. (...) Mislim, da je v ozadju teh pogojno rečeno izvensistemskih gibanj mladih želja po nekakšni laični, civilizirani občanski družbi, kjer je država le še koordinator določenih človeških, političnih in gospodarskih dejavnosti, to pa je v bistvu vizija svobodno združenih proizvajalcev, torej tudi in predvsem načrt zveze komunistov Jugoslavije (...)» ¹⁶

Leto dni pozneje, na seji CK ZKS o programskih usmeritvah in metodah delovanja, je bilo spet slišati ta pojem. Meden se je zavzel za to, da CD ne bi definirali »kot antipoda«, Janko Pleterski »se je strinjal, da bi morali nujno spregovoriti o pojmu civilna družba v idejni razpravi, ki se vsesplošno uporablja kot pojem, ki naj predstavlja nek korektiv državi in politiki in seveda tudi zvezi komunistov«, Adolf Bibič pa je menil, da »hitrejša preobrazba zveze komunistov pomeni tudi dosledno oblikovanje novega odnosa do celotnega sklopa, ki se v marksistični teoriji, pa tudi v novejši publicistiki izraža v tako imenovanem pojmu civilne družbe«. Po Bibiču je »zveza komunistov ravno kot zveza, načelno pa mora vedno bolj postajati, tudi praktično, temeljna politična sila samoupravne civilne družbe«, zato logično sledi, da njegovo zavzemanje za »priznavanje civilne družbe in za večjo vlogo zveze komunistov v njej« ne pomeni »neke alternative samoupravljanju«. ¹⁷ Malenkost kasneje je Lojze Sočan na seji RK SZDL kot eno od treh izhodišč za boljše gospodarjenje – poleg znanja in realne cene proizvodnih faktorjev – imenoval »civilno družbo z vsemi njenimi elementi«. Naslov časopisnega poročila je Sočana zgovorno cenzuriral. ¹⁸

74

Že pred tem, sredi leta 1986, je bil slovenski partijski kongres, ki z vidika, ki naju tu zanima, ni prinesel ničesar novega. Najvišji komunistični forum ni zmogel toliko intelektualne moči in političnega poguma, da bi odreagiralo na 12. kongres ZSMS. Tudi sicer slovensko politično vodstvo ob sklepe in stališča mladinskega kongresa ali proti njim ni postavilo svojih – razpoznavnih – stališč. Sklepni dokument kongresa ZSMS v Krškem je bil malo manj kot zamolčan. Objavljen je bil le v *Mladini*, ¹⁹ nanj pa so jurišale samo posamezne partizanske formulacije.

Omenila sva že, da je mladinska organizacija v priprave na kongres vključila tudi razpravljanje o CD (cf. Bakšič 1986). Na kongresu je bila CD sprejeta v program. »ZSMS je verjetno edina politična organizacija na svetu, ki ima v svojem programu eksplicitno zahtevo po zavzemanju za civilno družbo,« komentira F. Adam (Adam 1987, 5). ²⁰ Kljub temu je vodstvo ZSMS v svojem političnem delu storilo za uveljavljanje CD manj, kot bi bilo pričakovati. V ključnih spopadih je delovalo brezglavo in dezorientirano in beležilo polome in umike. Tudi izrecna uporaba pojma CD je bila bolj redka. ²¹ Ta koncept je bil explicitne in implicitne nekoliko bolj prisoten v programih in delu na nižjih ravneh ZSMS. V tem pogledu velja posebej omeniti programe Univerzitetnih konferenc ZSMS v Ljubljani in Mariboru ²² ter boje ljutomerskih mladincev, ki so se definirali kot »civilna družba na obrobju«, ²³ zdaj pa še program za Zvezo mladinskih organizacij in gibanj ²⁴ (in po vsebini »Proglas« ustanovnega odbora neodvisne Zveze slovenske kmečke mladine). ²⁵

Na podlagi poročanja o omenjenem Sočanovem nastopu je mogoče sklepati, da je bila ideja CD za slovensko t. i. vodilno politiko in njeno časopisje še konec '85 precej suspektna. Z njo

¹⁵ »Zveza mladinskih organizacij in gibanj« (23 podpisnikov), *Tribuna* XXXVII (1988), 11.

¹⁶ »V sedanjem težkem gospodarskem položaju potrebujemo veliko znanja, kreativnosti in energije, ki so v mladih,« *Delo*, 26. okt. 1985.

¹⁷ *Delo*, 18.10.1986.

¹⁸ »Znanje in realna cena proizvodnih faktorjev sta temeljna vzvoda za kakovostno gospodarsko rast v sodobnih družbah,« *Delo*, 20. nov. 1986.

¹⁹ »Predlogi sklepov, stališč in pobud 12. kongresa ZSMS,« *Mladina*, št. 14, 11. april 1986.

²⁰ Pojem CD naj bi bil zapisan tudi v dokumentih PCI (cf. Žagar 1987).

²¹ Npr. Balazic 1987a. – Zahteve, denimo, naj se dan mladosti praznuje kot »Dan civilne družbe«, vodstvo ZSMS ni posvojilo (cf. M.L., »Kdo jo še hoče?«, *Katedra* XXVIII (1986), 1).

²² *Tribuna* XXXVI (1987), 12; *Katedra* XXVIII (1987), 4-5.

²³ Bojana Leskover, »Ljutomerski alternativni politični boji,« *Teleki*, št. 16, 21. april 1988; Šoster 1988.

²⁴ cf. op. 15.

²⁵ »Proglas,« *Delo*, 23.4.1988.

se je, v najboljšem primeru, »negotovo opletalo«. ²⁶ Komunisti so o njej še največ govorili na svojem »idejnem plenumu« poleti 1987. Ta plenum je bil po zloglasnem zveznem »idejnem plenumu«, na katerem je Suvar »tako imenovano civilno društvo« zavrnil kot »zgodovinski kompromis« etatično-birokratskih sil in sil meščanske restavracije. ²⁷ Muževič pa si je – v kontekstu govora o »antikomunističnih ideologijah« – dovolil predlagati »znanstveno razpravo o pojmu civilne družbe, ker gre za povsem legalno temo v razvoju marksistične misli«. ²⁸

Na »idejnem plenumu« ZKS sta o CD govorila Boris Majer ²⁹ in Adolf Bibič, tema pa je bila evidentirana že v gradivu za to sejo, in sicer v poglavju »Idejni boj za mladino«. ³⁰ Gre za doslej najpopolnejšo uradno formulacijo odnosa ZK do konceptualizacij CD, zato jo navajava in extenso:

»Glede *civilne družbe* smo v razpravah v marksističnem centru in v polemikah v javnosti dovolj jasno opredelili, da gre za teoretični koncept, ki ima tudi v moderni marksistični misli dolgo in plodno tradicijo in ki ga lahko tudi danes s pridom uporabimo pri analiziranju, pojasnjevanju in preseganju protislovlj družbe prehodnega obdobja, posebej tistih, ki temeljijo na izhodiščih socialističnega samoupravljanja. Dosedanje razprave, ki so potekale in še potekajo tudi na strokovnih posvetih, so razkrile, da vsebuje koncept civilne družbe v socializmu kompleksno problematiko, ki ima družbenoekonomske, družbenopolitične, interesno-asociacijske in druge vidike, v katere sta zajeta tudi temeljna razredno-socialna struktura družbe ter spopad med konservativnimi in naprednimi tendencami v njej. Temeljno vprašanje ni, ali sploh civilna družba v socializmu, marveč kakšna civilna družba in v kateri smeri naj se razvija glede politične države. Civilna družba ne le, da ne more biti alternativna konceptiji socialističnega samoupravljanja, marveč je socialistično samoupravljanje, s svojim poudarkom na delavski demokraciji in podružbljanju politike in ekonomije, bistveni kriterij civilne družbe kot samoupravne družbe v socializmu. Nekateri teoretiki civilne družbe na Slovenskem, ki se tudi med seboj v marsičem razhajajo, te teoretične sintagme ne razumejo na ta način. Razumejo in ožijo jo predvsem na koncept, ki naj upraviči boj za vzpostavljane neodvisne javnosti, ločitev družbenopolitičnih organizacij, zlasti zveze komunistov, od države, za vzpostavljane sicer pretežno nestrankskega, a vendar razredno ne dovolj opredeljenega političnega pluralizma. To naj bi prisililo organe države, da prevzamejo javno in vsem razvidno odgovornost za svoje odločanje, ki da poteka predvsem v imenu in namesto ljudi. V tem kontekstu poudarjajo pomen pravne države in razvijajo konceptijo civilne družbe v socializmu. Temeljna razlika med marksisti in temi teoretiki civilne družbe na Slovenskem je torej v tem, da gre prvim še vedno predvsem za preseganje razcepa med civilno družbo in politično državo, ki je značilnost vseh na splošnem političnem predstavnishvu zasnovanih razrednih družb, in to s poglobljanjem socialistične samoupravne demokracije; slednjim pa gre za poglobljanje tega razcepa, da bi se tako menda bolj uveljavile klasične človekove pravice in svoboščine, pri čemer pa ne razlikujejo dovolj jasno pravic, ki so obči civilizacijski dosežek, od tistih pravic, ki so izraz posebnih interesov buržoazije in njej prirejenega sistema splošnega političnega predstavnishva. (...)

75

Racionalno jedro teh teorij je, da se borijo za pravno varnost ljudi v socializmu, kar je nedvomno napredno in s stališči zveze komunistov skladno prizadevanje, da je njihova opredelitev antietatistična, saj meri na omejevanje samovolje države in z njo spojenega političnega voluntarizma, napačno pa je prepičanje, da je te cilje mogoče doseči predvsem z bojem skupin

²⁶ Tako pravi Lev Kreft. »Negotovo opletanje s pojmom civilne družbe« je zanj to, da komunisti s sicer marksistično kategorijo, ki izraža »nujnost teoretičnega in praktičnega spoprijema z obstoječimi razmerji gospodstva in vladanja«, ravnaio tako, da jo povezujejo »S t.i. mladinskimi idejnimi odkloni« in »brez boja« prepuščajo ali celo ponujajo »v nemarksistično in protimarksistično rabo in uveljavljanje« (Kreft 1987a).

²⁷ »Brez enotnosti in čvrstosti Jugoslavije etc.«, *Delo*, 29. 4. 1987.

²⁸ »ZK Jugoslavije je pred največjim izzivom etc.«, *Delo*, 30. 4. 1987.

²⁹ Majer je pisal o CD že v polemiki z Urbančičevimi stališči iz 57. št. *Novi revije*, ko je – edini v slovenskem političnem vodstvu – vzel geslo o »idejnem boju« zares. Urbančičevemu konceptu CD je očital nedorečenost in nedodelanost: »Brez jasne opredelitve o temeljnem produkcijskem odnosu družbe, o njenem razrednem značaju in pravnem redu projekt obvisi v zraku.« »Racionalno zrno nastajajoče koncepcije t.i. civilne družbe v socializmu« je videl v »doslednem uresničevanju nove vloge Zveze Komunistov«. *Delo*, 24. in 25. 3. 1987. – Kritika se nanaša na Urbančič 1987.

³⁰ Takšno vrnitev teme je komentiral Behler: »Ta uvrstitev vsebinsko ni povsem ustrezna, saj je med zagovorniki civilne družbe tudi precej občanov iz starejših in srednjih generacij. Uvrstitev teme pa odraža zaskrbljeno spoznanje, da so ideje o civilni družbi dobile in vse bolj dobivajo odmev med slovensko mladino in da so ena pomembnih točk, okrog katerih se pogloblja prepad med generacijami, med avtoritarnimi navadami in samoupravnosocialističnim frazerstvom naših številnih oblastnikov ter politično kulturo pomembnega dela mladine« (Behler 1987).

za pritisk in sploh predvsem z metodo pritiska v javnosti in ne z demokratičnim usklajevanjem pluralizma interesov, ki rastejo iz najraznovrstnejših skupnosti samoupravnih interesov. Po tej koncepciji je človek vendarle uživalec negativne 'svobode od', kot pa subjekt podružbljenega odločanja, ki tudi vključuje čedalje večjo 'svobodo za'.³¹

Na samem plenumu se je Majer v uvodnem govoru še enkrat zavzel za »natančnejšo identificirano in primerjalno oceno: novih idej in pojavov: »Bilo bi politično skrajno kratkovidno, če bi zaradi posameznih nesprejemljivih stališč, tez in idej, ki se v vsem tem ognjemetu razmišljanju nujno pojavljajo, zoževali prostor svobodnemu razpravljanju, dialogu, polemiki – strokovni, znanstveni in politični verifikaciji idej, ki se pojavljajo. To velja tudi za takšne ideje in koncepcije, kot so teorija civilne družbe, pravne države, pa za različne nove oblike združevanja ljudi, še posebej mladih – alternativna gibanja, ekološko, feministično, mirovna ali tako imenovana duhovna gibanja in podobno.«³²

Aplikacija tega stališča na CD se glasi: »Tako, na primer, v koncepciji civilne družbe ni sporna težnja po večji demokratizaciji našega družbenega in političnega življenja, po pravnem redu, po ločitvi države in partije, po širjenju in poglobljanju demokratičnih svobod in itd., sporne in nesprejemljive so tiste teze in v okviru te koncepcije, ki istovetijo demokratizacijo s pojmom večstrankarskega političnega sistema, z obnovo klasičnih političnih strank, kar pa bi v primerjavi s sistemom razvite samoupravne socialistične demokracije pomenilo velik korak nazaj v že presežene prostore. Koncepcija ne vidi ali neče videti v našem samoupravnem razvoju pozitivnih premikov v položaju človeka, ki je predvsem zajet v procesu samoosvobajanja.«³³

- 76 Bibič je menil, da bodo komunisti v 80. letih »prispevali idejno tudi k obnovitvi ali po prenovitvi našega teoretičnega sklada in tudi naših političnih sposobnosti, da bomo analizirali in tudi sprejeli v naš vsakdanji jezik in tudi v naš teoretični fond koncept samoupravne ali socialistične civilne družbe«, v diferenciacijskem duhu pa je omenil »liberalistične primesi« v interpretacijah CD »recimo tipični primer, ko gre za tezo, ki smo jo tudi brali v Novi reviji, da je s civilno družbo nujno povezan večpartijski sistem, ali da se s pozicije civilne družbe kritizira socializem in tudi samoupravni socializem kot posebna oblika totalitarizma«, »klerikalistične uporabe civilne družbe« in možne »anarhistične tendence«. ³⁴ Kljub temu pa »seveda ne moremo zavreči in ne smemo zavreči civilne družbe, kot ne zavračamo demokracije, svobode, pluralizma, ker se pač uporablja in se dejansko uporabljajo tudi v drugih smereh in drugih smislih.«³⁵

Bibičevi upi v nov komunistični jezik so bili bolj prazni. Partijsko telo zvečine nima senzorjev za take pobude – lažje bi bilo govoriti o bledenju starih barv kot o novem koloritu. Slej ko prej je Bibič edini, ki se v CK ZKS sistematično zavzema za (socialistično) CD. Zato lahko njegov tekst »Civilna družba in prenova našega javnega življenja« (Bibič 1988) beremo kot odgovor na protidemokratski izpad Zorana Poliča v *Politiki ekspres*.³⁶ Zal se pri branju prikra-

³¹ Predsedstvo CK ZKS, »Aktualne idejnopolične razmere v družbi in v ZKS«, (Ljubljana 1987), p. 25-26.

³² *Komunist* (Ljubljana), 10. 7. 1987, p. 9.

³³ Ibid.

³⁴ Ne znava si razložiti, na kaj Bibič meri: a) »Klerikalistične uporabe« CD niso zaslediva – F. Forstnerič, »Različni pogledi na spravo«, *Delo*, 25. 1. 1988, je sicer poročal o teoretskem in verskem srečanju o vprašanih spravi in edinstnosti, na katerem so »v polemični razpravi razpravljali poudarjali, da si ne želijo institucionalne in slogaške politične sprave iz minulih časov, ampak spravo v smislu civilne in demokratične družbe«, vendar je ta diskusija novejšega datuma in samo politični primitivizem bi lahko v zapisanih mislih ugledal kaj klerikalnega. Pač pa je bilo že večkrat slišati opozarjanje na nevarnost, da bi partija in cerkev, kot »arhaični strukturi na Slovenskem, družno zatrti liberalne in demokratične tendence v CD in afirmirali nedemokratične oziroma protidemokratične civilno-družbene potencialne (v duhu krekovskega socialstva ali samoupravne neposredne demokracije) (v tem smislu je potekala npr. razprava na simpoziju »Civilna družba in država«) ali pa družbeno življenje »spet potisnili na zelo nizko raven arhaične, predcivilne družbe, iz katere smo se komajda začeli luščiti« (Hribar v intervjuju za *Katedro*, op. cit.; cf. Hribar 1987b, 1870 sq./f.) b) edino pojmovanje CD, ki je kompatibilno z anarhizmom, je pojmovanje CD kot samoupravne CD.

³⁵ *Komunist*, ibid., p. 14. – Po poročilu v *Delu*, 7. 7. 1987, p. 5, se je Bibič skliceval na razprave o pojmu CD v Marksističnem centru CK ZKS, ki da so pripeljale do »poznanja, da (ta pojem) predstavlja neko pridobitev, s katero lahko dodatno opišemo značilnosti socialistične družbe«.

³⁶ »Glavna je bitka za civilno družbo. O tem govorijo tisti, ki niso sposobni, da naši samoupravni družbi pokažejo jasne perspektive, kako naprej. Ideja civilne družbe je pridrila tudi v slovenski centralni komite. Javno je slišati, da nimamo pravne države, pri tem pa je jasno, da je to geslo opozicije. Forumi v republiki s takšnimi idejami ne obračunavajo energično in argumentirano, ampak se celo spogledujejo z njimi. Gre za gesla reakcije, pri tem pa celo centralni komite o njih razpravlja s stališčem, da se je treba o vsem pogovoriti.« »Neenergичni forumi in gesla reakcije«, *Delo*, 22. 3. 1988.

ja občutek, da se Bibič zagovarja. Slovenski politični prvaki so sicer govorili o CD le priložnostno, in še to raje v polpolitičnih ali obpolitičnih nastopih.³⁷

Sklep, ki se ponuja po pregledu zbranega gradiva, je morda presenetljiv: ne ujema se s pravladujočim spontanim prepričanjem, z vtisom, da je bil koncept CD »pri nas« nostrificiran. Slovenska politika tega pojma ni prevzela. Pozitiven izraz za to, da ga ne preganja in da – razen redkih izjem – ni sovražna do njega, je, da nanj pristaja, tu in tam tudi reagira. Njen aktiven odnos do tega pojma je vse prej ko pravilo: priložnostno ga uporabljajo funkcionarji, ki so v politiko »zasli« iz znanosti ali kulture (to velja za vse, ki ga uporabljajo, še zdaleč pa ga ne uporabljajo vsi, ki imajo akademske kvalifikacije ali kulturno kritje), občasno ga je slišati v marksističnih centrih,³⁸ ki pa so, se zdi, bilj diskusijski rezervat partijske politike kot središča s politično močjo in vplivom, tisti, ki jim je aparat poklic, pa se nagibajo k inovacijam le toliko, da si zagotovijo nadaljnje opravljanje tega poklica. Politična prenova zato res »ni le prosvetljen oplesk« (Bekeš 1988), je nujno prilagajanje na razsvetljenost, modernizacijo družbe. In CD je predvsem pojem moderne.

S tega vidika ocenjujeva tudi zadnjo konferenco ZKS in meniva, da maloprej zapisani sklep kvečjemu relativizira. Posamezni razpravljalci so se izrekli o CD v pripravah nanjo³⁹ in na njej⁴⁰, in pojem se je enkrat zapisal tudi v sklepnem dokumentu.⁴¹ Vendar je definiran tako ozko⁴² in je tako zapolnjen s socializmom in samoupravljanjem, da je vprašanje, čemu sploh služi, zakaj je potreben.⁴³ Na drugi strani pa je toliko nedotaknjenih sistemskih blokad,⁴⁴ da vsaj za evforijo, da je partija sestopila v CD,⁴⁵ ni pravih razlogov. Konferenca je morda res velik skok za zvezo komunistov, a majhen korak za CD.

Če praviva, da CD živi zunaj političnega sistema in da sistemska politika nanjo kvečjemu reagira, misliva na mladinsko subpolitiko, na volilni program Mojce Drčar Murko, nepredvi-

77

³⁷ Kučan naj bi o tem govoril tujim novinarjem (Adam 1987, 5), v odgovoru nekemu upokojenemu generalu, ki ga je napadel zaradi stališča do razprave o civilnem služenju vojašine, pa se je skliceval na »civilizirano demokratično družbo« (M. Kučan, »Pravica do iniciative«, *Delo*, 27. 1. 1987); Ciril Zlobec in Jože Knez sta sodelovala na *Teleksovi* okrogli mizi »Civilna družba je...« (39; *Teleks*, št. 44, 30. okt. 1986, in št. 45, 6. nov. 1986), Kmecl in Zlobec sta se pogovarjala na gradu Zemono »Civilna družba na temeljih pravne države«, *Teleks*, št. 46, 12. nov. 1987; Zlobec je vodil tudi razgovor z Ljubom Bavcom in Boštjanom Zupančičem »Stopnja demokratičnosti sodstva določa ti isti primer, ki je najbolj krivičen«, *Delo*, 3. 11. 1987).

³⁸ O razpravi o CD poroča Žagar 1987; razprava o postmarksizmu je objavljena v *Teoriji in praksi* XXIV (1987), 12.

³⁹ Milan Meden »se zavzema za civilno družbo, brez katere si ne predstavlja uresničitve kongresnih sklepov« (Mile Setine, »Vodstvo ZKS odpira prava vprašanja družbe«, *Delo*, 22. 4. 1988).

⁴⁰ Adolf Bibič, »Za samoupravno civilno družbo«, *Delo*, 23. 4. 1988.

⁴¹ »Za družbene spremembe po meri napredne večine«, *Delo*, 25. 4. 1988: »Prenova socialistične zveze vključuje zahtevo, da se SZDL usposobi in odpre za pluralizem samoupravnih demokratičnih političnih interesov socialistične civilne družbe«.

⁴² Bekeš 1988 očita ozkost in ozkosrčnost tistim pojmovanjem CD, ki se »omejujejo le na nova družbena gibanja in avtonomno javnost«, in predlaga širšo definicijo, ki bi vključevala tudi razrede, organizacije, društva, interesne skupine, etnične skupine, mladinska, feministična in druga gibanja, DPO... Ozkost, o kateri govoriva, pa ni v tem, koliko elementov vseva kako pojmovanje CD, pač pa v tem, da strukturo še tako široko pojmovanje izključuje druga pojmovanja ali jih – oprto na politično avtoriteto – ne dopušča.

⁴³ Če je vsebina samoupravne CD samoupravljanje, je pojem CD logično odveč, itd. Takı substancialni definiciji nasprotno pojmovanje: »Alternativi pa gre preprosto za to, da ostaja pojem prazen, zgolj ime za različne dejavnosti, pobude in interese« (»Različni pomeni pojma 'civilna družba'. Pogovor z Milošem Gregoričem«, *Primorski dnevnik*, 6. 11. 1987).

⁴⁴ Omeniva vsaj vojsko in nenadejano realizabilnost jugo-slovenskega »13. decembra«. Konferenca ZKS se je odvijala tako rekoč neposredno po tem nedogodku, vendar vprašanje demilitarizacije politike in družbe ni bilo navzre ne niti abstraktno. Koncept podružbljanja obrambe je seveda vse prej kot koncept civilne, družbene kontrole nad armado. V tem pogledu se ni težko strinjati z Veljkom Rusom, ko pravi, da je »prvi korak v civilno družbo demilitarizacija družbe in še posebej demilitarizacija samoupravljanja« (Rus 1988); militarizacijo samoupravljanja po vezu je uvelodval odbor SLO in DS leta 1976.

⁴⁵ Kar Hribar (intervju za *Katedro*, op. cit.) postulira: »Če se hoče Partija zares ločiti od države, dopustiti, da se je drži osvoboditi, potem mora sestopiti v civilno družbo, se zenačiti z drugimi skupinami, ki imajo drugačne politične programe«. Jež konstatira: »Socialistična civilna družba« je v tem dogodku sicer omenjena le enkrat (cf. op. 41), zato pa besedilo samo po sebi govori, da je slovenska zveza komunistov naredila pravcati vratolomni spust v sfero civilne družbe, ki jih je še pred kratkim opazovala s pozicije lastne politične in zgodovinske ekskluzivnosti (Jež 1988) – CD je tu pojmovana v gramscijanskem duhu.

dene alternativne kandidatke za predsednico republike,⁴⁶ na politično dejavnost pisateljev in članov nekaterih strokovnih združenj,⁴⁷ na aktivnosti NDG, ki segajo v politične forme in jih ni mogoče sobsumirati pod že našteto, še posebej na demokratično javnost in tudi, nazadnje, na odstreljene politike.⁴⁸ V mislih imava, skratka, sfero predpolitičnega, obpolitičnega, podpolitičnega, protipolitičnega, ali kakor že bi lahko to imenovali, nekakšno družbeno politično mrežo, ki se je stakala, ker politični sistem ne opravlja svoje funkcije, ker je državno-partijska diktatura destruirala politiko, sfero, ki seveda ne zajema vseh družbenih akterjev in aktivnosti in je v sebi močno heterogena. Opaziti je mogoče znake, ki napovedujejo, da se bo ta heterogenost artikulirala (se pravi: artikulirala še drugače od žolčnega obregovanja ob »partijsko alternativo« ali zaničljivega zamahovanja nad »kulturniki«) in da se bo CD v prihodnje pogovarjala oziroma ukvarjala bolj s sabo kot z zgubljenim in brezperspektivnim državno-partijskim projektorstvom, ali pa se bo vrnila tja, od koder je prišla: iz nič skozi nič do nič.

II. PROBLEMATIKE

78

Enotnega ključa, po katerem bi bilo mogoče klasificirati razpravljanje o CD, ni. Dosedanji – sicer zelo redki – poskusi takih tipologij civilnodružbene diskusije na Slovenskem⁴⁹ so zgrajeni na raznorodnih kriterijih in se ne morejo izogniti simplificiranju problematike. V tem tekstu bova zato skicirala nekaj problemskih presekov razpravljanja o CD, načelno pa se odpovedujeva kakoli obliki klasifikacijski shemi. K temu naju še dodatno spodbuja dejstvo, da razprave o CD praviloma niso (bile) problemsko »čiste«, ampak so bile povezane z drugimi tematikami. V njih gre prej za novo »interpretacijsko stališče«⁵⁰ kot za avtonomno oziroma lastno problematiko.

1. TEŽAVE Z MARKSIZMOM

Vzpon razprav o CD je povezan z zatonom marksizma. To povezanost lahko mislimo kot razmerje in nerazmerje. Tega nerazmerja – kompozicije novih konceptov, ki niti negativno niti pozitivno ne navezuje na marksizem, ki je brez odnosa do njegove dekompozicije – je več v zadnjem času kot pred leti. Marksizem, kot bi rekel Michnik, »ne izziva sporov, ne vzbuja čustev, ne more postati vir notranjih napetosti in razkolov«.⁵¹ Le v duhu znanstvenofantastičnega socializma bi bilo mogoče tako stanje razložiti s konflikti, ki jih je imel jugoslovanski kritični marksizem z oblastjo in ki naj bi vzeli mladim generacijam pogum, da bi »nadaljevale njegovo pot«.⁵² Nasprotno, marksizem je zašel v (imanentno) krizo, ki je ni prebolel, danes je ideološko in praktično zastarel (cf. Riha 1988). S tem pa smó že v drugi problematiki, v razmerju civilnodružbenih diskurzov do izteka marksizma. To razmerje je večplastno. V grobem imamo na eni strani avtorje, ki vidijo v razpravah o CD spodbudo za rešitev marksizma iz krize, za njegovo prenovo. Takšno gledanje se ujema s prepričanjem, da se lahko »razmišljanje o civilni družbi v socializmu (...) opre na bogato tradicijo marksistične misli« (Bibič 1986a, 1207), da je mogoče CD – kot zeleno politično perspektivo – marksistično kon-

⁴⁶ Lahko bi me imenovali tudi kandidata civilne družbe oziroma predstavnika zagovornika tistih idej, ki v našem legalnem političnem spektru niso zadovoljivo pokrite in jih morda drugi kandidati ne zastopajo tako jasno kot jaz,« je izjavila v intervjuju za *Mladino*. Povzetek njenega programa: dosledna pravna država; neodvisnost sodišč; suverena intelektualna konkurenca na trgu informacij; pravica do štrajka; pravica do ugovora vesti; neposredne volitve; tržno gospodarstvo; odpravljanje subvencij; nepokrivanje izgub; uvajanje zasebne lastnine; mehka varianta energetskega razvoja; integracije s srednjo in zahodno Evropo; priznavanje legitimnosti razlik v Jugoslaviji. *Mladina*, št. 9, 4. marec 1988. – Prim. intervju z Mojco Drčar Murko v *Teleksu*, št. 12, 24. marec 1988.

⁴⁷ Najprezentativnejši produkt te dejavnosti je zdaj *Gradivo za slovensko ustavo*, ki sta ga pripravila Društvo slovenskih pisateljev in Delovna skupina za ustavni razvoj pri slovenskem sociološkem društvu, izd. *Časopis za kritiko znanost*, Ljubljana 1988.

⁴⁸ Stane Kavčič, *Dnevnik in spomini (1972-1987)*, Ljubljana 1988, sv. 2, p. 559, 561.

⁴⁹ Adam 1987a, 1987b; Slaven Letica, »Trebaju li nam »nažne ličnosti««, *Start*, št. 494, 26.12.1987.

⁵⁰ Izraz je Keanov (John Keane, ur., *Civil Society and the State*, London-New York 1988, p. 14); Gregorič pokaže, da Keane s to oznako ne reši problema, ki ga želi rešiti: zavrniti stališče, da je CD nova paradigma (Gregorič 1988).

⁵¹ Adam Michnik, *Szanse polskiej demokracji*, London 1984, p. 86.

⁵² Tako razmišlja Mihailo Marković v intervjuju za *Teleks*, št. 11, 17. marec 1988.

ceptualizirati. Bibič se pri tem – ne povsem nekritično⁵³ – sklicuje na Marxa in meni, da je tisto, kar je v njegovem delu relevantno tudi za »civilno družbo v socializmu«, obravnavanje odnosov med družbo in državo tudi v postkapitalističnem razdobju, kritika klasičnega političnega predstavniškega sistema in razvijanje ideje ekonomske osvoboditve dela ter ideje o osrednji vlogi delavskega razreda v prehodni družbi, kar je povezano z idejo (postopnega) preseganja dualizma CD in politične države, zasnovanega na asociativnopluralistični družbeni organizaciji, ki naj bi – ob nujni prehodni vlogi političnopolitističnih institucij – vodila v brezrazredno družbo (ibid., 1206), poleg tega pa na »samoupravno misel« (Luxemburg, Lenin, Korsch) in, seveda, na Gramscija.⁵⁴

Na drugi strani so kritike marksizma, ki dokazujejo, da CD v marksizmu ni mogoče misliti, ki problematizirajo logiko Marxove in marksistične kritike CD ter postulate formiranja t. i. nove skupnosti, družbe prihodnosti.⁵⁵ Na tretji strani gre za postmarksizem. Morda se od kritike marksizma razlikuje le po tem, da si umišlja, da je že onkraj marksizma, in potlačuje nedoslednost oziroma nezadostnost svojega obračuna z njim (cf. Riha 1988). Samorefleksivno se označuje kot pluralnost teoretskih diskurzov, ki so se osvobodili hegemonije marksistične teorije in nekaterih njenih bolj ali manj samoumevnih postulatov, in se opredeljuje za načelni eklekticizem.⁵⁶ In kolikor je diskurz o CD postmarksistični diskurz par excellence, lahko rečemo, da so postmarksistična določila CD malone direktno nasprotje tistih, ki jih (v maloprej citiranem pasusu) navaja Bibič. Tu gre za odpoved marksistični filozofiji zgodovine (v okviru katere je sploh šele mogoče govoriti o »prehodni družbi« in socializmu kot postkapitalizmu), za rehabilitacijo »meščanske demokracije« (vključno s predstavniškim političnim sistemom), prej kot o osvoboditvi dela se razmišlja o ukinitvi dela, delavski razred nima več ne ontološke centralnosti ne epistemoloških privilegijev, razlikovanje med CD in državo je treba – tudi dolgoročno – ohraniti, skupnostni model družbene organizacije (t. i. svobodna asociacija producentov) ne more biti alternativna moderni ali postmoderni kompleksno strukturirani družbi. Sicer pa se artikulirano ali neartikulirano diferenciranje od marksizma pojavlja pri obravnavanju skorajda vsakega vprašanja.

79

Postmarksistični koncepti CD se lahko bolj kot na domačo kritiko marksizma – ki v tem kontekstu ni bila nikdar temeljita in sistematična, pogosto je bila celo precej površna, četudi je zadela v temeljna vprašanja in razdrla sistem – sklicujejo na zahodne avtorje (Keane, Offeja, J. Cohen, Laclau, Mouffe, Habermasa, Helda, Piersona, Leforta, Touraina in druge) in na vzhodno/srednje/evropske diskusije. Blagodejen učinek tega dela je bilo na eni strani udomačevanje aktualnih svetovnih teoretskih (in političnih) diskusij in na drugi vključevanje vanje. Tudi po tem se slovenska 80. razlikujejo od starejših časov. Druga pomembna značilnost razpravljanja o CD je prebujanje zanimanja za miselno in politično tradicijo, zlasti liberalno in demokratično, v kateri se je pojem CD izoblikoval. Kakih pomembnejših publicističnih rezultatov to (ponovno) odkrivanje teoretske tradicije še ni prineslo, v teoretsko in politično kulturo pa je že vtisnilo sledi.

⁵³ Pri Marxu se ideja CD pojavlja v dveh pomenih: kot »sinonim za meščansko-buržoazno družbo« in kot »transzgodovinska kategorija, ki označuje ekonomsko strukturo družbe in neposredne členitve, ki iz nje izhajajo«, vendar Marx »žal« ni razvijal drugega, »univerzalnega koncepta civilne družbe« (Bibič 1986a, 1205). – Ostreje Behler: »Marxov negativni etični predznak ob pojmu 'die bürgerliche Gesellschaft' in njegovo pretežno ukvarjanje z njegovo ekonomsko plastjo sta naredila njegovo izvirno misel skoraj irrelevantno ob sodobnih razpravah o civilni družbi« (Behler 1987).

⁵⁴ Cf. zlasti Bibič 1987b; Gantar označi Bibičevo interpretacijo Gramscija za »esencialistično rekonstrukcijo« (Gantar 1987, 45). – Cf. Behler 1987: V razvoju socialistične misli po Marxu »je bil kompleks pozitivno pojmovane civilne družbe značilnost dela reformistov iz Druge internacionale (...). Levo, manjšinsko krilo Druge internacionale – predhodnik Tretje internacionale in sodobnih komunističnih strank – je zvesto nadaljevalo tisto temeljno izročilo klasičnega marksizma, ki zanika civilno družbo ter v mešanici plebejskega populizma, vsemogočnega znanstvenoplanskega etatizma in vsesplošnega industrializma vidi temeljna sredstva za doseg svetle prihodnosti komunizma (...). V zvezi s civilno družbo je danes klasični marksizem zanimiv le reflektivno, saj se v anahronični in včasih celo farsiški obliki zrcali v stališčih sodobnih marksističnih dogmatikov.«

⁵⁵ Cf. Mastnak 1985e, 1986c; v nasprotju s kritiko Althusserja in Poulantzas v Mastnak 1985b Žižek reafirmira Althusserja: meni, da bi bilo »nemara treba prav na podlagi problematike 'civilne družbe' reaktualizirati Althusserjevo teorijo IAD: kako spregledati dejstvo, da se polje 'civilne družbe' skoraj do potankosti prekriva s seznamom IAD, ki ga navaja Althusser? Naša teza bi torej bila: 'civilna družba' je IAD, IAD so 'materialna baza' civilne družbe; daleč od tega, da bi s problematiko civilne družbe 'presegli' Althusserjevo teorijo IAD, so IAD nemara opravi tisto 'potlačeno' v samorazumevanju civilne družbe« (Žižek 1987a). – Cf. tudi Hribar 1987, 1985, 1982-83.

⁵⁶ Cf. Gantar, Mastnak 1987. – Eklekticizem se lahko sklicuje na Offeja, ki pravi, da »v sodobnem družboslovju ni niti ene paradigme, ki je dovolj razvita in koherentna, da bi lahko shajala brez drugih paradigme« (Claus Offe, *Contradictions of the Welfare State*, ur. J. Keane, London 1984, 253).

2. CIVILNA DRUŽBA IN NOVA DRUŽBENA GIBANJA

Govoriti o zelenih gibanjih v jugoslovanski realnosti pomeni predvsem »spoprijeti se z vprašanji odnosa med političnim sistemom in civilno družbo v tej državi,« je zapisal Franco Juri.⁵⁷ To trditev je mogoče utemeljevati na dveh ravneh. Najprej na sociološko deskriptivni oziroma historično empirični. Vprašanje CD kot možnega alternativnega modela družbe so prva pri nas artikulirala NDG,⁵⁸ ta gibanja so se, kot sva že zapisala, vsaj deloma artikulirala v civilno-družbenem diskurzu. Za prvo polovico 80. je mogoče reči, da so bila ta gibanja (oziroma akterji alternativne scene) »razumljeni kot ključni akterji oziroma producenti civilne družbe, institucije alternativne scene kot privilegirane civilnodružbene institucije, alternativna javnost kot ključna artikulacijska instanca in katalizator neodvisne demokratične javnosti, javnosti civilne družbe« (Mastnak 1987d, 92). Druga raven je konceptualna; interpretacija NDG kot (ključnih) akterjev CD se vpisuje v »sociologijo delovanja«,⁵⁹ bolj generalno pa se s tega posebnega vidika lahko misli produciranje CD, se pravi CD kot produkt družbenega delovanja, družbenih bojev.⁶⁰

Ta »akcijska interpretacija« CD je bila ostro kritizirana. Kontinuirano jo zavrača Bibič, in sicer nastopa proti »redukciji civilne družbe na nova socialna gibanja« (Bibič 1986a, 1208; 1986b; 1986c; precizneje: 1987a, 1612) in poudarja strukturna določila CD (ključni med njimi sta razredna struktura in politične organizacije). Adam pa to interpretacijo povzame z geslom »civilna družba kot družbena opozicija, sestavljena iz novih družbenih gibanj« in ji postavlja nasproti geslo, za katerega se sam zavzema: »civilna družba kot koleracijski pojem in kot rezultat procesa modernizacije« (Adam 1987). Opozarja, da NDG zaobidejo vprašanje trdnjše medsebojne koordinacije in političnega zastopništva in da poleg njih obstajajo še drugi akterji, da NDG niso »najbolj avtentični glasniki prebujajoče se civilne družbe« (ibid., 7); v novejši razpravi tudi dokazuje, da NDG, zlasti punk in postpunkovska scena, zgodovinsko gledano niso nič novega (cf. Adam 1988).

Zdi se, da pri teh kritikah prihaja do nekaterih nesporazumov. Najprej, akcijska teorija CD ni reducirala na NDG; še toliko manj je govorila o »avtentičnosti« akterjev. Nadalje, koncept družbene opozicije je bil oblikovan v navezavi na izkušnje demokratične opozicije, ne kot tematizacije slovenske historije, in v družbeno opozicijo nikdar ni štel samo NDG;⁶¹ v novejših zapisih se zavrača sam pojem opozicije (cf. Mastnak 1988a). Potem, vprašljivo je, ali je lahko en teoretski model – tako rekoč an sich – merilo drugega: ali sta lahko marksizem (ali celo marksistični ideologem) ali modernizacijski teorem preprosto kriterija za presojanje akcijso-sociološkega modela, ali pa je komunikacija med teoretskimi modeli zapletenejša. In nazadnje, zanimivo je, da kritike akcijskega teoretskega nastavka zaobidejo vprašanje, ki je zanj konstitutivno: difference med NDG in tradicionalnimi družbenimi gibanji (cf. o tem Mastnak 1986a, 1987b). Tako sa zgodi, da v modernizacijskem konceptu, na eni strani, zgodovina napreduje in ustvarja CD, zgodovina akterjev (njihovo razmerje do Akterja, zgodovinske evolucije, pri tem ni definirano) pa je, na drugi strani, večno vračanje istega, v marksističnem pa se spregleda, da je CD, ki jo konstituira komunistično politično gibanje (Partija), nekaj drugega od CD, ki jo producira NDG.

3. VPRAŠANJE POLITIKE

To vprašanje je tesno povezano s prejšnjim. Na konceptualni ravni lahko navedemo dva tipa razmišljanja. Offe govori, da NDG politizirajo CD, Konrád pa najde »etos civilne družbe« v antipolitiki.⁶² V razponu, ki ga nakazujeta ti dve stališči, so se gibale tudi razprave o CD pri nas. Akcijsko-sociološka konceptualizacija CD je bila praviloma apolitična oziroma antipolitična. Ugotavljala je, da NDG kot akterjem CD ne gre za oblast – državo skušajo »samo« po-

⁵⁷ Juri 1987. – Juri je sicer med aktivisti italijanske narodne skupnosti pri nas, ki za letos napovedujejo tudi srečanje o problemih CD v Sloveniji in Italiji (»Pojdj svojo pot...«), *Primorske novice*, 4.3.1988.

⁵⁸ Tu ne načenjava vprašanja, ali je upravičeno govoriti o NDG pri nas – opozarjava na kontroverze: Behler 1986; razprava v *Komunistu* (Ljubljana), 12.6.1987; Mastnak 1987c.

⁵⁹ Ni mogoče spregledati Tourainovega vpliva – cf. njegovo že klasično *La voie et le regard*, Paris 1978 (prev.: *Sociologija društvenih pokretov*, Beograd 1984).

⁶⁰ To je temeljna sociološka oznaka moderne družbe – cf. Klaus Eder, »Soziale Bewegung und Kulturelle Evolution. Ueberlegungen zur Rolle der neuen sozialen Bewegungen in der Kulturellen Evolution der Moderne«, *Soziale Welt*, posebna št. 4, 1986, 336.

⁶¹ Cf. Mastnak 1986d oziroma 1986e.

⁶² Claus Offe, *Nova družbena gibanja: izven mejam institucionalne politike*, Ljubljana 1987; György Konrád, *Antipolitik*, Frankfurt/M 1985.

tisniti v legalne, legitimne in funkcionalne okvire, jo nadzirati, ne pa odpraviti ali strmoglaviti: od oblasti ne zahtevajo »nič drugega, kot da je oblast« (Bakše 1986, 38)–, da uhajajo partijskemu političnemu prisvajanju ali ideološkemu posredovanju (cf. Tome 1985, 1986; Mastnak 1985c; Krivic 1986); precizirala je, da ta gibanja ne le niso politične organizacije, ampak tudi, da politične organizacije niso za to tu, da bi jih posredovale: posredujejo lahko samo njihove zahteve (Kokot 1986). Poleg tega je, na drugi ravni, skušala dokazati, da avtonomno družbeno organiziranje oziroma družbeno samoorganiziranje implicira logiko, ki je drugačna od politične.⁶³

Avtorji, ki so sicer bliže modernizacijski teoriji in, kot sami pravijo, še posebej poudarjajo pomen razločevanja med državo in CD, so mnenja, da je »boj za avtonomijo civilne družbe«, čeprav še ne pomeni neposrednega boja za oblast, v okviru političnega in ideološkega monizma vedno političen« (Adam 1986), da so družbena gibanja v socializmu »politična že s tem, da obstajajo mimo partijske direktive in ne predstavljajo del 'permanentne revolucije', seveda ob predpostavki, da se uspešno upirajo partiji, ki se trudi, da jih priključi. Politična so tudi s tem, da so dovolj močna, da prestanejo občasne represivne ukrepe. Da torej obstajajo v svojem prostoru na robu« (Podmenik 1986). Takšno mnenje je konsistentno s stališčem, da je CD tudi »nova politična paradigma« (Adam, Podmenik 1985). In s tega stališča je mogoče očitati NDG, da so razsuta (da nimajo trdnjše koordinacije in si ne prizadevajo za politično predstavnost), CD pa koncipirati v kontekstu možne reforme jugoslovanskega političnega sistema, pri čemer so »temeljni pogoji« za njen obstoj politični pluralizem, neodvisne sfere javnosti in pravna država.⁶⁴

Z druge strani se zavzema za političnost CD Bibič, kar je razumljivo, saj med bistvene konstituente CD števa politične organizacije (konkretno seveda ZK). V imenu samoupravljanja in prenove ZK že skoraj nestrpno zavrača »vsakoletne 'antipolitike'« – v teoretiziranje se mu pri tem prikrade nezgrešljivi in nepogrešljivi praktičnopolitični kriterij »sprejemljivosti« (Bibič 1988; cf. Bibič 1987b).

Dodati velja, da je treba konceptualno vztrajanje nekaterih avtorjev pri nepolitičnosti NDG kot akterjev CD razumeti dobesedno. Ne pomeni zavračanja (konceptualizacije) možnih novih političnih akterjev in aktivnosti. Dopusča tudi možnost, da se rekrutirajo, »izrastejo« iz NDG. Vendar bi to pomenilo, da imamo v tem primeru opraviti z novimi političnimi gibanji, da se je družbena opozicija preobrazila v politično opozicijo, da smo stopili iz sfere CD v sfero politike.

4. CIVILNA DRUŽBA, SOCIALIZEM, SAMOUPRAVLJANJE

O »socialistični civilni družbi« se je govorilo le povsem na začetku razprav o CD. Zbornik *Socialistična civilna družba?* (Mastnak 1985a) je že izšel z velikim vprašajem na naslovnici, in obrat k »civilni družbi v socializmu« ali »pod socializmom« se je zgodil tako rekoč prej, kot je bilo opaženo. Velika večina avtorjev dokazuje le, da je sintagma socialistična CD nasmiselna (protislovna, pojmovno nemogoča) – kar je povezano s kritiko marksizma, ampak je močno skeptična tudi do realnih možnosti za obstoj CD v socializmu oziroma pod socializmom. CD v socializmu bi pomenila »pretresti predpostavke socializma oziroma začeti na začetku« (Podmenik 1986); »avtonomna pobuda družbe« je »dolgoročno gledano (...) nezdržljiva s katerimkoli poznanim socializmom« (Tome 1986); »v realnem socializmu, v katerem ima vodilno vlogo Partija, civilne družbe v modernem pomenu ni in je ne more biti« (Hribar 1987, 1873).

V tem smislu je CD pojmovana kot nesocialistična ali postsocialistična,⁶⁵ zapleta pa se pri vprašanju, kako jo sploh misliti. Po dveh modelih je CD pojmovana kot pasivna ali nedejav-

⁶³ Cf. Mastnak 1988b, 1988c. – Cf. tudi Hribar (intervju za *Katedro*, op. cit.): »Zunajpartijska alternativa najprej pomeni zunajpolitično alternativo, alternativo v civilni družbi, iz civilne družbe. Seveda tudi taka alternativa deluje z vidika politike kot politična alternativa. Tako kakor se s panideološkega vidika vse kaže kot ideologija. Vendar je bilo gibanje za *Novo revijo* predvsem kulturniška ustanova in tudi danes je *Nova revija* predvsem kulturniška ustanova. Je najprej revija za mišljenje in pesništvo in šele potem družbeno angažirana, recimo kulturno-politična revija.«

⁶⁴ Adam, Podmenik 1985, 24; Laslo Sekelj, »Politički sistem i model socialističkog građanskog društva«, *Problemi* XXIII (1985), 1.

⁶⁵ Hribar v drugi perspektivi zapiše, da »lahko govorimo kvečjemu o transformaciji moderne v postmoderno civilno družbo, nikakor pa ne o formiranju socialistične civilne družbe« (Hribar 1987, 1871).

na entiteta. Na eni strani je rezultat evolucijskih zgodovinskih procesov: modernizacijskega oziroma civilizacijskega, kot jo spostavlja kot neko – tako rekoč kvantifikabilno – pozitivnost. Na drugi strani se jo povezuje z zastoji v civilizacijski involuciji, ki jo žene socializem. Kot socialna pozitivnost nastopa tam in takrat, kjer oziroma ko socializmu zdrzne na njegovi Zgodovinski poti, kot družbeni pozitivnost je določena z negativnimi opredelitvami socializma: z njegovo nemočjo, slabostmi, krizo... Konstituira jo državne disfunkcije, ne družbene funkcije. Popularna dikcija se večkrat sklicuje tudi na tolerantnost ali benevolentnost oblasti in tudi na marginalnost CD. V osnovi takih pogledov so tradicionalne oziroma predmoderne predstave o politični oblasti in družbenem telesu. Poleg teh dveh modelov, ki veljata ali bi hotela veljati za realistična, je bil formuliran še tretji koncept nesocialistične CD, ki pojmuje CD kot *creatio ex nihilo*.⁶⁶ Ker CD desubstancializira, posveča toliko večjo pozornost njenemu samoproizvajanju.

Med avtorji, ki si prizadevajo teoretsko utemeljiti CD kot socialistično in še posebej kot samoupravno CD, je najbolj profiliran Bibič. Pri tem se po eni strani sklicuje na marksistično tradicijo, po drugi pa na norme jugoslovanske politične in ideološke konstitucije – in prav tu njegovo utemeljevanje nehuje biti teoretsko. Če se koncepcijo CD vpne v »spodbujanje misli in prakse k doslednejšemu praktičnemu uresničevanju sprejetih načel samoupravljanja in političnega sistema« (Bibič 1986a, 1211) ali postulira, da je »ravno dimenzija samoupravljanja (...) tista razsežnost, ki po svoji notranji naravi vpliva in mora vplivati na presojo o civilni družbi, pa tudi o politični državi, zlasti če mislimo obe v perspektivi njune socialistične preobraz« (Bibič 1987a, 1607), je konceptualizacija vselej že podrejena nadteoretski instanci politične pravdnosti.⁶⁷ V novejših razpravah se vse bolj izraža ne več ideološko nasprotovanje takemu gledanju, pač pa strukturno odmikanje od takega načina razmišljanja: pretrganje slovite »povezave med teorijo in prakso«. Konsekventno, civilnodružbenim dejavnostim – med njimi teoriji CD – ne gre za spreminjanje sveta, še sploh pa ne za kake revolucionarne spremembe.⁶⁸

Medtem ko je za Bibiča zveza med samoupravljanjem in problematiko CD v socializmu »organska« oziroma »bistvena« (Bibič 1986a, 1208; 1986c), za druge avtorje ni nujna oziroma je možna Bebler, recimo, pravi: »Civilna družba je nemogoča brez samouprave in samouravnavanja v številnih družbenih celicah. Brez tistega, kar se pri nas uradno imenuje samoupravljanje, pa je civilna družba živa in zdrava v marsikateri drugi državi, v preteklosti pa je obstajala tudi pri nas« (Bebler 1987). Ne glede na to, kako posamezni avtorji gledajo na razmerje med CD in (samoupravnim) socializmom, pa ni nikogar – političnih retroortodoksov seveda ne štejeva, pa še potuhnili so se: v javnosti so neobstoječi – ki bi ne bil prepričan, da bi uveljavljanje (elementov) CD prispevalo k izboljšanju položaja v državi in tudi k razvoju socializma: bodisi v demokratični socializem bodisi v postsocializem.

5. DEMOKRACIJA

Protagonisti razprav o CD soglašajo, da je uveljavljanje CD povezano z demokratizacijo družbe in po-

litičnega sistema. Kakor pa različno pojmujejo CD, tako se razlikujejo tudi njihovi pogledi na to, kaj naj bi bila demokracija.

Koncepcija CD kot samoupravne CD se seveda ujema s predstavami o socialistični demokraciji, ki je, če je dosledno izpeljana, pojmovana kot neposredna demokracija. Na ravni politične zainteresiranosti se to pojmovanje izteče v zavzemanje za (vsestransko) prenovo partije in postularjanje »nadaljnega razvoja samoupravljanja«, ki naj omogoči delavcem, da bi resnično odločali o vseh družbenih vprašanjih. Demokracija ima torej razredno substanco, tako da je,

⁶⁶ Cf. Mastnak 1986b, 1988c. – Ugotoviva lahko, da je ta avtor, ki ga je svojač zaneslo v »uveljavljanje romantičnega koncepta civilne družbe« (Adam 1986), zdaj padel v mistično pojmovanje CD. Takrat je govoril o sreči, zdaj že o duši.

⁶⁷ Ključen problem poskusov teoretizacije samoupravne CD je zadela Darka Podmenik, ko je na razpravi Slovenskega politološkega društva novembra 1986 opozorila, da teorije samoupravljanja ni. To je zabeležilo tudi novinarsko poročilo: »Razprava je pokazala, da je s stališča (po mnenju nekaterih neobstoječe) teorije samoupravljanja težko definirati civilno družbo kot od države jasno ločeno, vendar ob njej obstoječo sfero« (»Socialistična civilna družba na poti med teorijo in prakso«, *Delo*, 14.11.1986).

⁶⁸ Prva je jasno in nedvoumno izrazila to razpoloženje ljubljanska – postpunkovska – hard core scena. Npr.: »Komunizem/ha, ha, ha/socializem/bla, bla, bla/nočem spremenit sveta itd.« (S.D.A.M., »Blac«); »besede v prazno/revolucija je kurba/diktatura proletariata je laž in utopija itd.« (U.B.R., »Revolucija je kurba«) – ponatisnjeno v Malečkar, Mastnak 1984, 416, 418. – Poskus teoretizacije: Mastnak 1988 b, 1988c.

skladno s tem, klasistično pojmovana celo pravna država (cf. Igličar 1987).

Na drugi strani narašča kritičnost do samoupravljanja kot »osnovnega principa, na katerem temelji celotna politična organizacija družbe in ki je institucionalno vgrajen v samo strukturo države« (Bibič 1987a, 1614), se pravi do t.i. integralnega samoupravljanja.⁶⁹ Če se na makrosociološki ravni dokazuje, da je »družba dela« že zašla⁷⁰ in da potemtakem ni več ne delovne ne delavskorazredne baze, na kateri bi bilo moče utemeljiti učinkovit in sodoben model socialistične demokracije, se na ravni politične teorije rehabilitira klasične (»meščanske») modele demokratičnega odločanja (s predstavniškim sistemom, političnim pluralizmom, svobodno javnostjo, ki lahko nadzira »dejavnost države«, vladavino zakonov ali pravno državo,⁷¹ ki garantira spoštovanje človekovih pravic in državljanskih svoboščin), na ravni filozofskih raziskovanj pa ugotavlja, da substancialna zasnova demokracije ni mogoča, da je demokracija formalna, ali pa je ni.⁷²

Bibič seveda pravilno ugotavlja, da bi – če bi postavili kot vprašanje »samo ločevanje ali celo poglobljanje ločevanja med civilno družbo in (politično) državo« – »Težili bolj k liberalizaciji, ne pa tudi k (samoupravni) demokratizaciji« (Bibič 1987a, 1616). Problem – če je to sploh problem – je v tem, da liberalizacija v sedanjih razpravah ne nastopa več kot slabšalnica ali diskvalifikacija in da je že malone samoumevno, da brez tistega, kar nakazuje ideološka oznaka liberalizacija/liberalizem, ni mogoče resno razmišljati o demokraciji; in, komplementarno, tista čustva, s katerimi se je prepričevalo, da brez socializma ni demokracije, da sta socializem in demokracija nujno povezana, so se ohladila, tako da je prav mogoče koncipirati demokracijo tudi mimo socializma. Misel, da je liberalizem bliže demokraciji, kot samoupravljanje, bi komaj še koga pretresla. In če Bibič – povsem konsekventno – zatrjuje, da se »polna svoboda izraža ne samo v 'freedom from', marveč tudi v 'freedom to'« (ibid.), je bil na drugi strani rehabilitiran prav pojem negativne pravne svobode.⁷³ Najsi se to kaže kot začasna⁷⁴ ali načelna rešitev, pa je tisti družbeni in politični imaginarij, ki se je gibal na osi odtujitev – razodtujitev, vržen s tečajev.⁷⁵

83

Še eno plast te problematike načenja vprašanje, ali je CD identična z demokracijo. Mnenje, da taka identiteta obstaja, je mogoče najti v kakem starejšem polemično enostranskem članku; neizrečeno, kot idealna podoba CD, se morda skriva za tistimi stališči, ki pravijo, da to, kar obstaja pri nas, ni CD. V socialistični koncepciji CD je identiteta pogojna: ker je samoupravljanje demokratično, je CD demokratična, če je samoupravna. Morda je najpogostejše stališče tisto, ki razume CD kot pogoj možnosti demokracije: CD ni nujno demokratična, brez nje pa demokracija ni mogoča, ker je CD tisti »prostor«, v katerem lahko potekajo boji za demokracijo. Medtem ko je večina tekstov usmerjena k demokratični viziji CD, jih je bilo nekaj posvečenih tudi razdelavi »temne plati« CD.⁷⁶ Skoraj vsi se ujemajo v ugotovitvi, da je nedemokratična CD prav samoupravna CD.

⁶⁹ Prva knjižna razgrnitev paradigme CD vsebuje tudi kritiko integralnega samoupravljanja (Zagorke Golubovič: Adam, Podmenik 1985, 20 sq.).

⁷⁰ Cf. Claus Offe, »Arbeitsgesellschaft«, Frankfurt/M-New York 1984.

⁷¹ Teoretske elaboracije pravne države razprave o CD še niso dale. Še več, brez večjih zadreg se meša nemški, angleški in francoski model, še zlasti pa koncepta Rechtsstaat in rule of law.

⁷² Cf. Žižek 1987b, 179 sq., 217. – Darko Štrajn v politični razpravi na ZSMS: »Smo v fazi, ko se težko zavzemamo za same stvari, zaradi katerih potrebujemo civilno družbo, pač pa se moramo zavzemati za forme, v katerih se bodo vsebine lahko izrekle« (Bakše 1986, 34). – Med ključnimi teoretskimi referencami je Claude Lefort, *L'Invention démocratique*, Paris 1981.

⁷³ Cf. Mastnak 1986f. – Teoretska referenca zlasti Franz Neumann, *The Democratic and the Authoritarian State*, Glencoe 1957.

⁷⁴ »Ponujena 'svoboda za' bo lahko pri nas postala stvarnost le, ko bodo izrinjeni in onemogočeni številni oblastniški monopoli ter ukročena razpredena sredstva politične manipulacije. Ker pa se to ne bo zgodilo tako kmalu, nam občanom ne bo nič škodovalo tudi več 'svobode od'« (Bebler 1987).

⁷⁵ Če neomarksistična kritika vidi v vsem tem vračanje k »tradicionalnemu liberalističnemu projektu« in nepremišljen »apologetski odnos do meščanske družbe 19. stoletja« (cf. M. Marković, op. cit.), taka ocena sicer ni nepričakovana, je pa neutemeljena. Privajanje moderne tradicije se odvija preko kritičnega odnosa do izkušenj postmoderne kritike in socialističnega protimodernizma.

⁷⁶ Cf. Žižek 1987c, 1987d; Mastnak 1986f oziroma 1987 d; Goloblič 1987; kritično proti temu: Adam 1988, Hribar 1988. – Ljubo Bavcon se ob tem spominja zelo impresivne socialistične izkušnje: »Starejši se spominimo grobnih aplavzov in hrumenje množic, ki so vpile 'Sieg heil!' in v imenu tega počele vsemogoče stvari. Ko so nacisti tepli socialdemokrate in komuniste, ropali, razbijali židovske trgovine, je državna policija stala ob strani, obrnila se je proč in ni hotela nič videti. Civilna družba je nastopila z vso svojo divjaškostjo, nekulturnostjo in represivnostjo. Civilna družba lahko, poudarjam zato, obstaja samo v pravni državi in je pogoj za obstoj le-te. Druga drugo kontrolirata. Sama po sebi pa ni vrednota.« (Stopnja demokratičnosti sodstva etc., op. cit.).

6. CIVILNA DRUŽBA V KONTEKSTU NACIONALNEGA PROGRAMA

Za izhodišče lahko vzamemo izjavo, ki jo je dal tedanji odgovorni urednik *Nove revije* Dimitrij Rupel v intervjuju za *Teleks*.⁷⁷ Rupel pravi, da je za »moderno državo, za moderno družbo in narod neizbežen vmesni prostor«, ki ga med drugim zapolnjuje tudi *Nova revija* s svojim kritičnim družbenim in kulturnim potencialom. Tej vmesnosti pridaja Rupel tudi širše razsežnosti, nemara tudi »programski značaj«: »V tem smislu si predstavljam, da je ta vmesnost na dolgi rok za konstituiranje slovenskega naroda kot civilne družbe nujen pojav.« (podčrtala P. G. in T. M.). V nadaljevanju intervjuja se Rupel in Grafenauer ne spuščata v kakršnokoli podrobnejšo utemeljevanje gornje ideje. Pač pa se v znameniti 57. številki *Nove revije*, v kateri so bili objavljeni prispevki za slovenski nacionalni program,⁷⁸ pojavi razdelek z naslovom *O civilni družbi*, v katerem so, vsaj v formalni zvezi z nacionalnim programom, objavljeni teksti »Arhaičnost: civilnost« (Goljevšček 1987), »Politični sistem civilne družbe« (Pučnik 1987) in »Civilna družba pod slovenskim socializmom« (Tomc 1987a), ki sicer ni uvrščen v ta razdelek.

V uvodu je uredništvo navedlo vrsto omejitev in relativizacij, ki naj bi preprečevale, da bi objavljene tekste mogli neposredno brati kot nacionalne programe ali kot prispevke h kateremukoli že obstoječemu nacionalnemu programu. Objava teh prispevkov naj bi predvsem vzbudila premišljevanje o novi koncepciji slovenstva, ki naj bi se konstituiralo v ustanovah potencialno suverena naroda in v njegovem vsakdanjem življenju – glede na zahteve nove zgodovinske epohe.⁷⁹ Slo naj bi za perspektivo v kateri je mogoče »formulirati različne programe«⁸⁰ pri čemer uredništvo ne navaja ali naj bi šlo za formuliranje različnih nacionalnih programov ali različnih političnih oziroma družbenih projektov razvoja slovenske družbe. Pojem civilne družbe se v tem kontekstu pojavlja v dveh pomenih: a) kot »analitski instrumentarij«, čeprav ne natančno razdelan, za analizo sodobnega slovenstva in slovenske družbe. Duhovno, politično in kulturno stanje slovenstva se analizira predvsem z vidika odstopnosti civilne družbe, moderne državne organizacije in suverenosti. In b) civilna družba nastopa kot *normativna kategorija*, torej kot cilj, ki ga je treba realizirati, da bi lahko Slovenci živeli normalno življenje. Navzlic zatrevanju o nasprotnem, lahko iz prispevkov razberemo, da pravzaprav ne obstaja niti logična niti nujna vsebinska povezava med obstojem civilne družbe in slovensko ali kakršnokoli drugo nacionalno in državno suverenostjo. Prav lahko kak narod ni suveren, predvsem ne v smislu državnosti, pa ima močno razvito civilno družbo, in obratno, suverenost kakga naroda ne pove dosti o politični obliki vladavine, pa tudi ne o ustroju družbe. Tekst Alenke Goljevšček je zanimiv kot kulturno-antropološki esej o slovenskih kulturnih gibanjih pretekle in polpretekle dobe. V določeni meri relativizira ustaljeno predstavo o kulturi in umetnosti kot nosilcu, ki je Slovence oblikoval v moderen narod. Goljevščkova opozarja, da se je dobršen del kulturnega mobilizacijskega in narodno prebudniškega programa artikuliral v pojmih rodovnosti, bratstva, milenarizma, sovraštva do tujstva. To pa so kategorije, ki so ekskluzivne in ne trpijo tolerance. Avtorica tudi ugotavlja, da so nosilci »civilnosti«, neštevilni strokovnjaki in racionalizatorji, ostali pozabljeni. Avtorica zastopa povsem sodobno pojmovanje civilne družbe, zato njeno opredelitev navaja v nekoliko daljšem citatu: »Vir civilnosti je prazno, tj. slehernemu odprto mesto. Družba gravitira okoli mehanizma oblasti, razumljenega kot moč, ki ne pripada nikomur, ampak je postavljena v vsem skupno središče, vsak lahko pride vanj, ne da bi ga mogel za trajno osvojiti; vstopi, pove, kar ima povedati, in odstopi mesto drugemu. (...) Civilna družba je realistična, ne utopična: ve, da je kaos neukinljiv, da se ga ne da enkrat za vselej ukiniti, pa si prizadeva, da bi ustvarila najboljše pogoje za njegovo nujno, a socializirano in samoomejevalno izražanje.« (Goljevšček 1987, 123)

Podobno pojmovanje CD – ni težko opaziti poznavanja sodobne francoske politične filozofije

⁷⁷ »Nova revija: nočemo biti ne opozicija ne apologija. Pogovr z glavnim urednikom Nikom Grafenauerje in odgovornim urednikom Dimitrijem Ruplom. *Teleks*, št. 28, 10. julij 1986, str. 24.

⁷⁸ Reakcije uradne politike v Sloveniji in Jugoslaviji na 57. številko *Nove revije* so razkrile prave dimenzije politične kulture v jugoslovanskem socializmu. Vrstile so se obsodbe, posebej je prednjačil predsednik RK SZDL Jože Smole, ki je reviji očital, da je prestopila meje »samoupravnega pluralizma«, nekaterim avtorjem so očitali narodno izdajo ali »spogledovanje z »narodnimi izdajalci« itd. Vrstile so se zahteve po političnem in sodnem preganjanju nekaterih avtorjev. Neka občinska borčevska organizacija v Zagrebu je celo vložila kazensko prijavo. Poskuse »sodnega preganjanja je, vsaj na politični ravni, zaustavila izjava Predsedstva CK ZKS, ki se je zavzelo za idejni spopad ne pa kazensko represijo. Ne glede na to pa sta dotedanji glavni in odgovorni urednik morala oditi. Njuna zamenjava je bila olajšana s tem, da jima je mandat v tem času že potekel.

⁷⁹ »Prispevki za slovenski nacionalni program«, uredniški predgovor, *Nova revija*, VI. 57, 2.

⁸⁰ *ibid.*, 2.

je, srečamo pri Tarasu Kermaunerju. Nanj opira kritiko gentilizma – »slovenske magične sakralne ideologije, ki bi mogla postati eden od virov za mogoči slovenski (na)rodni levi totalitarizem« (Kermauner 1988a). Gentilizem je zanj »slovenska različica heideggrovstva oziroma tendence k posvečenemu kolektivizmu«, medtem ko »CD temelji na veri v ustvarjalnega posameznika, ki oblikuje lastno resnico« (Kermauner 1988b). Zato je za Kermaunerja gentilistično pristajanje na CD bodisi nelogičnost in nedomišljenost bodisi politični oportunizem.⁸¹ Z gentilizmom – »magično ideologijo narodne biti, slovenske zemlje, krvi, prednikov in izvirnostim domovine kot, najvišje, vrednote« – povezuje nevarnost fašizma oziroma fašizacije (ibid.), CD pa z demokratizacijo. Demokracijo pojmuje izrazito moderno ali tudi postmoderno – kot družbo z izpraznjenim in vsem dostopnim središčem, »postmoderna civilna družba« je »sestavljena iz samih robov (fragmentov, avtonomij, kapilar)« (Kermauner 1985, 404; Kermauner 1986, 277) – in bolj kot se kritika slovenskega gentilizma (in, komplementarno, jugobalkanske rodovne družbe)⁸² radikalizira, bolj se navezovanje CD na ideal polisa umika (post)moderno demokratičnemu pojmovanju CD.⁸³

7. CIVILNA DRUŽBA IN (POLITIČNA) TEHNOLOGIJA

O d pomembnejših prispevkov o civilni družbi v *Novi reviji* je potrebno omeniti Jožeta Pučnika, in sicer že omenjeni tekst »Politični sistem civilne družbe« (Pučnik, 1987) ter še dva prispevka, ki sta bila objavljena v kontekstu razprav o ustavnih spremembah (Pučnik, 1987a, 1987b). Toda ti prispevki niso zanimivi predvsem zaradi tega, ker tematizirajo »vprašanje Slovencev« v kontekstu nacionalnega programa ali pričakovanih ustavnih sprememb, temveč zato, ker ponujajo zanimivo tematizacijo samega koncepta civilne družbe.

85

V vseh treh tekstih se neločljivo prepletajo kritika leninistično zasnovane družbene organizacije in političnega sistema, vprašanje o možnostih in poteh sprememb realnosocijalističnega in še posebej jugoslovanskega političnega sistema ter vprašanje suverenosti slovenskega naroda. Pri tem vzpostavlja naslednjo »logiko ekvivalence«: leninizem je totalitarni politični sistem, je odsotnost demokracije, civilne družbe, je zanikanje nacionalne suverenosti. Ta logika ni sporna, pač pa je dvoumna njena izpeljava v obratni smeri: civilna družba je enako demokratizacija, demokratizacija je vzpostavitev nacionalne (državne) suverenosti (cf. Pučnik 1987a, 1256).

Ključno za razumevanje Pučnikovih razmišljanj o civilni družbi in preobrazbi leninističnih političnih sistemov je njegovo pojmovanje *tehnologije*: »osnovna poteza te tehnologije je urejanje mnogoterosti po pravilu konstituiranja konstruktov kot skupnih imenovalcev, ki omogočajo vsakokratni red, po istem kopitu pa tudi reflektivno aplikacijo na samega sebe kot reda redov« (Pučnik 1987, 131). Pučnik pripominja, da je ta opredelitev popolnoma brez vsebinska in prazna, zato jo podrobneje utemeljuje s pomočjo opredeljevanja političnega sistema. »Politični sistem je torej specifična oblika urejanja mnogoterosti, pri kateri se realizirajo zelo strmi redi, to je takšni z minimalno stopnjo upoštevanja notranjih struktur urejenih predmetov, tj. ljudi. Torej je politični sistem kot instrument urejanja strukturno determiniran kot izredno abstrakten, kar naravnost izziva zlorabo in uporabo najbolj splošnega ekvivalenta za abstraktno premostitev razlik med ljudmi kot elementi reda: moči« (ibid.).

⁸¹ Ponavljam, da se strinjam z heideggerjanci v tistih območjih njihove zamisli in prakse, v katerih so – zaradi nelogičnosti? taktike? prebrisanosti? nedomišelnosti? – pristaši pluralistične CD, torej tam, kjer so zunaj območje svete Biti, v zgolj bivajočem, kot temu pravijo sami« (Kermauner 1988a). – O oportunitizmu bi lahko govorili, ker Kermauner meni, da na CD danes na Slovenskem pristajajo tako rekoč vsi: »Partija – vsaj njeno vodstvo in večinski izraz –, slovenska katoliška cerkev, kmetje, izobraženci, meščani, in celo, kot kaže, večina proletariata« (Kermauner 1988b).

⁸² Medtem ko je »nova slovenska socialno-kulturna opcija« danes CD, pa v sicer nezmožni jugoslovanski družbi »iščejo rešitev v integralizmu, ki ga daje armada, duh milenarizma, skladen z vzhodnjaškim despotizmom«; konsezen pristojanje na CD na Slovenskem »najbolj moti tiste Jugoslovane, ki bi radi dosegli novo poenotenje Jugoslavije kulturno-socialno na prvinah balkanske RD (rodovne družbe), politično na neostalinizmu, nacionalno pa na zvezi narodov, ki se odpovedo svojim zvezam v korist velesrbsstva« (Kermauner 1988b). – Cf. Kermauner 1987.

⁸³ Na prehodu iz prve polovice 80. v drugo se je spremenila tudi Kermaunerjeva kritiška ocena Laibacha/NSK. V »premišljevanju ob mlajši slovenski poeziji« je – prav z nastavki civilnodružbenega diskurza – izvrstno lociral razmere, iz katerih se rojeva laibachovska politična drža, obravnavanje totalitarizma kot estetskega predmeta in umetnosti kot politike (Kermauner 1983). Dobra tri leta pozneje pa se sprašuje, če ni NSK »najznačilnejši dometski gibanja, ki obnavlja sveto in zamuje božje«, se pravi gentilizma. In sklene: »Če imajo civilni Slovenci danes kako nalogo, potem se morajo truditi, da bi ločili sveto od narodnega, sveto spet pripeli na božje, sveto brez božjega pa zavrgli kot tisto silo, ki je sorodna eksploziji atomskega reaktorja« (Kermauner 1986b, 773).

132). Ker je politični sistem urejanje zelo strmih redov, in ker je moč zelo splošen ekvivalent, ki jo je lahko odtegniti od infrastrukturne racionalnosti, je ena od značilnosti političnega sistema tudi ta, da njegove »strukturne determinante načelno zavajajo v zlorabo moči« (ibid. 133). Rešitev je v bistvu samo ena: politični sistem, v katerem je ustavno zagotovljen politični pluralizem, ki omogoča vzpostavitev protimoči ter nenehno porazdeljevanje moči med različnimi političnimi strankami. Civilna družba pa je očitno mehanizem porajanja političnega pluralizma. Pučnik obstoj civilne družbe povsem nedvoumno veže na strankarski pluralizem in pravno državo z vsemi njenimi elementi (ločitev med zakonodajo, sodno in izvršno oblastjo). Iz tega izvira tudi Pučnikova kritika socializma in samoupravljanja. Strukturna napaka leninizma – pa naj bo ta samoupravljalški ali ne – je v tem, da njegova politična in urejevalna tehnologija omogoča neomejeno uporabo moči tudi na področjih, ki niso, ali ne bi smela biti, predmet političnega urejanja. To pa je značilnost totalitarne države. Pri Pučniku se postavlja zanimivo vprašanje, zakaj politični sistem civilne družbe v Sloveniji in za Slovenijo tako brezpogojno povezuje z vprašanjem nacionalne suverenosti in državnosti. Zdi se, da to ne izhaja iz njegovega razumevanja civilne družbe kot nacionalne družbe, še manj pa iz njegovega pojmovanja tehnologije kot brezvsebinskega urejevalnega postopka, marveč predvsem iz (tihga) prepričanja, da takšen razvoj v drugih jugoslovanskih republikah ni mogoč.

Ekskluzivni kriterij obstoja civilne družbe je pri Pučniku politični pluralizem v strankarskem pomenu. S tem drži Pučnik zrcalo tistim zagovornikom samo upravnega in celo političnega pluralizma v Sloveniji, ki so pripravljeni priznati domala vse možne oblike njegovega izražanja *razen strankarskega*. Pučnik z naslonitvijo na sodobno sistemsko teorijo nudi prepričljivo analizo in kritiko jugoslovanskega političnega sistema. Obenem pa pojem civilne družbe preveč zožuje na politični in strankarski pluralizem. Seveda ne zatrujeva, da Pučnik enači stranke s civilno družo, pa vendarle: drugi »elementi« civilne družbe, kot na primer kulturni, socializacijski itn. so pri razgrinjanju »programa« demokratizacije slovenske družbe povsem zanemarjeni. Demokratizacija je samoumevno izenačena s strankarskim pluralizmom.

8. MODERNA IN POSTMODERNA CIVILNA DRUŽBA

V 67. in 68. številki *Nove revije* je v razdelku, ki je posvečen »Demokratizaciji in ustavnim spremembam«,

Tine Hribar objavil prispevek z naslovom »Civilna družba, pravna država in legitimna oblast«⁸⁴ (Hribar 1987). Ta tekst je pomemben predvsem zaradi tega, ker avtor z namenom, da bi jo poimenoval in osmisli nekateri nove družbene in politične fenomene v sodobnih družbah, privzame pojem postmodernizem civilne družbe, ki ga je leta 1985 uvedel Kermanner.

Hribar začenja razpravo s prikazom in obsežnim komentiranjem Keanovega teksta⁸⁵. Slednjemu očita uporabo sintagme *socialistična civilna družba*⁸⁶, ki nima »teoretske, temveč le utopično provinienco« (ibid. 1866). Kritika te sintagme je seveda popolnoma upravičena, saj vsi dosežki politični sistemi v socializmu uveljavljajo vodilno vlogo ene partije in preprečujejo ali pa postavljajo resne omejitve izražanju političnega pluralizma. Govorimo lahko kvečjemu o civilni družbi v socializmu, pa še to z določenimi omejitvami, kajti »moderne civilne družbe pred legitimno oblastjo in pravno državo ni« (ibid. 1873). Lahko pa obstajajo samo njeni zametki. Hribar razlikuje med predmoderno, moderno in postmoderno civilno družbo. Kriterij razlikovanja je odnos oziroma razmerje med enakostjo in svoboščinami: »V predmodernej civilni družbi so hierarhično razporejene svoboščine pred enakostjo. V moderni civilni družbi je enakost (predvsem pred Zakonom) pred svobodo. (...) V postmodernej civilni družbi se na podlagi realizirane formalno pravne enakosti znova začenja uveljavljati manjšinsko pravo: pravica manjšine, da terja od večine vsebinske svoboščine« (ibid. 1874). Bojazen, da gre pri uveljavljanju pravic »manjšin« (na primer ženske, homoseksualci, alternativne kulture, mali narodi, etnične skupine itd.) za ponovni konservativizem, je po Hribarju odveč: »Kajti podlaga novih, postmodernih privilegijev je formalno pravna enakost kot že realizirana enakost.

⁸⁴ Pravzaprav gre za referat, ki ga je Hribar predstavil na simpoziju Civilna družba in država oktobra 1987 v Ljubljani. Uvrstitev tega teksta v *Novo revijo* v kontekstu razprave o ustavnih spremembah upravičuje majhen dodatek, ki opozarja, da tendenc po moderni in postmodernej civilni družbi ter pravni državi v predlogu ustavnih sprememb ni najti, zato se tudi nima smisla spuščati v kakršnekoli spreminjalne predloge (Hribar 1987, 1877).

⁸⁵ John Keane: »Civilna družba in država od Hobbesa do Marxa in še naprej«, v Mastnak, 1985 a.

⁸⁶ Medtem je Keane že sam odstopil od uporabe sintagme *socialistična civilna družba*.

Privilegirane pravice in svoboščine se zdaj oblikujejo prek, ne pred ali nad enakostjo» (ibid. 1874). Hribar ilustrira značilnosti pojavljajoče se postmoderne civilne družbe z novimi družbenimi gibanji, ki »osebna prepričanja znova dvigujejo na javno raven. Ne da bi pri tem odpravljala razliko med zasebnim in javnim, ki jo je uveljavila moderna civilna družba» (ibid. 1875). Hribarjevo razmišljanje o postmoderni civilni družbi je precej podobno Offejevemu opisu *nove politične paradigme*⁸⁷; oba namreč povezujeta nekatere temeljne spremembe moderne družbe z nastopom novih družbenih gibanj. Vsekakor so v Hribarjevo razlikovanje med moderno in postmoderno družbo investirani nekateri pomembni razločki, ki nam omogočajo koncipiranje problematike civilne družbe z vidika »produkcije družbenosti«, ki ne vstopa nujno v politično sfero in ne samo v kategorijah strankarskega oziroma političnega pluralizma. Ta je, kot že rečeno, v tej ali oni obliki nujna, toda nove razsežnosti civilne družbe se nam razkrijejo šele tedaj, če je ne omejimo samo nanj.

Hribar tudi ugotavlja, da je razlikovanje med elementi moderne in postmoderne civilne družbe v socializmu oteženo, pač zato, ker niso izpolnjene nekatere temeljne predpostavke za civilno družbo. To njegovo tezo bi lahko še razširila: prav zato, ker se v socializmu pojavljajo samo fragmenti moderne civilne družbe, so akterji »postmodernih elementov civilne družbe« postavljeni v razdvojen položaj: zahtevati morajo moderno civilno družbo, da bi lahko iz njene kritike izpeljali tudi tiste »zahteve«, ki jih Hribar uvršča v obdobje »postmodernosti«.

BIBLIOGRAFIJA

87

- Adam, Frane (1986): »O zelenih in rdečih«, *Mladina*, št. 13, 4. april.
- Adam, Frane (1987a): »O treh pristopih k pojmu civilne družbe«, *Katedra*, XXVIII, 10-11.
- Adam, Frane (1987d): »O treh pristopih k pojmu 'civilna družba'«, *Družboslovne razprave*, VI, 5.
- Adam, Frane (1988): »Civilna družba, država, totalitarizem«, *Nova revija*, VII, št. 72-72.
- Adam, Frane, Podmenik, Darko (1985): »Predgovor«, V: Mastnak 1985a.
- Arzenšek, Vladimir (1986): »Delavsko gibanje in samoupravni socializem«, *Nova revija*, V, 46-47.
- Arzenšek, Vladimir (1987): »Marksizem in demokratični socializem«, *Družboslovne razprave* IV, 5.
- Bakše, Ingrid (ur.) (1986): »Zapisi z okrogle mize ZSMS in družbena gibanja«, *Hladni mir in druge vroče teme*, ABC 1, Ljubljana.
- Bakše, Ingrid, Hren, Marko (1986): »Za mirovno kulturo namesto nasilja«, *Dnevnik*, 24. maj.
- Balažič, Milan (1987a): »Za štetni blagor«, *Teleks*, št. 22, 28. maj.
- Balažič, Milan (1987b): »Civilna družba skozi 'samoupravno' mikrofiziko oblasti«, *Problemi*, XXV, 1.
- Babler, Anton (1986): »Zakaj pri nas ni mirovnega gibanja?«, *Teleks*, 47, 20. november.
- Bekeš, Peter (1988): »Prenova ni le prosvetljeni oplesk«, *Delo*, 26. april.
- Bibič, Adolf (1972): »Zasebnost in skupnost. Civilna družba in politična država pri Heglu in Marxu«, Ljubljana.
- Bibič, Adolf (1981):
- Bibič, Adolf (1984):
- Bibič, Adolf (1986a): »Civilna družba v socializmu?«, *Teorija in praksa*, XXVIII, 11.
- Bibič, Adolf (1986b): »Civilna družba je samoupravljanje«, *Delo*, 28. november.
- Bibič, Adolf (1986c): »Enačaj je treba popraviti«, *Delo*, 6. december.
- Bibič, Adolf (1987a): »Civilna družba, politična država, samoupravljanje«, *Teorija in praksa*, XXIV, 12.
- Bibič, Adolf (1987b): »Civilna družba in država pri Gramsciju«, v A. Gramsci, *Civilna družba in država*, Ljubljana.
- Bibič, Adolf (1987c): »Še enkrat o civilni družbi«, *Delo*, 4. april.
- Bibič, Adolf (1988): »Civilna družba in prenova našega javnega življenja«, *Dnevnik*, Z/Z, 29. marec.
- Debenjak, Božidar (1981):
- Gaber, Slavko (ur.) (1988): »Onstran samoupravljanja s temelji marksizma«, *Mladina*, št. 18, 6. maj.
- Gantar, Pavel (1987): »Sociologija in civilna družba«, *Družboslovne razprave*, IV, 5.
- Gantar, Pavel, Mastnak, Tomaž (1987): »Postmarksizem v družbeni teoriji«, *Teorija in praksa*, XXIV, 12.
- Goljevšek, Alenka (1987): »Arhaičnost: civilnost«, *Nova revija*, VI, 57.
- Golobič, Gregor (1987): »Tako je to!«, *Mladina*, št. 41, 27. november.
- Gregorič, Miloš (1987): »Civilna družba kot polje ideološkega boja«, *Družboslovne razprave*, IV, 5.
- Gregorič, Miloš (1988a): »Civilna družba in sociologija«, *Problemi*, XXVI (v tisku).
- Gregorič, Miloš (1988b): »Heterogeno branje«, *Mladina*, št. 18, 6. maj.
- Grnčič, Matevž (1987): »Odnos slovenskega (tradicionalnega) katolicizma do družbe (cerkve) in države«, *Družboslovne razprave*, IV, 5.
- Hren, Marko (1985): »Ugovor vesti o služenju vojaškega roka in civilna služba«, *Mladina*, št. 35, 25. oktober.
- Hribar, Tine (1982-83): »Otok onupa. Robinson Crusoe in Kapital«, *Nova revija*, I, 3/4.
- Hribar, Tine (1982-83a): »Otok obupa. Robinson Crusoe in Kapital II«, *Nova revija*, I, 5-6.

⁸⁷ Claus Offe: *Nova družbena gibanja: izjavo mejami institucionalne politike*, Ljubljana 1987.

- Hribar, Tine (1982-83b): »Otok obupa. Robinson Crusoe in Kapital II«, *Nova revija*, I, 7-8.
- Hribar, Tine (1985): »Samupravljanje, I, II, III«, *Nova revija*, IV, 33-34, 35-36, 37-387.
- Hribar, Tine (1987a): »Slovenska državnost«, *Nova revija*, VI, 57.
- Hribar, Tine (1987b): »Civilna družba, pravna država in legitimna oblast«, *Nova revija*, VI, 67-68.
- Hribar, Tine (1988): »Alternativnost Nove revije«, *Nova revija*, VII 69-70.
- Igličar, Albin (1987): »Država blaginje, civilna družba in pravna država«, *Družboslovne razprave*, IV, 5.
- [Janša Janez] (1986): »Nova družbena gibanja pri nas«, *Dnevnik*, 24. maj.
- Jež, Boris (1988): »Razdržavljenje z žvižgi«, *Delo*, 26. 4.
- Juri, Franco (1987): »Verdi, società civile e potere politico in Jugoslavia«, *Arco baleno* VI, 1.
- Kermauner, Taras (1983): »X + (-) 11 = 7, Premišljevanje ob mlajši slovenski poeziji«, I, II, *Nova revija*, II, 13-14, 15-16.
- Kermauner, Taras (1985): »V čem sta 'politično gledališče' in 'politična dramatika' politična«, *Nova revija*, IV, 35-36.
- Kermauner, Taras (1986): »Uničenje palimpsestov«, *Nova revija*, V, 46-47.
- Kermauner, Taras (1987a): »Pisma z roba«, *Dnevnik*.
- Kermauner, Taras (1987b): »O NSK«, *Nova revija*, VI, 61-62.
- Kermauner, Taras (1988a): »Bulatovič se ne čudim več«, *Dnevnik*, 9. februar.
- Kermauner, Taras (1988b): »Slovenije med Srednjo Evropo in Balkanom«, *Dnevnik*, 10. maj.
- Kreft, Lev (1987): »Civilna družba in socialistična zveza«, *Družboslovne razprave*, IV, 5.
- Kreft, Lev, Mastnak, Tomaž (Ur.) (1982): *Poljska*, Ljubljana.
- Kokot, Marjan (1986): »Organizacija ali gibanje«, *Tribuna*, XXXV, 15.
- Krivec, Ignac (1986): »Nova družbena gibanja«, *Hladni mir in druge vroče teme*, ABC 1, Ljubljana.
- Kuzmanič, Tonči (1987): »Marxova dialektika narave v določitvi 'civilne' družbe«, *Družboslovne razprave*, IV, 5.
- Lesjak, Miran (Ur.) (1987): »Civilna družba in država«, *Mladina*, št. 41, 27. november.
- Malečkar, Nela, Mastnak, Tomaž (Ur.) (1984): *Punk pod Slovenci*, Ljubljana.
- Mastnak, Tomaž (1984): »Za anarholiberalizem«, *Problemi*, XXII, 1-3.
- Mastnak, Tomaž (Ur.) (1985a): *Socialistična civilna družba*, Ljubljana.
- Mastnak, Tomaž (1985b): »De la démocratie en Yougoslavie«, *Problemi*, XXVIII, 7.
- Mastnak, Tomaž (1985c): »Rdeče in zeleno«, *Mladina*, št. 44-45, 27. december.
- Mastnak, Tomaž (1985d): »Sodišče se je vpisalo v zgodovino in ostalo anonimno«, *Mladina*, št. 6, 14. februar.
- Mastnak, Tomaž (1985e): »H kritiki 'Židovskega vprašanja'«, *Problemi*, XXIII, 1.
- Mastnak, Tomaž (1985g): »Dotik predsedstva MK ZKS«, *Mladina*, št. 18, 16. maj.
- Mastnak, Tomaž (1986a): »Delavsko gibanje in nova družbena gibanja«, *Nova revija*, V, 46-47.
- Mastnak, Tomaž (1986b): »Perspektive demokracije v Jugoslaviji«, *Problemi*, XXIV, 2.
- Mastnak, Tomaž (1986c): »H kritiki Marxovega pojma 'bürgerliche Gesellschaft' v Očrtih kritike politične ekonomije«, *Vestnik IMŠ*, VII, 1-2.
- Mastnak, Tomaž (1986d): »Socialistična civilna družba«, *Vaj*, VI, 18.
- Mastnak, Tomaž (1986e): »Socialistična civilna družba, demokratična opozicija«, *Tribuna*, XXXV, 12.
- Mastnak, Tomaž (1986f): »Machen wir uns diese Stadt wieder rein«, *Mladina*, št. 30, 26. september.
- Mastnak, Tomaž (1986g): »Es herrscht bei uns die Volksherrschaft«, *Mladina*, št. 5, 7. februar.
- Mastnak, Tomaž (1986h): »Država, Laibach, civilna družba«, *Radio Študent*, 16. februar.
- Mastnak, Tomaž (1986i): »Neizrečena dobrota, da nam niso usta več zavezana...«, *Problemi*, XXIV, 7-8.
- Mastnak, Tomaž (1987a): »Socialistična civilna družba? Skica aktualnega stanja diskusije«, *Katedra*, XXVIII, 6-7.
- Mastnak, Tomaž (1987b): »K demokraciji spontane sociologije delavskega gibanja«, V: G. Bock, »*Drago delavsko gibanje v ZDA od 1905 do 1922*, Ljubljana.
- Mastnak, Tomaž (1987c): »Signum rememorativum, demonstrativum, prognosticon ali nova družbena gibanja v socializmu«, v: C. Offe, *Nova družbena gibanja: izjave mejam institucionalne politike*, Ljubljana.
- Mastnak, Tomaž (1987d): »Totalitarizem od spodaj«, *Družboslovne razprave*, IV, 5.
- Mastnak, Tomaž (1987e): »Postmarksizem, madžarski primer«, *Vestnik IMŠ*, VIII, 2.
- Mastnak, Tomaž (1987f): »Pred koncem revizionizma in ponovnim rojstvom civilne družbe«, V: M. Rakovski, *Vzvod novevropskega marksizma naproti*, Ljubljana.
- Mastnak, Tomaž (1988): »Für eine gespaltene Friedenslogik«, *Independent Voices*, IV, 1 (Ljubljana).
- Mastnak, Tomaž (1988a): »O moči nemočnih«, *Katedra*, XXVII, 7-8.
- Mastnak, Tomaž (1988b): »Geht es noch darum, die Gesellschaft zu verändern?«, *Vestnik IMŠ*, IX, 1.
- Mastnak, Tomaž (1988c): »Implozija družbenega/civilna družba v čisti obliki«, *Problemi*, XXVI (v tisku).
- Mežnarič, Silva (1987a): »Autonomija pravnega sistema«, *Družboslovne razprave*, IV, 5.
- Mežnarič, Silva (1987b): »Civil Society Project and the Autonomy of the Legal System in Yugoslavia«, *Peace Movement in Yugoslavia* III, 2 (Ljubljana).
- Močnik, Rastko (1985): »Zakaj so Juda izbrali za juda?«, *Problemi*, XXVIII, 1.
- Močnik, Rastko (1986): »Nova zmaga nove politike«, *Mladina*, št. 40, 5. december.
- Močnik, Darko (1987): »Alternativi se je treba prilagoditi«, *Delo*, 28. november.
- Podmenik, Darka (1986a): »Za civilno družbo«, *Tribuna*, XXXV, 15.
- Podmenik, Darka (1986b): »Civilna družba ni samoupravljanje«, *Delo*, 28. november.
- Podmenik, Darka (1987a): »Ali je mogoče razvijati koncept civilne družbe«, *Problemi*, XXV, 1.
- Podmenik, Darka (1987b): »Civilna družba in javnost«, *Družboslovne razprave* IV, 5.
- Pučnik, Jože (1987): »Politični sistem civilne družbe«, *Nova revija*, VI, 57.

- Pučnik, Jože (1987a): »Dvoje temeljnih zahtev«, *Nova revija*, VI, 63-64.
- Pučnik, Jože (1987b): »Smisel in nesmisel ustavne razprave«, *Nova revija*, VI, 67-68.
- Puhar, Alenka (1985): *Peticeje, pisma in tibotapski lasi*, Maribor.
- Riha, Rado (1988): »Zagata z imenom marksizem«, *Dnevnik*, Z/Z, 5. april.
- Rus, Veljko (1988): »Ali je civilna družba res zanikanje samoupravljanja?«, *Delo*, 30. april.
- Stanič, Gojko (1987): »Dialektika civilne družbe in države v znanstveno tehnološkem in družbenem razvoju«, *Komunist*, 9. januar.
- Šoster, Goran (Ur.) (1988): »Bojevanje civilne družbe na obrobju«, *Mladina*, št. 12, 25. marec.
- Štrajn, Darko (1986): »Start za novo umevanje alternativ«, *Mladina*, št. 29., 19. september.
- Štrejn, Darko (1987): »Civilna družba kot univerzalni in kot partikularni projekt«, *Družboslovne razprave*, IV, 5.
- Tome, Gregor (1984): »Spori in spopadi druge Slovenije«, v: Malečkar, Mastnak 1984.
- Tome, Gregor (1985): »Rdeče in zeleno«, *Mladina*, št. 38, 15. november.
- Tome, Gregor (1985a): »Socializem kot nezmožnost družbenega spreminjanja«, *Nova revija*, IV, 37-38.
- Tome, Gregor (1986): »Rdeče in zeleno (III. del)«, *Mladina*, št. 4, 31. januar.
- Tome, Gregor (1986a): »Realno obstoječa gibanja v socializmu«, *Nova revija*, V, 46-47.
- Tome, Gregor (1986b): »Militarization of Society«, *International Booklet/Peace Movement in Yugoslavia*, št. 2-3.
- Tome, Gregor (1986c): »Cold Peace«, *Information Booklet/Peace Movement in Yugoslavia*, št. 2-3.
- Tome, Gregor (1986d): »The Great Pretenders« *Information Booklet/Peace Movement in Yugoslavia*, št. 2-3.
- Tome, Gregor, Mirovna skupina (1986): »Pismo iz Ljubljane – odgovor na 'Praški apel'«, *Bilten Delovne skupine za mirovno gibanje pri RK ZSMS*, III, št. 2.
- Tome, Gregor (1987a): »Civilna družba pod slovenskim socializmom«, *Nova revija*, VI, 57.
- Tome, Gregor (1987b): »Samoupravljanje kot trenutno najbolj realni socializem«, *Družboslovne razprave*, IV, 5.
- Tome, Gregor (1987c): »Bazredna dekompozicija in nacionalno formiranje v povojni Jugoslaviji«, *Problemi*, XXV, 2.
- Urbančič, Ivan (1982/3): »O komunizmu in marksizmu«, *Nova revija*, I, 5-6.
- Urbančič, Ivan (1987): »Jugoslovanska 'nacionalistična kriza' in Slovenci v perspektivi konca nacije«, *Nova revija*, VI, 57.
- Vidmar, Igor (1986): »Provokacija v 7 točkah na temo Država/Laibach, 'civilna družba'«, *Radio študent*, 9. februar.
- Žagar, Mitja (1987): »Civilna družba v socializmu (socialistična civilna družba)«, *Komunist* (Ljubljana), 20. marec.
- Žižek, Slavoj (1987a): »Paris 86: zahteva, ne želja«, *Mladina*, št. 1, 9. januar.
- Žižek, Slavoj (1987b): *Jezik, ideologija, Slovenci*, Ljubljana.
- Žižek, Slavoj (1987c): »Smeri razvoja, Zakaj ni vredno pisati o Agrokomercu?«, *Mladina*, št. 29, 4. september.
- Žižek, Slavoj (1987d): »Partija mora nemudoma iti predaleč«, *Delo*, 28. november.

SODSTVO *Gregor Golobič* IN LJUDSTVO

90

Sredi aprila se je na vrhovnem vojaškem sodišču v Beogradu pričelo ponovno sojenje t.i. *pomagačem Aziza Kelmendija*, večkratnega morilca iz Paraćina. Na sodbo prvostopenjskega sodišča iz Niša sta se pritožili **obe** strani: tako vojaški tožilec generalmajor Ahmet Hodžić kot pravni zastopniki obtožencev. Tožilec zahteva ostrejšo kazni, obramba pa oprostilne sodbe. Situacija je torej čisto jugoslovanska.

Naš tukajšnji namen ni obravnava tega sodnega procesa (ki se je v času, ko to pišemo, šele dobro začel), analiza njegovega doslejšnjega poteka ipd., temveč se nam ob argumentacijah, ki se na njem pojavljajo, v izostreni obliki zastavlja neko ključno aktualno vprašanje našega pravosodja. Beograjska situacija namreč nikakor ni preprosto simetrična, kot se zdi na prvi pogled. Pri tem ne mislimo na konkretne okoliščine ali na mesta, ki jih v procesu kdo zaseda. Res je, da si zahtevi obeh strani stojita diametralno nasproti, vendar pa **argumenti** zanju izhajajo iz povsem drugačnih izhodišč in se dogajajo na povsem različnih ravneh, tako da so pravzaprav med seboj neprimerljivi, **ne da se jih soočiti**. Zato sodišče v Beogradu »sodi« v prvi vrsti samemu sodstvu, odloča med dvema izključujočima se sodnima praksama.

Poglejmo si, kako svojo zahtevo utemeljuje vojaški tožilec:

»Ljudstvo nam ne bo odpustilo, če se nizke kazni prvostopenjskega sodišča ne bodo zvišale.« (Delo, 20.4.) Argumentacija **obrambe** pa se glasi takole: *»Ker ni niti enega materialnega dokaza, ki bi obremenjeval obtožene, pomeni vsaka razsodba sodišča, ki ni oprostilna, velik madež na jugoslovansko pravosodje.«*

Obramba torej ponavlja tisto, kar je dr. Bavcon izjavljal še pred nižkim sojenjem (in požel vrsto ostrih napadov), da namreč materialnih dokazov ni in da medsebojna obtoževanja obtožencev ne morejo veljati kot glavni dokaz. Ob tem velja mimogrede dodati še to, da vsi obtoženi zdaj zanikajo svoje prejšnje izjave, češ da so se bili prisiljeni lagati, ker so jih pretepali in jim grozili s smrtno kaznijo.

Obramba torej postopa tako, kot se za pravo »spodobí«, na ravni **zakona**: nihče ni kriv, dokler se ne dokaže nasprotnega, dokazi pa morajo biti zakonsko veljavni. Povsem nasprotno pa argumentira tožilec: ne sklicuje se na materialne dokaze, na kazenski zakonik itn., temveč na **ljude**, na to, kaj bodo mislili in rekli ljudje. To pa je gesta, ki že načelno nima na sodišču kaj iskati, ki sodi na ulico in v gostilno. Vendar si velja pogloblje pogledati, kdo so ti ljudje. Morda starši pobitih, ki zopet sedijo v sodni dvorani? Za njih je pač vsaka (tudi smrtna) kazen bržkone premila. Tožilec ima v mislih tudi njih, toda meriti mora širše, na neko navidez bolj univerzalno in objektivno entiteto, zato izreče magično besedo: **ljudstvo**. To ljudstvo pa je natanko **civilna družba**. Civilna družba kot sfera »dohovno-živalskega kraljestva«, sfera arbitrarnega terorja, najtemnejšega ideološkega mraka, najnižkotnejših nacionalističnih strasti in brezobzirnega pridobitništva; to je ljudstvo – med drugim – tiste kosovske civilne

družbe, ki je šla na cesto s parolo: »Hočemo vojaško upravo!« Sfera te civilne družbe je poligon najrazličnejših politikanških bojev, prostor bolj ali manj poljubnega interpeliranja podivjanega lumpenprebivalstva. . . – in na to navezuje vojaški tožilec, na to opira svojo zahtevo po ostrejši kazni, s tem »ljudstvom« zamenjuje zakon.

Ta *populus* so »uradni interpreti« paračinskega dogodka vseskozi hujskali in provocirali; to je tisto ljudstvo, ki se je prepoznalo v časopisnem naslovu »*Strelci na Jugoslavijo*« in pri tem svinjsko zaklelo ter s kamenjem krenilo nad albanske slaščičarne. To ljudstvo je konstituirano in konstruirano natanko skozi takšne izjave, kot jih n.pr. še sedaj daje vojaški tožilec: *da je to največji zločin v povojni Jugoslaviji, da so kazni prvostopenjskega sodišča tako mile, da so celo spodbudile Kelmendijevе somišljenike, ki so po Paračinu že večkrat poskušali s podobnimi napadi na vojake* (kot da je samega Kelmendija zadela mila kazen).¹

Mehanizem je preprost in že mnogokrat preizkušen: najprej z vsemi sredstvi izzoveš takšno razpoloženje »ljudskih množic«, potem pa se nanj sklicuješ kot na objektivno instanco. Če kdo oporeka takšnemu načinu dela, proglasiš njegovo početje za nezakonit pritisk na sodišče, če pa dokazuje, da »vse« ljudstvo ne misli tako, kot trdi tožilec, potem se izkaže, da ti drugačermisleči sploh niso ljudstvo, da iz njega izpadejo, prav kolikor mislijo drugače.

Odveč je dodajati, da pomeni takšno početje **negacijo sodstva**, v konsekvenci tudi negacijo (pravne) **države**. Države kot tiste temeljne institucije, ki jo je ljudstvo (družba) ustanovilo ravno zato, da ga »ne posluša«, da se preko nje zavaruje samo pred seboj. Pravna država je pogoj demokratičnosti civilne družbe in njen nujni, zunanji garant. V tem smislu pa je žal država l država pri nas že davno »odmrla« in dokler sodstvo »služi« ljudstvu, je nesmiselno govoriti o kakršnikoli njegovi neodvisnosti.

91

Kot smo že rekli, seveda ne gre le za vojaška sodišča, temveč za neko potezo, ki je značilna za sodstva vseh držav »ljudske oblasti«. Ljubljanski temeljni javni tožilec je n.pr. v intervjuju ob zaplembi sedaj že odplenjene Mladine rekel tudi tole: »*Samo pomislite, koliko preglavic ima zaradi pisanja Mladine slovensko vodstvo, ki izgublja ogromno časa in živcev, če boče, kot ve in zna, nekako ublažiti vso tisto presijo, ki prihaja iz Beograda. Če nič drugega, mora izgubljati dragocen čas, ki ga sicer potrebuje za reševanje ključnih vprašanj bivanja in razvoja slovenske družbe*. (Mladina, št. 13.1.4.) To je sicer izjavil kot odgovor na vprašanje, kako je »*kot človek*« (ne tožilec) nastrojen do pisanja Mladine, vendar pa je glede na šibkost pravnih argumentov zaplembe (kar dokazujeta razsodbi prvostopenjskega in višjega sodišča) tako pri njem kot pri republiškem javnem tožilcu in drugih, s katerimi se je – kot pravi – ob zaplembi posvetoval, očitno **odločilo** prav takšno »človeško« razmišljanje.

Kolikor je beograjska presija, ki povzroča Kučanu, Smoletu in družini preglavice in jih trga stran od vrelcev slovenskega žitja in bitja, nezakonita, je tožilecova naloga jasna; nikakor pa si ne more dovoliti, da jih takole posredno (z zaplembami potencialnih izvorov teh presij) varoval na podlagi razpredanj o ključnem in marginalnem, o zlorabi demokracije itn. Javni tožilec ne more biti velika mama, ki bi skrbela, da njeni nebolgljenji otroci ne bi utrpeli šikaniranja bande iz sosednje ulice. Če niti na eni niti na drugi strani ni kaznivih elementov, potem mora javni tožilec imeti pravico, da – če želi – z vso samoumevnostjo nastopi v javnosti kot »zgolj človek« in se tam z besedo bori proti vsakršnim »*iztirjanjem vlaka demokracije*« ter razpravlja o čemerkoli boče.

Prav v tem leži zanka samoupravnih *vsestransko podružljajoč*e ideologije. Totalizirajoči učinki te ideologije povzročijo, da nek individuum (v našem primeru tožilec) **ne more biti »človek« tam, kjer bi to moral biti** (znotraj civilne družbe, prostora svobodnega umnega delovanja), in ga sili, da je »človek« tam, kjer to ne bi smel biti, kjer bi moral biti le »kolesce v stroju« (v funkciji države). Ta ideologija torej zapre tisti **kantovski prostor razcepa**, ki je nujni pogoj svobode in demokracije. Totalitarni sistem je tisti, v katerem individuum nima pravice biti **razcepljen**.

Boj za demokracijo je boj za **legalizacijo odtujitve in razcepa**.

¹ Tu imamo opraviiti z drugo, nasprotno obliko nanašanja na »ljudstvo« oz. bolje: na ne-ljudstvo, na izvržek ljudstva, to pa »o tisti, ki se zavzemajo za milejše kazni oz. oprostitev in so s tem vsaj posredno – vsekakor pa objektivno – Kelmendijevi somišljeniki. Tudi od tu izhaja zahteva po ostrejših kaznih: to ne-ljudstvo je pač treba temeljito »zastrašiti, kazni mora biti vzgoja. Četudi pristaneva na takšno **utilitaristično** teorijo kazni, pa na-stopi problem, ko postane »vzgojni« cilj tako primaren, da opravičuje vsakršna, tudi nezakonita »sredstva. In v »*paračinskem primeru*« je to očitno.

SPECIALNA VOJNA *Ali Žerdin* NA UNIVERZI

92

Pobuda za ukinitve predmeta SLO in DS na univerzi ni nova. Prvič je bila jasno artikulirana v programu

vodstva študentske organizacije leta 1986. Naslednje leto se je ista pobuda znova našla v programu dela, ker pa se stvar ni premaknila, je podobna zahteva našla svoje mesto v letošnjem programu. Praktično vsa leta je dikcija zahteve ostajala nespremenjena: »Predmet SLO in DS ne dosega ustreznih akademskih ravni, zato ga je potrebno ukiniti«.

Zahtevo po ukinitvi tega predmeta smo lahko srečali tudi v programu prorektorja ljubljanske univerze dr. Rastka Močnika: »Ena pomembnih rezerv so t.i. skupni predmeti. Ponekod jih je mogoče odpraviti in njihove vsebine vnesti v ustrezne strokovne predmete. Drugod jih je treba zasnovati kot specialitično dopolnitev k osnovnemu strokovnemu študiju. Univerza namreč ni kraj za pridobivanje splošne izobrazbe, to mora opraviti srednja šola, univerza pa lahko nanje pritiska, da bo to tudi storila. Odpraviti je treba tudi obrambne predmete (SLO in DS), saj so študentke in študenti kot državljani vključene v ta sistem in ni treba, da bi bili zaradi svojega študentskega statusa diskriminatorsko obravnavani.«

Zahteva po ukinitvi predmeta prihaja tudi iz t.i. študentske baze. Študentski parlament je na svojem prvem zasedanju (16.12.1987) zahteval zmanjšanje števila skupnih predmetov, zahteval pa je tudi ukinitve predmetov SLO in DS. Ta pobuda se je od prejšnjih razlikovala po tem, da študentski parlament ni iskal argumenta proti predmetu, pač pa zanj. Tega jasno ni našel: »Kar pa se tiče predmeta SLO in SD, pravzaprav sploh ni nobenega argumenta, ki bi opravičil obstoj tega predmeta na univerzi« (citāt iz zapisnika). Na istem zborovanju je tudi dr. Rastko Močnik in navedel, da je predmet SLO in SD najbolj tipična večšina, deščzborovanju je sodeloval tudi dr. Rastko Močnik in navedel, da je predmet SLO in SD najbolj tipična večšina, večšina, »ki nikakor ne spada na univerzo, saj gre za praktična znanja, ki se jih da naučiti le na kakšnih terenskih vajah, te bi se lahko izvajale na nivoju krajevnih skupnosti. SLO in DS kot teorija pa je čisti nesmisel« (citāt iz zapisnika). Na tem zborovanju so študentje ugotovili, da »novejša zgodovina samoupravnega socializma uči, kako se lahko pobude od spodaj udejanjijo le s pomočjo primerne pritiska.« Kot obliko pritiska so predlagali bojkot predavanj skupnih predmetov, torej tudi predmeta SLO in DS.

Do bojkota sicer ni prišlo, vseeno pa so zahteve nove organizacijske oblike delovanja študentov Filozofske fakultete (parlamenta) izzvale precej reakcij. Na eni strani gre za reakcije s strani predavateljev predmeta SLO, na drugi strani pa za reakcije univerzitetnega sveta in študentske organizacije. Vse te reakcije pričajo o ostrih bojih in o strateškem pomenu pobud in hkrati samega predmeta.

Predmet SLO in SD je namreč *vzgojni* predmet (ne pa izobraževalni). Intelektualce vzgaja v lojalne državljane, ki se bodo kar najbolj učinkovito vključili v sistem SLO. Prav vzgojna

funkcija predmeta pa je po mojem mnenju najbolj sporna. Že sam koncept univerze kot vzgojno-izobraževalne ustanove pomeni degradacijo. Namesto da bi univerza le izobraževala in producirala znanstvene rezultate, vzgaja tudi samoupravljalce. Ob neki smotrni delitvi dela bi za vzgojo samoupravljalcev lahko poskrbeli znotraj široke mreže drugih institucij (od šol, političnih organizacij, skupnosti...). Ker pa je vzgojna dejavnost v teh institucijah očitno nezadostna, njihovo funkcijo po nepotrebnem prenašajo še na univerzo. Tako univerza preneha biti izobraževalno-znanstvena ustanova in postane vzgojno-izobraževalna. Prikrasana pa je za vrhunske znanstvene dejavnosti. S tem, ko dobi vzgojno funkcijo, i več zgoli več zgolj znanstveni aparat, pač pa tudi ideološki aparat. Zato boji okrog predmeta SLO in DS niso boji, ki bi potekali znotraj strokovno-znanstvene sfere, pač pa potekajo v sferi ideologije (če je ti dve sferi možno ločevati).

Po napovedanem bojkotu se je glavnina študentske akcije prenesla na institucionalno raven. Pobudo za ukinitvev predmeta je prevzela UK ZSMS. Stališče do predmeta je izoblikovala že ob pisanju programa predsedstva, kasneje pa se je lotila še organizacije javne tribune in samoodločbe o predmetu (ob nastajanju teksta rezultati samoodločbe še niso znani). Zanimivo je, da je že sama odločitev o organizaciji javne tribune povzročila precej reakcij. Skupnost učiteljev predmeta je na UK poslala dopis, v katerem se sprašuje o smotrnosti organizacije tribune. Pismo je nedvomno pomembno, zato si zasluži celovito predstavitev.

»Vaša konferenca je nekatere učitelje predmeta SLO in DS povabila na javno tribuno z delovnim naslovom »SLO in DS na Univerzi Edvarda Kardelja: renesansa ali ukinitvev?«

Učitelji, ki nas problem nič manj ne prizadeva kot študente, imamo na takšen pristop določene pomisleke.

93

1. Učitelji smo univerzitetnima svetoma obeh slovenskih univerz predhodno že predlagali, da se na pogovor zares zberejo *pristojni* ljudje in da o problemu tudi sprejmejo ustrezne odločitve. Kolikor smo seznanjeni, je pristojno strokovno telo že sestavljeno in je pričelo z delom.

2. Lep delež udeležencev javne tribune, sodeč po spisku vabljenih, ne bo imel nobenega legitimnega pooblastila za odločanje, čeprav vsakogar problem osebno zanima. Od tod slutimo nevarnost, da se tribuna sprevrže v jalovo besedčenje, kakršnih je bilo doslej na to temo že kar nekaj, ne da bi se karkoli konkretnega uresničilo.

3. Geslo »renesansa ali ukinitvev« je bilo aktualno pred 2-3 leti. Danes se je celotno družbenopolitično okolje že opredelilo, da »ukinitvev« ne pride v poštev. Čemu se vračati ponovno na izhodišče. Učitelje moti dejstvo, da se v obramboslovni abecedi vedno znova vracamo k črki »A«. Menda ne zavoljo tistih, ki imajo s to abecedo preglavice? Velika beseda »renesansa« tudi ne ustreza dobro namenu, kajti krčeviti naporji bodo nujni pri pridobivanju pedagoško-znanstvenih kadrov za ta predmet. Kadrov – nosilcev prenove – namreč ne bo mogoče ustvariti ali preroditi čez noč.

4. Če smo učitelji označili os: Univerza-družbenopolitično okolje, okrog katere naj bi se problem SLO in DS razreševal, smo imeli v mislih, da ste študentje sestavni del univerze. Vašega in našega mesta ne vidimo na nasprotnem polu od univerze. Pač pa na istem polu dialoga vidimo legitimne, za obrambo dežele odgovorne organe. Odgovorne tudi za raznovrstne priprave in usposabljanje vseh kategorij prebivalstva.

V tem smislu naj bi univerza pedagoško-znanstveno sodelovala pri organiziranju obrambe. Odrekanje tej obveznosti – »ukinitvev« – bi prišlo v poštev le, če bi se izkazalo, da za obrambo odgovorni organi do univerze ne bi imeli zahtev.

5. Dialog med učitelji in študenti glede predmeta SLO in DS ima torej smisel le, če je strokovno-znanstvene narave; potem, ko so predhodno razčiščena družbenopolitična vprašanja. Učitelji menimo, da so ta vprašanja že razrešena in da problem sedaj terjaja nadaljevanje z ožjim, strokovno-znanstvenim pristopom.

6. Mučno znajo izzveneti pretenciozne razprave, brez zadostne informiranosti, neredko tudi brez potrebnega znanja. Javna tribuna o resnem problemu bi se takih poti ogibala. (pismo je citirano skorajda v celoti).

Nekaj trditev v pismu se mi zdi spornih. Najprej seveda trditev, da »se je celotno družbenopolitično okolje že opredelilo, da ukinitvev ne pride v poštev.« Že v uvodu omenjene zahteve po ukinitvi predmeta jasno dokazujejo, da celotno družbenopolitično okolje o tem predmetu

nima monolitnega mnenja. Ravno obratno. Legitimno izvoljeni predstavniki študentov so trikrat zaporedoma v program vnesli zahtevo po ukinitvi predmeta. Legitimno izvoljeni prorektor je podobno zahtevo vnesel v svoj program. Ali trditev o »že opredeljenem celotnem družbenopolitičnem okolju« pomeni, da ti legitimno izvoljeni predstavniki iz »celotnega« okolja izpadajo. To pomeni, da obstaja »celotno« okolje in še eno okolje. S tem pa »celotno okolje« ni več celota, pač pa kos. V sklicevanju na »celoto« se skriva hudo zlizan ideološki trik, ko neko parcialno mnenje proglašiš za občeveljavno. Trik predpostavlja, da bi morebitni nosilci nasprotnega (prav tako partikularnega) mnenja zaradi teže argumenta »celote« svoj interes umaknili, potlačili. Zato bi bila prva naloga, da parcialno stališče o ohranitvi predmeta prepoznamo kot tako in mu odvzamemo svetniški sij »občosti«, »celote«. Takoj za tem pa se lahko vprašamo, kakšno je to »celotno« družbenopolitično okolje, ki se je že opredelilo in to mimo legitimno izvoljenih predstavnikov. Tako zastavljeno vprašanje zahteva preverjanje legitimnosti »celotnega družbenopolitičnega okolja«, hkrati pa moramo definirati, kaj sploh je ta celota. Skratka, katero je tisto okolje, ki se je že opredelilo in se kasneje proglasilo za celoto? To najlažje ugotovimo, če pogledamo družbeni dogovor o tem predmetu. Podpisali so ga sekretariati za ljudsko obrambo in komiteji za vzgojo in izobraževanje. Res je sicer, da Kardeljevo tolmačenje družbenega dogovora predpostavlja soglasno opredelitev »celotne« družbepe skupnosti, ni pa nujno, da se ob vsakem konkretnem družbenem dogovoru to res zgodi. Se zlasti, če med podpisniki tako pomembnega družbenega dogovora ni skupnosti univerz in – nenazadnje – skupnosti študentov. Gre torej za družbeni dogovor, ki ga niso podpisali ravno tisti, ki naj bi ga izvajali. Po nekakšni logiki subordinacije pa naj bi se podpisali prenesli na »nižjo« instanco. Sklicevanje na celotno družbeno okolje je torej sklicevanje na neke abstraktne člene, ki morda so, ali pa jih tudi ni. Problem pa je v tem, da je manjkajočih členov preveč, da bi bila veriga družbenega dogovora trdna. »Celotno družbeno okolje« je torej v najboljšem primeru »ne-celo«, v najslabšem primeru pa lahko govorimo tudi o odtujenem okolju, ki falsificira opredelitve same baze.

V citiranem pismu moti še nekaj. V 2. točki učitelji predmeta trdijo, da povabljeni ne bodo imeli nobenega legitimnega pooblastila za odločanje. Javne tribune že po definiciji niso prostor, na katerem bi se o neki stvari odločalo, pač pa se ob teh priložnostih izoblikujejo le različna mnenja. Zgodi se pač lahko, da nekatera mnenja prevladajo, druga se izkažejo za zmotna. Javna tribuna pa ni političen organ, mesto za sprejemanje ali celo izvajanje odločitev. Zakaj torej strah, da zborovanje ne bo imelo pooblastila za odločanje, če ga tako ali tako ne more imeti. Učitelji se torej bojijo, da neka stvar ne bi imela nečesa, česar tako ali tako nima. V zadnjih letih so javne tribune postale prostor kontrole civilne družbe nad delovanjem političnih instanc. Hkrati gre za prostor soočenja različnih mnenj. Javne tribune niso del delegatskega sistema, so pa za njegovo minimalno uspešnost bolj nujne od samih institucionalnih političnih teles. Trditev, da zbrani na javni tribuni ne bi imeli legitimnega pooblastila za odločanje, je hkrati ravno toliko točna, kot je točna ugotovitev, da javna tribuna pač ni prostor, namenjen sprejemanju odločitev. Za legitimnost nekega mnenja pa zadostuje pooblastilo neke skupnosti, organizacije, skupine itd. Če se na enem mestu zberejo predstavniki rektorata, študentov, predavateljev, sekretariatov in komitejev itd., je to nedvomno več kot dovolj, da je neko mnenje (ali celo več mnenj) legitimno. In kaj je potem strah pred »jalovim besedičenjem«? Kdaj lahko neko izjavo poimenujemo »jalovo besedičenje«? Zdi se mi, da se za tem »besedičenjem« skrivajo izjave, ki se radikalno razlikujejo od opredelitev »celotne družbenopolitične« skupnosti. S tem, da mnenja, ki se razlikujejo od mnenj »celotnega družbenopolitičnega okolja«, preimenuješ v »jalovo besedičenje«, ohraniš monolitni videz »občega mnenja«. Mnenja, ki so enaka in se hkrati zavzemajo za ohranitev nečesa, so obča, ostala mnenja, ki se zavzemajo za ukinitve iste stvari, pa so »besedičenje«. S tem neko mnenje (čeprav je bilo verificirano na volitvah!), degradiramo na raven »jalovega besedičenja«, ostala mnenja (niti ni nujno, da so bila verificirana na nivoju baze) pa ostanejo nedotakljivi monolit.

Ostanimo še za trenutek pri samem pismu. »Odrekanje tej obveznosti 'ukinjanje' – bi prišlo v poštev le, če bi se izkazalo, da za obrambo odgovorni organi do univerze ne bi imeli zahtev.« Spet se je v pismo prikradla logika subordinacije, podrejenosti univerze organom, odgovornih za obrambo. Univerza za obrambno moč države jamči z lastno znanstveno produkcijo. Ta naloga je še kako resna. Morda gre celo za enega od najmočnejših in najpomembnejših členov celotne obrambne verige. Hkrati pa obrambne moči ne more jamčiti z vzgojno dejavnostjo – tudi če to zahtevajo »za obrambo pristojni organi«. Univerza namreč ni servis teh organov, pač pa gre za avtonomno institucijo. Oxfordska univerza k obrambni (ali tudi napadalni) moči Velike Britanije prispeva s tem, da producira vrhunske znanstvene dosežke

in vrhunske kadre. Dosti manj pa bi prispevala s predmeti, ki bi učili o splošnem ljudskem odporu (splošnem ljudskem napadu).

Zahteve za obrambo, ki jih imajo odgovorni organi, so sporne še z enega vidika. Vemo, da ti organi razpolagajo s petimi odstotki družbenega produkta. Celotna izobraževalna sfera pa razpolaga s petkrat nižjo vsoto. Del te vsote se potem prenese nazaj k storitvam, ki so povezane z obrambnimi nalogami. V razvitem svetu je odstotek družbenega produkta, namenjen izobraževanju in obrambi, vsaj izenačen, če že ne obrnjen v korist izobraževanja. Zakaj bi torej naše izobraževalne ustanove (ob že tako nizkih sredstvih) svojo funkcijo širile še na dodatno obrambno usposabljanje?

Toliko torej o pismu skupnosti učiteljev predmeta SLO in DS. Samo po sebi je dovolj protislovno, da se lahko vprašamo, kakšna je družbena podstat takšne pisarije. Očitno vsaj tako protislovna, kot je pismo samo.

Študentje so v obrambna usposabljanja vključeni kar se da temeljito. Najprej so tu odhodi v JLA – pred samim študijem. Te božje mane je deležna polovica študentov. Takšna prekinitev intelektualnega dela je nedvomno hud udarec za ljudi, ki nameravajo postati intelektualci. Iz polintelektualnega okolja (srednja šola) preide osebek v okolje, v katerem namesto njega razmišlja nadrejeni. Vsi njegovi intelektualni potenciali so porabljeni za izvrševanje ukazov. Njegova edina naloga je, da »razume« in to jasno in glasno pove s strumnim sporočilom »RA-ZUMEM!«. Zato je prehod iz armadnih vrst v visokošolsko ustanovo hud šok. V parih dneh se mora bivši vojak preleviti v študenta in ob tem prebroditi ogromne kulturne razlike. A če nič drugega, za obrambo je v trenutku, ko začne študirati, že usposobljen.

95

Da na večšine, ki si jih je pridobil v armadi, ne bi pozabil, poskrbijo orožne vaje. Te potekajo – kot zakleto – najbolj intenzivno v času izpitnih rokov. Na fakultetah ti opravičilo sicer dajo (praviloma neradi), a ga na ustreznih organ dostaviš nujno prepozno, ker je rok za oddajo prošnje za preložitve orožnih vaj zelo kratek – traja vsega skupaj osem dni. Ker izpitni roki niso razpisani tako zgodaj, ne moreš uganiti, kdaj boš moral opravljati nujne študijske obveznosti. Če prošnjo za preložitve obrambnih obveznosti predaš prepozno, padeš v zanimiv administrativni mlin. Najprej si dopisuješ z lokalnim sekretariatom za ljudsko obrambo, sledi dopisovanje z republiškim sekretariatom, v enem letu pa dobiš prvo pismo sodnika za prekrške. Vse zato, da bi bil obrambno usposobljen!

Po rednem vojaškem roku in orožnih vajah pa si deležen še predavanj iz predmeta SLO in DS. Študent je torej v obrambnem usposabljanju »privilegiran«, saj mora svojo usposobljenost potrditi še z oceno, vpisano v indeks. Ta ocena je celo pogoj za napredovanje v višji letnik. Res je sicer, da je celotno obrambno usposabljanje zasnovano na ocenjevanju. Ocenjujejo tvojo usposobljenost na »obuki«, ocenjena je usposobljenost enot, oficirjev, desetarjev, enot civilne zaštite itd. Hkrati pa nobeno ocenjevanje ne prinese tako hudih posledic kot prav ocenjevanje pri študentih. Če običajen vojak slabo razstavlja puško, bo po končani »obuki« pač pomival posodo in ne bo graničar. Ne bo pa se zgodilo, da bi moral vojaški rok ponoviti. Le študent mora letnik ponoviti, če mu zahtevana učna snov ni dovolj znana (izjeme so tu seveda tudi gojenci vojaških šol, a to izjemo si lahko privoščimo, ker gre za profesionalne vojaške kadre).

Študent mora torej pokazati »nekaj več«. Če pa v to nekaj investira, bi bilo smiselno, da je v sistemu SLO in DS nadrejen tistim, ki niso »v našo stvar« investirali ničesar. Če se je nekdaj usposabljal dve leti in če je usposobljenost potrdil z uspešno opravljenim izpitom, bi moral dobiti čin! Čin je namreč tudi praktični mehanizem, s katerim zagotoviš, da bolj usposobljeni ljudje res nosijo večjo odgovornost in hkrati večja pooblastila. Čin se mi zdi popolnoma samoumeven, saj ga dobijo celo ljudje, ki so uspešno opravili hitri kurz za desetarja. Priznati bi torej morali, da je dvoletni študij vsaj enakovreden desetarskemu kurzu. Ker pa kaj takega dosedaj ni padlo na pamet še nikomur, sumim, da niti sami zagovorniki predmeta SLO in DS usposabljanju ne pripisujejo pomembne funkcije. Prav tako pa se arogantno obnašajo do tistih, ki so že usposobljeni! Priznam. Zahteva po činu je absurda, hkrati pa gre za dosledno izpeljavo neke logike, po kateri se občani usposablajo za ljudski odpor.

Usposabljanje študentov je zanimivo še zaradi ene reči. Vsi jugoslovanski študentje se usposablajo po enem in istem občeniku. Učbenik so 29. avgusta 1979 odobrili podpisniki Družbenega dogovora o skupnih in enotnih temeljih »znanstveno-učnega dela na področju splošne ljudske obrame na visokošolskih ustanovah« (citirano iz omenjenega učbenika). To-

krat bi pustil ob strani vprašanje, kaj pomeni »znanstveno-učno delo«. Mnogo bolj problematično se mi zdi, da gre za skupne in enotne temelje. Osnovna načela doktrine SLO in DS bi lahko formulirali na parih straneh. Operacionalizacija te doktrine pa je v različnih okoljih nujno različna. Na Kosovu je nujno drugačna kot v Sloveniji, v Makedoniji nujno drugačna kot v Dalmaciji. Očitno gre spet za manipulacijo z nekakšno »občco« naravo predmeta, tej manipulaciji pa se najlažje izognemo tako, da jo vržemo tja, kamor sodi. Obči predmeti so stvar srednjih šol, ne pa univerz. Že dejstvo, da imajo vse jugoslovanske univerze isti učbenik, je dovolj problematično. Drugo šibko točko pa je na javni tribuni o »renesansi ali ukinitvi predmeta SLO in DS« izpostavil dr. Rastko Močnik, ko je zatrdil, da je še mnogo bolj tragična situacija, ko imajo isti program vse fakultete. Vsaka fakulteta ima namreč določen specifičen program in študentu nudi določena specifična znanja. Obči predmet pa te specifik ne zagotavlja. Obrambno usposabljanje torej ne more in ne sme biti nekaj občega, pač pa je nujno povezano s samo stroko. Na isti javni tribuni je Silvo Zapečnik razmišljal o tem predmetu kot o prototipu »skupnih jeder«. Že za osnovno šolo pa so ta skupna jedra popolnoma neuporabna. Toliko bolj bi to moralo veljati za univerzo. Hkrati pa se znajdemo v čudni situaciji, če vemo, koliko bojev je bilo potrebnih, da skupna jedra niso postala realnost, pri predmetu SLO in DS pa si pred tem zatiskamo oči. Hkrati pa je izkušnja tega predmeta (kot edinega »občega«, »enotnega«, »skupnega« in »vsejugoslovanskega« predmeta) dovolj močan argument proti unitarizaciji izobraževalnega sistema. Na katedri za obramboslovje pri FSPN tako že razmišljajo o prilagoditvi programov specifikam posameznih strok, programi pa naj bi bili prilagojeni slovenski vojaški tradiciji.

96

Kako je predmet SLO in DS sploh postal univerzitetni predmet? Ob »habilitaciji« neke stroke, discipline ali posamičnega predmeta mora predmet najprej sploh dokazati, da si zasluži univerzitetni status. Zato od nastanka stroke do univerzitetnega predmeta pot ni niti lahka niti kratka. Predmet mora imeti izdelan lasten strokovni profil, lastno metodologijo, lastno strokovno zaledje in lastne vrhunske kadre (ki bodo nekoč postali predavatelji). Bližnjice niso možne, če pa do njih pride, predmet praviloma ne dosega akademskega nivoja. Predmet SLO in DS pa je v visokošolske programe zašel po drugačni poti. Kdor je po sili razmer prebiral vsejugoslovanski učbenik za SLO in DS, je lahko prebral, da so na 11. partijskem kongresu sprejeli sklep o nadaljnjem podružbljanju obrambe, z univerzitetnim predmetom pa so ta sklep operacionalizirali. Gre torej za hibriden predmet, ki ni nastal zaradi logike razvoja stroke, pač pa zaradi napačne operacionalizacije političnega sklepa. Gre torej za predmet s posebnim statusom, saj je ta stroka preskočila vse običajne razvojne stopnice in se naenkrat znašla na vrhu. Po tej logiki bi lahko univerzitetni status dobil prav vsak predmet, potreboval bi le ustrezno politično (kongresno) zaledje in dovolj naklonjeno operacionalizacijo politične odločitve. Npr.: če bi partijski kongres ugotovil, da potrebujemo kadre, ki bi nas vodili iz krize, bi ob ustrezni operacionalizaciji tega sklepa lahko dobili poseben univerzitetni predmet (krizoslovje?). Zagovorniki predmeta bi lahko nastopili z argumentom, da je naša ekonomska situacija izjemno zaostrena in da potrebujemo usposobljene univerzitetne kadre, ki nas bodo pripeljali iz krize. Zato bi moral vsak študent dve leti poslušati ta predmet. Zakaj navajam ta argument? Ker podoben argument (»Na nas merijo rakete«) navajajo zagovorniki predmeta. Tu ne gre za vprašanje, ali je obrambno usposabljanje nujno, pač pa za vprašanje, ali je stroka, ki se s tem ukvarja, dovolj zrela za univerzo. Argument, da si lahko potrebno zrelost pridobi le na univerzi, je nesmiseln, saj je filozofija dozorevala več stoletij pred nastankom univerze. Hkrati tudi danes nobena nova znanost ne dobi mesta na univerzi »zaradi lepih oči«, pač pa mora dokazati, da je potrebna.

Na javni tribuni o »renesansi ali ukinitvi« je prof. Ivan Lah nenamerno povedal enega od najmočnejših argumentov proti predmetu (spet gre za pismo skupnosti učiteljev predmeta SLO in DS, tokrat naslovljeno na drug naslov): »Najtežji problem je kronično pomanjkanje učiteljev za ta predmet. Po normativu izobraževalne skupnosti Slovenije bi moralo poučevati – glede na število študentov – na ljubljanski 56, na mariborski univerzi pa 18 pedagoških delavcev. Dejansko pa jih je redno zaposlenih le 7 (na ljubljanski) in 5 (na mariborski). K temu lahko dodamo še 13 oziroma 2 pogodbeni učitelja, večinoma so to upokojenci. Skupna popolnjenost za zaposlenimi pedagoškimi delavci je torej komaj 16-odstotna. In ko upoštevamo še pogodbeni učitelje, se popolnjenost povzpne komaj na 39 odstotkov. Tako pride na vsakega pedagoškega delavca približno 800 študentov, v posameznih primerih pa več kot dvakrat toliko.« Tako torej prof. Ivan Lah. Kaj pove njegovo tarnanje o kadrovski popolnjenosti? Predvsem to, da gre res za hibriden predmet, ki si ni uspel zagotoviti raziskovalnega zaledja in vrhunskih znanstvenikov. Če bi predmet (njegovi očetje) res vzeli resno, ne bi dovolili, da ga izvajajo upokojenci. Tudi s tem je predmet degradiran. Ni pa za to situacijo kriva

univerza, pač pa podpisniki družbenega dogovora. Če stroka sama ne more zagotoviti kadrov, naj jih zagotovijo tisti, ki so predmet zaplodili. Do takrat pa bi bilo vseeno dobro; če bi se stroka izpopolnjevala, in to ne kot univerzitetna stroka, pač pa naj za lastno dobro prehoditi poti, ki jih pregazijo vse druge univerzitetne stroke.

LEPOTICA IN ZVER *Lynne Segal*

98

Nekateri feministke so se osredotočile na seksualno vedenje moških, da bi lahko okarakterizirale bistvo moškosti in moške duše in točneje razložile kontrolo moških nad ženskami. Druge so se osredotočile na moško odsotnost od vzgoje otrok, da bi proučile značilnosti moškosti in pojasnile moško nadvlado. Obe temi sta del tretjega žarišča sodobnega feminizma, vprašanja miru. Ta tema sodobnega feminizma se je razvila z obnovo samega mirovnega gibanja v Veliki Britaniji in v drugih zahodnih kapitalističnih deželah konec sedemdesetih let. Nasprotovanje proizvodnji in razvoju jedrskega orožja je mobiliziralo politične energije sto tisočih žensk in motiviralo feministke za akcijo v osemdesetih letih. Toda tudi na tem področju – tako kot na ostalih – feministična teorija koleba med protislovnimi identifikacijami osnovne biološke ali vsaj kakšne bistvene psihološke razlike med ženskami in moškimi.

MOŠKOST, NASILJE IN VOJNA Ideologija bistvene razlike, po kateri se ženske kot vzdrževalke doma in miru razlikujejo od moških, je služila nekaterim ženskam kot vzpodbuda, da so se uprle vojni. Toda prav tako je služila spodbujanju moških za boj in ohranjanju vojaške discipline, kot je prepričljivo pokazala Virginia Woolf. Vsak oficir, ki uri vojake, vé, da najmočnejšo motivacijo za boj in surovo obnašanje zagotavlja ravno strah moškega, da bi deloval »strahopetno« ali »nemoško«. Toda uporabnost naših idej o seksualnih razlikah za vojaško službo teh idej sama po sebi ne more niti potrditi, niti zavreči. Medtem ko je morda res, da je večina žensk vedno podpirala »moške vojne«, in, kot kaže, ne takó nerada, pa je še vedno mogoče dokazovati, da ženske niso začele in spodbujale vojne. (Ceprav bi morali priznati, da ženske, izključene iz politične oblasti, težje začnejo vojno – razen v primerih Margaret Thatcher, Indire Ghandi, Golde Meir ali gospe Bandaranaike; državnice, ki so se izkazale tako bojevitve kot njihovi moški kolegi.) Pri vprašanju moškega nasilja in vojne se je v feminističnih krogih oblikovala neka vrsta preproste radikalne feministične sociobiologije. Andrea Dworkin zveni zelo podobno kot sociobiologi (ki pripisujejo človeško vedenje nekakšni nespremenljivi biološki dediščini), in čeprav jih kritizira, nam pravi, da je »moška agresija roparska. Ne zbudi se slučajno, temveč z namenom. Tako pride do vojn, ki jih povzročijo starejši moški.«¹ Dworkinova vidi moške kot »različne od žensk po tem, da so raje pobudniki kot pa žrtve nasilja.« Ta oblika radikalnega feminizma sicer poudarja vlogo kulture – še posebej vlogo pornografije, ki vsiljuje moško

* Izbor iz knjige Lynne Segal: *Is the future female? Troubled Thoughts on contemporary feminism*, Virago Press, London

¹ Andrea Dworkin, *Pornography*, str. 51.

nasilje. Toda vloga kulture je tako za Dworkinovo kot za sociobiologe v tem, da deluje skupaj z moško biologijo na nekakšen neizogiben in nespremenljiv način: »Za moške je pravica do zlorabljanja žensk elementarna, je prvi princip brez začetka, razen če nekdo hoče slediti izvorom daleč nazaj vse do boga, ki jim ni videti konca.«²

Kakorkoli že, ni mogoče, da bi kultura interaktirala z biološko osnovo moškosti ali jo transformirala na nespremenljiv in brezčasovni način, razen če po vzoru sociobiologije sprejmemo predpostavko nespremenljive biološke ali naravne predispozicije moškega spola. V nobeni neredukcionistični biologiji, ki vedno uvršča biološko *zunaj* različnih in spremenljivih praks družbenega, ne bi mogli družbenih pojavov tako spretno zreducirati v takó nespremenljivo biološko kategorijo, kot je kategorija »moško«.

Omenila sem že mnoge družbene odnose, družbene prakse in definicije, skozi katere moški izgradijo svoj občutek moškosti in pridobijo (ne glede na razpon) bolj tipično »moško« moč, samozavest, oblastnost in pozicije moči. Ti raznoliki pricesi nikakor ne morejo proizvesti edinega, uniformnega in nespremenljivega vedenjskega vzorca v *vseh* moških. To vedo celo najbolj nepopustljive separatistke. (Vzemirja pa to, da te avtorice pogosto navajajo svoje moške prijatelje in kolege kot edine izjeme, ki potrjujejo njihovo pravilo. S tem pa postavljajo družabnike drugih žensk in tudi ženske same kot sumljive!)³

V začetnem obdobju sodobnega feminizma so nekatere radikalne feministke v Združenih državah, med njimi tudi Jill Johnstone, opisovale moškega kot »biološkega agresorja«. Vendar je bilo to stališče manjšine.⁴ Malo bolj popularno je bilo mnenje Shulamith Firestone, ki pravi, da je podreitev žensk neizogibno povezana z biološko naravo reprodukcije.⁵ Brian Easlea in drugi so v današnjem času obrnili argumente Firestonove na glavo in dokazujejo, da moškim manjka »magična moč« rojevanja in dojenja otrok, kar povzroča njihovo strahovito ranljivost in negotovost.

Zato morajo moški najti nadomestilo za otroke, ki jih ne morejo roditi; tako »rojevajo« znanost, orožje in atomske bombe, da bi ublažili svojo negotovost.⁶ Na Easleajevo analizo je vplivala tista vrsta esencializma, ki sedaj bolj izstopa v feminističnem pisanju. Apoteozo tega esencializma smo zasledili v silnem obupu, ki ga izraža Andrea Dworkin: »Nasilje je moško in moški je penis,« in v romantični radosti Mary Daly »Izvor vsega [korenin življenja na zemlji] je v ženski.«⁷ In vse te sentimente kontinuirano izraža tudi večina žensk v obeh knjigah o Greenhamu.

Skoraj petdeset žensk iz Greenhama se je v publikaciji *Women at the Wire* (Ženske ob žici) iz leta 1984, strinjale, da »ne more doseči razorožitve, če ne zatreš moške želje in potrebe po bojevanju.«⁸ Moški so »izgubili stik z življenjem«, samo ženske ostajajo povezane z življenjskimi silami. Religiozno poveljevanje ženske duhovne moči se pogosto izraža v obeh knjigah iz Greenhama, medtem ko prevladuje ideja, da je glavni problem jedrskega orožja moško nasilje, ki se razteza »od posilstva posamezne ženske do posilstva celotnega planeta«. Ženske iz Greenhama modro povezujejo svoj lastni boj z mednarodnim bojem proti jedrskemu oboroževanju. Nekoliko manj modro pa je dojemanje tega povezovanja kot priložnosti, ki jim bo omogočila »izgraditi sliko moškega nasilja po celem svetu.«⁹ Tam, kjer »patriarhat« in kontrola moških nad ženskami pojasnjujeta vse pojave prevlada vulgarni feminizem ali seksualni redukcionizem: »Vem, zakaj obstajajo militarizem in imperializem in rasizem in seksizem. Vem, kje je izvor vseh teh negativnih »izmov«. Vse to je zaradi patriarhata – moške vladavine.«¹⁰

Previdneje, vendar v podobnem pomenu Alice Cook in Gwyn Kirk (v svoji knjigi *Greenham Women Everywhere – Povsod ženske iz Greenhama – iz leta 1983*), povzemata čustva, ki ženske vežejo na Greenham:

² *ibid.*, str. 68

³ Dworkinova je svojo knjigo *Pornography* posvetila John Stoltenbergu.

⁴ Jill Johnstone, *Lesbian Nation: The Feminist Solution*, New York, Simon and Schuster, 1973.

⁵ Shulamith Firestone, *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*, New York, William Morrow, 1970.

⁶ Brian Easlea, *Fathering the Unthinkable: Masculinity, Science and the Nuclear Arms Race*, London, Pluto Press 1983.

⁷ Andrea Dworkin, *Pornography*, op. cit. Mary Daly *Pure Lust* str. 366.

⁸ Harford and Hopkins op. cit. 119.

⁹ *ibid.* str. 119

¹⁰ *ibid.* str. 166

Nekatere razumejo svojo vlogo v bolj mističnem pomenu, verjamejo v žensko duhovno intuicijo in povezanost z življenjskimi silami. Ta ideja ima korenine v najstarejši matriarhalni religiji. . . Nekatere dojemajo kampanjo proti oboroževanju kot del njihovega širšega nasprotovanja vsem oblikam moškega nasilja. Nekater verjamejo, da imajo ženske že po naravi boljše kvalitete in so tako bolj kot moški poklicane, da se spoprimejo s tem problemom. Druge čutijo, da so ženske manj agresivne in bolj skrbne zaradi njihovega družbenega položaja, ne pa zaradi kakšnih naravnih bioloških značilnosti.¹¹

Carole Harwood je zgovorno in ganljivo opisala grozljivo življenje žensk, zaprtih v zaporu Hol- loway, potem ko se je po svojem v Greenhamu tudi sama znašla v zaporu. V »Women at the Wire« je označila skupno povezavo mučnega položaja vseh jetnic: »Ta skupna povezava je ime- la spol, ki je bil moški.«¹² Carole Harwood je socialistična feministka, skupne povezave med razrednim in rasnim zatiranjem večine jetnic pa so zbledele že pred ugotovitvami iz Greenhama.

Greenhamska pronicljivost pravilno opaža, da so vojaške vrednote »možate« vrednote. Te vrednote razglasaajo »racionalno« uporabo sile, znanja in tehnologije, da bi vzpostavile oblast nad drugimi. Vojaške institucije, vsaj v njihovi najbolj vidni obliki, obstajajo zato, da bi pridobile in izurile moške za uporabo nasilja: za ubijanje, pohabljanje in druge oblike nasilja, da bi disciplinirali druge ljudi ali jim škodili, tako kot se jim ukaže, brez pojasnila. Zdi se, da so vojaške institucije jedro moške moči. Vendar taka feministična pronicljivost spregleda marsikaj ravno tako pomembnega za razumevanje modernega vojskovanja, jedrskega orožja in oboroževalne tekme. Opisovanje »potreb« in »mentalitet« moških nam ne pojasni moder- nega militarizma in grožnje, ki jo predstavlja. Vojne ne izbruhnejo zaradi tega, ker bi bili moški tako vneti za boj. Nasprotno: vojaška agresija vedno zahteva skrbno nadzirano in si- stematično propagando na državnem nivoju, ki igra na strune strahu, ponosa in predsodkov javnosti. Tako sklepa tudi Martha Gellhorn po petdesetletnem stažu vojne poročevalke:

Noben dokumenti o hordah državljanov, ki so na lastno pest drveli na sedež vlade in kriče zahtevali vojno ne obstajajo. Še preden so zboleli za vojno mrzli- co, so že morali biti okuženi s sovraštvom in strahom. Morali so biti naučeni, da jih ogroža sovražnik in da so vitalni interesi njihove države v nevarnosti.¹³

Vojska se nikoli ni mogla – danes še veliko manj kakor poprej – zanašati na domnevne potrebe in mentaliteto moških. Zadostno in kvalitetno število rekrutov je pridobila vedno s pomočjo »ekonomskega nabora« skozi nezaposlenost. Moška podoba militarizma, ki se jo ljubosumno čuva, pa služi tudi zanikanju ali zakrivanju razmerja žensk do nacionalizma in militarizma.

SPOLNA IDEOLOGIJA, VOJAŠKA TEHNOLOGIJA IN URJENJE

Dva aspekta modernega vojskovanja bi morala feministka še posebno analizirati: bistveno vlogo ideologij spolne razlike v pripravah na vojno in vojaški proizvodnji na eni strani in vse večje povezo- vanje žensk z vojaško tehnologijo na drugi strani.

»Moško« naravo militarizma morajo vojaške institucije in vlada tako gojiti kot tudi ščititi. Vojaško urjenje moških je namenjeno pospeševanju posebne vrste agresivne »moškosti«. »Ženska«, »pička« in »peder« so najpogostejše psovke, s katerimi obmetavajo nove rekrute po- slušni in sadistični naredniki. Togo vzdrževanje naših seksualiziranih dihotomij na moško in žensko, na močno in šibko, aktivno in pasívno, ohranjanje homoseksualnost v oboroženih silah v globoki ilegali (kljub delni dekriminalizaciji v Britaniji leta 1967). Heteroseksualnost je vidno podprta s pornografijo, uporaba prostitutk za vojake pa je vsaj tolerantna, če že ne za- željena. Utiranje moških rekrutov za boj ni le priprava na vojaške operacije, ampak tudi ohranjanje predstave o »vojaški močnatosti« kot o vrhuncu moške drznosti, predstave, ki je potrebna za priliv novih rekrutov, ki hlepijo po tem, da bi se dokazali kot »pravi moški«. Obenem ta predstava pomaga vzdrževati moralo in samospoštovanje moških, ki so že v uni- formi, in največ časa preživijo v neusmiljeni podrejenosti, pokornosti in pasivni odvisnosti. To pa so značilnosti, ki se večinoma pripisujejo »ženskam«.

¹¹ Alice Cook, Gwynne Kirk Greenham Women Everywhere, str. 5 London, Pluto Press, 1983.

¹² Harford and Hopkins, op. cit. str. 109.

¹³ Martha Gellhorn, The Face of War, str. XV, London, Virago, 1986.

Brez omalovaževanja krutosti in grozot moških v vojni, od katerih jih je mnogo naperjenih proti ženskam (kot je bilo 500 *dokazanih* primerov posilstva na mesec v ameriški vojski v Berlinu leta 1945), lahko sprejememo dejstvo, da vsi moški avtomatično ne ljubijo vojne. Vojska mora trdo delati, da bi pripravila moške za vojno.

Firing Line (Ognjena fronta) pride Richard Holmes do pesimističnega sklepa, da je kruto vojaško urjenje, ki sistematično degradira skupine mladih moških na »njihov najnižji skupni imenovalce«, še vedno učinkovito v pripravljanju moških za brutalnost vojaških spopadov. Prav tako ugotavlja, da današnje vojske (kot je bila ameriška v Vietnamu) niso posebno učinkovite pri vzdrževanju vojaške morale. V Vietnamu so se moški, ki so preveč hlepeli po akciji, tako imenovani Ramboji, izpostavljali t.i. »fraggingu« (nevarnosti, da jih umorijo njihovi lastni tovariši): »Okoli 20 % ameriških častnikov, ubitih v vojni, je morda umrlo pod roko njihovih mož.«¹⁴

Vojaki, izurjeni za boj, vsekakor predstavljajo le majhen segment v mehanizirani, gigantsko oblikovani sodobni vojaškoindustrijski tehnologiji. Znotraj sodobne vojske je več kot 70 % moške moči najete za službe, ki niso namenjene bojevanju.¹⁵ Agresivnost in nasilje nista karakteristiki, primerni za take službe. Zunaj oboroženih sil so mnoge vodilne industrijske družbe, še posebno v Britaniji in Združenih državah, vpletene v proizvodnjo, ki je povezana z vojsko. Mnogi civilni državljani predstavljajo vitalni del naših vojaških institucij. Tako znotraj kot zunaj vojaških institucij pa se sodobno vojskovanje vse bolj opira na delo žensk.

Kakor v obeh svetovnih vojnah so ženske v vojnih časih vedno služile: kot bolniške sestre ali v drugih službah na sami bojni fronti, kot žene in prostitutke, ki so podpirale moške bojvnike in jim olajševale vrnitev v boj. Vendar sta pogum in trpljenje vojaških bolniških sester le skopo priznana s strani nacij, katerim so služile. Ženske je bilo treba v izločitvi žensk iz »pravega« vojaškega dela: »moškega dela«. Usluge prostitutk in žena so pomenile le malo več kot nujno zlo, ki zahteva različne načine reguliranja ženskega vedenja v prvem primeru (prostitutke) in nadzorstvo njihovih dolžnosti do vojske v drugem primeru (žene). Toda kontinuirana proizvodnja in prodaja orožja in nenehna globalna politika varovanja zahodno kapitalističnih in sovjetskih blokovskih interesov v svetu zahtevata danes, v tako imenovanem »obdobju miru«, popolnoma drugačno vojaško sodelovanje žensk.

Danes ženske sestavljajo skoraj 10 % ameriških oboroženih sil in skoraj 5 % britanskih. Težave v rekrutaciji moške sile z izobrazbo, kakršna je potrebna v sodobni vojski in padanje natalitete v industrijskih družbah, pomenijo, da bo ta procent žensk še naraščal. Obstaja nenehni pritisk na vojaške institucije, da bi najemale več žensk.

Česar se bojijo vojaški strategji pri tem, ni, da ženske ne bi dosegale kvalitete in uporabnosti vojaških rekrutov, saj vloga žensk v gverili in v osvobodilnih vojnah po celem svetu dokazuje nasprotno. Pač pa bi grožnja predstavljala prisotnost žensk v etabliranih oboroženih silah neke države, saj ogroža vzdrževanje »moške« predstave o vojaškem življenju. Ta predstava je bistvena za moralo in spodbudo moških. Moški potrebujejo prepričanje, da je njihovo delo nujno za zaščito žensk in da je to delo, ki ga lahko opravljajo samo oni, kar je odlično opisala Cynthia Enloe v delu *Does Khaki become you?* (Ali je kaki postal ti?). Z besedami generala Barrowa o problemu žensk v vojski, citirano po Enloejevi: »To je poteptalo moški ego. Če dobro pogledamo, bi pravzaprav morali zaščititi moštost vojne.«¹⁶

Toda danes ni tako preprosto zaščititi moštosti vojne, ko pa sta Britanska vojska in mornarica končno pristali na urjenje žensk z orožjem (samo na prostovoljni bazi) in ko ženske upravljajo kontrolne plošče bojnih konic jedrskih izstrelkov v ameriških bazah po celem svetu.¹⁷ Četudi bojvniki na fronti ostanejo moški vojaki, so ženske v »zadnji četi« zaposlene v veliko bolj smrtonosnih službah. Orožje velikega dometa pravzaprav pomeni, da ni nobene vojno pomembne cone, nobenega ozadja, nobenega repa, skratka, ni načina, da bi moški vojaki na »fronti« lahko funkcionirali kot zaščitniki »svojih« žensk, ki ostajajo »doma«.

Veliko mikroelektronske proizvodne linije za sodobno oboroževanje je znano tudi kot tradicionalno žensko delo. To seveda pomeni, da je slabo plačano, da je tudi nizko vrednoteno in monotno, saj zahteva ročno spretnost, nenehno napenjanje oči in je sploh škodljivo zdravju.

¹⁴ v Angus Calder, review Rogerja Holmesa, *Firing Line* v *London Review of Books*, 20. June 1985.

¹⁵ Cynthia Enloe, *Does Khaki Become You?* str. 150, London, Pluto Press, 1983.

¹⁶ *ibid.* str. 154

¹⁷ *ibid.* str. 155

Izkoriščane niso samo ženske v Britaniji in Ameriki, temveč tudi v Hong Kongu, Singapuru, Južni Koreji, na Filipinih in v drugih deželah Tretjega sveta. Ženske postajajo hrbenica ogromne multinacionalne elektronske »obrambene« industrije. Žensko delo je po celem svetu vse bolj odvisno od oboroževalne industrije – in ženske delo potrebujejo.

Eksplodizacija del, posebno za ženske, je sestavni del ekspanzije izdatkov za »obrambo« in za proizvodnjo orožja. Ta ekspanzija je tako velika, da je v Združenih državah obrambni minister Caspar Weinberger na primer naraščanje obrambnih izdatkov opravičil z ustvarjanjem novih delovnih mest. Pomembno je, da feministke in mirovniški aktivisti nasploh poskušajo razumeti, katere racionalne, ali navidežno racionalne, ekonomske, politične in ideološke sile stojijo za militarizmom in za oboroževalno tekmo in koliko ljudje pri tem v resnici sodelujejo. To je pomembno, če se hočemo organizirati proti vse večji iracionalnosti teh sil.

Današnja proizvodnja orožja je tako močno povezana s potrošnjo industrijsko proizvodnjo, vsaj v naprednih industrijskih gospodarstvih, da ima avtonomno notranjo ekonomsko logiko, ki je dinamična in ni toliko povezana s kakšno zunanjo grožnjo ali nasprotnikom. O tem so pisali teoretiki mirovništva, med njimi tudi Mary Kaldor in E. P. Thompson. Med Vzhodom in Zahodom, med Združenimi državami in Sovjetsko zvezo trenutno ni nobenega resnega tekmovanja za prestiž, niti ni noben pravi teritorialni spor povzročil trenutne nezaslišane ekspanzije ameriškega oboroževanja. Ko enkrat postaviš »Satanove tovarne« uničenja, pravi Thompson, imajo lastno gonilno moč. Ne moreš jih zapreti, niti obrzdati, ne da bi ogrožale zaposlenosti in celotnega gospodarstva.

102

Še preden bo katerikoli novi pošastni oboroževalni sistem izpopolnjen (pogosto z velikimi težavami), bodo njegovi izdelovalci že načrtovali njegovega večjega in »boljšega« naslednika. Takšen je sto milijard dolarjev vreden MX sistem izstrelkov in neprenosna podmornica Trident (Trizob), ki je prevelika, da bi jo lahko premaknili iz kanala, v katerem so jo zgradili. Mary Kaldor ugotavlja, da so taki oboroževalni sistemi vojaško ranljivi in neučinkoviti kljub njihovem nezaslišanemu uničevalnemu potencialu.¹⁸ Reaganov projekt »Vojna zvezd« zahteva velikansko naraščanje v potrošnji orožja in grozi, da bo okrnil prejšnjo strategijo vzajemnega »svarila« med velesilami, saj bo prvi sunek jedrskega napada mogoče preživeti. Kljub temu ima ta projekt vendarle malo možnosti za uresničitev svojega cilja: prestrazanje »sovražnikovih« jedrskih izstrelkov. Kljub temu je Britanija že pohitela s sklepanjem tehnoloških pogodb, ki izhajajo iz tega projekta. Ze več kot šeststo bilijonov dolarjev za vsako leto porabi za vojaško potrošnjo, medtem ko v Združenih državah okoli 30% vseh znanstvenikov in inženirjev in 10% vseh delavcev v proizvodnji služi oboroževalni industriji.¹⁹ V Britaniji se okoli 50% vseh z vlado financiranih raziskav in sredstev za razvoj (2,1 milijarde funtov leta 1985) porabi za obrambo. Ta poraba je kriva katastrofalnega neinvestiranja v novo tehnologijo celotne britanske industrije. Se zdaleč ni enostavno, kot so ugotovili delavci pri Vickersu v Britaniji, preiti z vojaške proizvodnje, ki je rezultat tržnega tekmovanja. Zato je pomembno popolnoma notranje, ekonomsko proučevanje v proizvodnji orožja, kjer sodelujejo tako moški kot ženske. Delavke pri British Aerospace, ki jih je Falklandska vojna natančneje soočila s smrtonosno naravo njihovega dela, so svojo situacijo komentirale takole: ne moremo si privoščiti, da bi izgubile službo. V resnici so mnoge med njimi videle CND kot grožnjo, ki jim bo odvzela sredstva preživljanja.

ALI LAHKO ŽENSKE PREPREČUJO VOJNO?

Ne želim spodbijati realnih upov mnogih žensk in moških, da so ženske tiste ki bodo v zadnji fazi naredile največ za našo rešitev pred poslednjo katastrofo, v katero nas očitno vodita militarizem in oboroževalno tekmovanje: v namerno ali slučajno uničenje življenja na zemlji. Verjetno se moramo strinjati, da ženske sodelujejo v patriotizmu in v dolžnostih do nacionalnega interesa, ki vzdržuje militarizem in dopušča vojno. Morda se bomo morali strinjati tudi s trditvijo, da niti biologija niti psihologija moškega sami še ne moreta pojasniti utrjene proizvodnje orožja v kapitalističnih in državno birokratskih družbah. Lahko se strinjamo tudi z dejstvom da je tisto, kar najbolj ogroža moško moralo v vojski in motivacijo za vojaški način razmišljanja prej feministično zavračanje kot pa potrditev ločene, drugačne narave in

¹⁸ Mary Kaldor, *The Armament Process* v izd. D. MacKenzie and J. Wajeman, *The Social Shaping of Technology*, str. 267, Milton Keynes, Open University Press, 1985

¹⁹ John Palmer, *Military Rand Is Showing Civil Research to One Side*, *The Guardian*, 8 julij 1986 str. 25

večje ranljivosti žensk. Četudi se strinjamo z vsemi temi trditvami, še vedno lahko apeliramo na ženske in materinske vrednote, da bi ohranili človeštvo. Naj bo predpostavljena miroljubnost žensk primanjkovala v proučevanju protivojnih feministk v preteklosti, je tokrat morda le lažje ženskam »spoznati in izzvati globalno destrukcijo, ki se tako posmehuje njihovi re-produktivni in vzgojni vlogi.

Joan Bethke Elshtain na primer, uporablja pojem »materinskega mišljenja«, da bi dokazala, da kontekst zadovoljivega materinstva ženskam omogoča »način vedenja«, ki lažje poveže vsakdanje in konkretno s širšim problemom vojne. Matere hrepenijo po varovanju in po rasti drugih. To so kvalitete materinskega mišljenja, ki jih morajo feministke pomakniti v širšo politično areno. Zato ne smejo zavračati »tradicionalne ženskosti in materinstva« kot sredstva izzivanja »militaristične države ter militaristične politike in mišljenja«²⁰ Elshtainova se opira na delo Sare Ruddickove, ki je trdila, da bi feministke morale zahtevati pridružitve žensk oboroženim bojnim enotam, saj bi tako pacificirale oborožene sile. Ženske so se od svojih mater naučile »dejavnosti varovalne ljubezni in materinskega mišljenja, ki izvira iz te ljubezni« in so tako miroljubnejše od moških.²¹

Argument Ruddickove je manj prepričljiv, kot je potrebno. Opira se na nespremenljivo vlogo teoretičnega modela materinstva (ironija je v tem, da je to teorijo Elshtainova v drugih svojih člankih in za drugačne cilje podrla) in na posebni način uporablja model ženskega kognitivnega in moralnega razvoja, ki ga je vpeljala Carol Gilliganova: »Miroljubnost hčera se začneja razvijati v zgodnjih izkušnjah varovalne ljubezni, ki je pričakovana in se dobi od matere in drugih ženskih skrbnic.«²² Matere in druge skrbijo za otroke v skladu z ideološkimi diktati. Ruddickova presenetljivo ugotavlja:

Vse bolj očitno je, da je tendenca k abstraktnemu integralno povezana z našimi željami in zmogljivostjo za vojskovanje. Pokorni vojaki so privrženi abstraktnim vzrokom; razvijajo posplošeno sovraštvo do abstraktnega »sovražnika«, kar jim dovoljuje ubijati.²³

Zame ta ugotovitev nima smisla. Prav tako, če ne še bolj verjetna je nasprotna trditev. Ravno tako prepričljivo lahko trdimo: »Vse bolj je očitno, da je tendenca k abstraktnemu integralno povezana z našimi željami in zmogljivostjo za zagotavljanje miru. Pokorni vojaki so privrženi konkretnim vzrokom; razvijajo posplošeno sovraštvo do konkretnega »sovražnika«, kar jim dovoljuje ubijati.« Abstrakcijo lahko razumemo kot karakteristiko, ki je nujna za naše *povezovanje* skozi ljubezen in kooperacijo s celotnim človeštvom. »Sovražniki« so ponavadi opisani z »neposrednimi in zelo konkretnimi izrazi: »poševnooki«, »NOPS« in »komiji« (komunisti, op. prev.). Ti izrazi dajo misliti skrajno konkretno podobo. »Prasec Ajatolah« (grafiti, ki jih najdemo v vseh ameriških državah) nikakor ne zveni preveč abstraktno. Prav tako ni abstraktna Reaganova retorika o »noremu psu« Gadafigu, ki so jo povzeli ameriški novinarji po celi državi, še pred bombardiranjem Libije leta 1986. Ne vidim razloga, zakaj bi domnevno večja »konkretnost zavesti« in »prostorska odvisnost« žensk (ideje, ki se jih je Ruddickova sposodila pri Gilliganovi) pomenila tudi večjo miroljubnost žensk. (Mogoče se bom ponavljala, pa vendar moram dodati, da empirične raziskave kažejo, da poteze, po katerih bi se naj ženske razlikovale od moških, bolj varirajo znotraj vsakega posameznega spola, kot pa da bi oba spola ločevale.)

Končni argument Ruddickove ni nič bolj uspešen v oblikovanju njene teze. Pravi, da »ženska seksualnost« bolj teži k »erotizaciji podrejanja kot pa k erotizaciji osvajanja«. Taka seksualnost ali erotičnost pa ni primerna za bitke. Tudi s to domnevo se ne morem strinjati. Motivacija, ki se jo največkrat zahteva od moških na bojnem polju je v znatni meri pokornost in mazohistična pripravljenost umreti. Kako si Ruddickova razlaga eno najbolj očarljivih bojnih pesmi vseh časov?

*Naprej, svetla brigada!
Se je ustrašil mož?
Ti vojak nisi vedel:
nekdo se je spotaknil.
Ni vaše, da odgovarjate,
ni vaše da razumete, zakaj,*

*ni vaše, razen poslušati in umreti:
v Dolino smrti
jih je jahal šeststo. . .
V žrelo Smrti,
v usta Pekla. . .*

²⁰ Consciousness v (izd.) J. Steinheim Women and Men's Wars, str. 341, Oxford, Pergamon Press, 1983

²¹ Sara Ruddick, Pacifying the Forces: Drafting Women in the Interests of Peace, Signs, vol. 8, št. 3 1983 str. 479

²² ibid. str. 479

²³ ibid. str. 481

Tej pesmi bi težko oporekali erotizirani mazohizem in nevarno strast, ki se lahko spodbudi v moškem ali ženski, v oboroženih silah ali zunaj njih! Čeprav so argumenti Ruddickova šibki, živi ideja, da bodo vsaj v današnjih časih ženski načini in materinske vrednote pomenili naše zadnje upanje pred holokaustom, še naprej. Bodo prišli ženski časi, ali pa bomo umrli? sprašuje oratorij Iana McEwana.²⁴ Tako za Petro Kelly kot za Susan Griffin, Adrienne Rich in mnoge druge današnje feministke je zveza med mirom in ženskami že »dana« ženski naravi. »Ženska,« trdi Kellijeva, mora voditi na poti k miru, kajti samo ona se »lahko vrne k svoji maternici, svojim koreninam, naravnim ritmom, notranjemu iskanju harmonije in miru...«²⁵ Nasprotno pa Elhstainova in Ruddickova zavračata vsakršno naravno »danost« v prid družbenega konteksta materinstva. Toda če bi kateri izmed teh dveh načinov res pomenil naše zadnje upanje, bi imeli tehten razlog za alarm.

Kmalu po Falklandski vojni je Hilary delala intervjuje z ženskami, zaposlenimi v veliki industriji orožja, vključno s tistimi, ki delajo na sistemu jedrskega orožja pri Marconiju, Ferantiju, Lucasu, in pri British Aerospaceu. Ženske so dajale skrajno nasprotujoče si izjave tako o patriotizmu kot o človekoljubnem zavračanju vojne:

Naše stališče je bilo tako: čeprav smo bile na nesrečo vpletene (v vojno), pa je bilo vsaj enkrat odvisno vse od nas. Morale smo vztrajati in narediti vse, da bi podprle naše fante. Ljudje so bili pripravljeni delati preko delovnega časa in storiti vse, kar je bilo potrebno, ne glede na to, če so bili njihovi sinovi v vojni ali ne. Če so Angleži, so naši sinovi, kajne? Želim povedati, da bo naslednjic lahko tudi tvoj sin v vojni. Imam dva sina in eden izmed njih je bil pripravljen za vojskovanje. Tako gledaš na fante kot na svoje sinove.²⁶

Oba ekstrema sta bila opravičevana v pojmih zelo konkretnega »materinskega razmišljanja«. Avgusta 1985 je Greenwiški svet pot ob Temzi poimenoval »Hiroshima Parade« v spomin na žrtve in preživele prve jedrske kataklizme. Domačini in domačinke so divje nasprotovali. Istega večera je neka ženska v poročilih BBC-ja izrazila svojo užaljenost: »Po tem, kar so naredili našim fantom, so si zaslužili še več bomb.« Druga ženska se je posmehovala članici lokalne organizacije CND, ki se je zavzemala za to, da več ne bi bilo ožganih in razmrevljenih otrok. Nedavno je v Združenih državah Virginija Sapiro raziskovala stališče žensk o socialnem skrbstvu in zakonodaji, ki naj bi izboljšala ekonomski položaj črne populacije in drugih manjšin v državi Illionis. Raziskava je pokazala, da so bile matere nekoliko manj naklonjene ukrepi za enakopravnost, kot ženske brez otrok. Tudi če so nekatere ženske naklonjene večji skrbi in zaščiti šibkih, nemočnih in zatiranih, pa ta naklonjenost le ne izhaja predvsem iz njihovega statusa mater.²⁷

Toda popularna vera v ženske še vedno ostaja saj je vendarle res, da ženske vrednote in materinsko mišljenje *lahko* vsaj nekaj časa in v določenem kontekstu inspirirajo ženske, da se uprejo uničevalnim in zatiralskim silam, še posebno zavoljo drugih. Skoraj vse feministke danes poudarjajo pomembnost »žensko-osrednjih vrednot« (skrb za druge), ne glede na kompleksni razvoj in ceno, ki jo morajo plačati ženske, da bi pridobile (ali izgubile) ????? vrlino, ki spremlja takšne vrednote. Nekatere med nami bi vseeno takoj priznale možna protislovja znotraj teh vrednot, kot tudi mnoga protislovja ženske zavesti same.

Iste vrednote lahko imajo radikalne ali konzervativne implikacije, odvisno od političnega in zgodovinskega konteksta. Ženske gospodinjke in materinske navade deljenja, skrbi in ljubezni (ali vsaj naše predstave o teh navadah) so v primerjavi z moškimi bolj običajnimi javnimi opravili za individualni uspeh, bogastvo in moč, služile kot osnova za radikalno ali za konzervativno kolektivno angažiranje žensk. Zaradi neke oblike ženskega šovinizma je nespametno zabrisati razlike med tema dvema vrstama opravil, četudi bodo nasprotja znotraj življenja in aspiracij posamezne ženske vedno obstajala. Sheila Rowbotham opisuje, kako so se ženske pri ženskem kooperativnem cehu oprle na svoje izkušnje doma in tako dale večji poudarek vrednotam nežnosti, kooperacije in skrbi v sindikalnem gibanju na začetku 20. stoletja.²⁸ Hkrati pa poudari, da so te iste vrednote služile tudi okrepitevi zatiralskih omejitev

²⁴ Ian McEwan, *Or Shall We Die? An Oratorio*. London, Cape, 1983.

²⁵ Petra Kelly, *Fighting for Hope*, str. 104. London, Chatto in Windus, 1984.

²⁶ Hilary Wainwright, *Over Our Dead Bodies* op. cit. str. 144.

²⁷ Virginia Sapiro, *The Political Integration of Wn of Women*, str. 161-2. London, University of Illinois Press, 1985.

²⁸ Sheila Rowbotham, *What Do Women Want? Women-Centred Values and the World As It Is*, *Feminist Review*, 20, 1985.

za mnoge viktorijanske ženske. Že poprej je Virginija Wolf trdila, da pojem ženske ločene sfere ni pomenil samo, da so bile ženske »zaklenjene v zasebne hiše«, ²⁹ ampak je zagotavljal tudi bistveno in potrebno opravilo za neovirano delo moških za bogastvo, kajti moški morajo biti »surovi in se pehati za svoje žene in družine« v drugi sferi: v neusmiljenem tržnem svetu. ³⁰ »Ločen« sferi sta bili in sta še vedno konceptualno in materialno medsebojno odvisni. Michele Mattelart je pokazala, da pomenijo zgodnja sedemdeseta leta konec apeliranja na simbole in vrednote žensk kot mater in gospodinj. Ženske čileanske desnice so igrale odločilno vlogo v pripravah na fašistični prevrat generala Pinocheta leta 1973 in pri padcu demokratsko izvoljene vlade Salvadora Allendeja. ³¹ Politika spolov, ki poudarja pomembnost ženskih načinov in ženskih vrednot, lahko tako transcendirata kot konsolidirata družbene odnose in družbene pomene sveta, v katerem dominirajo moški, te vrednote producira. Vendar taka politika ne more obstajati izven ali biti neodvisna od dominantnih »moško-osrednjih vrednot«. Znotraj konteksta radikalnega in naprednega gibanja za blaginjo celotnega človeštva, lahko ženske vrednote inspirirajo močan in zavzeujoč boj proti destruktivnim in represivnim silam. Protijedrsko gibanje v klimi hladne vojne omogoča prav takšen napreden kontekst. Če bi nas preplavili reakcionarnejši časi (kot pri ženskah v Hitlerjevi Nemčiji in v Mussolinijevi Italiji, ali danes v reakcionarnih gibanjih Nove desnice), bi lahko te iste vrednote inspirirale tudi defenzivno, samozaščitno in puritansko represivnost.

Mnoge različne ženske skupine Nove desnice v Združenih državah, Veliki Britaniji, Avstraliji in drugje ponavadi sestavljajo ženske, ki se počutijo najbolj ogrožene zaradi ženskih nepopravljivih (če so finančno tvegani) korakov proti večji neodvisnosti in avtonomiji, ker sta jim omogočila dostop do delovnih mest in kontrola rojstev. Ena izmed študij o gibanju »za življenje« v Združenih državah je ugotovila, da so članice tega gibanja najpogosteje gospodinje, ki so se zgodaj poročile, njihovi možje niso strokovno izobraženi, imajo relativno velike družine in manj izobrazbenih kvalifikacij od žensk, katerim nasprotujejo. ³² V imenu ženskih interesov in vrednot materinstva in ustvarjanja domov te desničarske skupine žensk ne nasprotujejo le svobodni kontracepciji, ločitvi, abortusom, varstvenim servisom, pravicam homoseksualcev, enakemu plačilu in enakemu izobraževanju žensk. Večina teh žensk tudi popolnoma odobrava militaristično politiko Thatcherjeve in Reagana. Phyllis Schaffly, ki je vodila uspešno bitko za uničenje Amandmaja o enakih pravicah k ameriški ustavi in ki je inspirirala skupine »za življenje« in »za družino« po celem svetu, nam je povedala, da je atomska bomba »čudovito darilo, ki ga je naši deželi dal modri Bog«. Celo Lynne Spender nam v zadnji antologiji feminističnih in antifeminističnih aspiracij in perspektiv zagotavlja, da »razkol med 'radikalnimi' in 'konzervativnimi' ženskami (vsemi, ki se ukvarjajo predvsem z možnostmi izbire in položajem žensk ni nujno destruktivnega značaja«. ³⁴ Ta trditev je bila izrečena v obdobju, ko so nekatere desničarke metale bombe na ameriške klinike za abortiranje! Njena sestra Dale Spenger in njen takratni založnik Robyn Rowland odobravata to idejo in se tako izogneta resnici, da desničarke hočejo uničiti pridobitve žensk v smeri kontrole njihove seksualnosti, fertilnosti in vse večje svobode izbire načina dela in življenja. Obveza žensk za blaginjo otrok in tistih, ki jih ljubijo, je lahko pomembna za njihovo napotitev v boj proti iztrebljanju življenja. Vendar niti prirojena miroljubnost niti nobena vrsta »posebnih narave« nista del ženskega materinstva, ki bi lahko bilo garancija za preživetje človeštva. Če že imamo kakšne garancije, bi rekla, da izhajajo iz ženske in moške udeležbe v vseh različnih političnih kampanjah proti militarizmu in oboroževalni industriji in proti drugim takim pojavom. Vsekakor morajo feministke podpirati žensko mirovno gibanje, mirovniške kampe, CND in druge kampanje proti trgovini z orožjem. Toda naša politična analiza in program potrebujejo več kot le golo nasprotovanje jedrskemu oboroževanju. Resno se moramo spoprijeti z mračno realnostjo. Kljub hitri rasti protijedrskih kampanj v Britaniji in Evropi se nadaljuje ameriško uvajanje izstrelkov po celi Evropi in ameriški jedrski program napreduje (kljub sovjetski ponudbi moratorija za jedrske poskuse) – svoj višek je dosegel leta 1986 z Reaganovo zavrnitvijo pogodb pod SALTom II za omejitev obstoječih oboroževalnih sredstev.

Nove politične, gospodarske in ideološke iniciative so potrebne, da bi lahko katerakoli bri-

²⁹ Virginia Woolf, *Three Guineas* op. str. 121.

³⁰ *The Voyage Out*, str. 212, Harmondsworth, Penguin, 1970.

³¹ Michèle Mattelart, *Women, Media and Crisis: Femininity and Disorder*, London, Comedia Publishing Group, 1986.

³² Kristina Luker, *Abortion and the Politics of Motherhood*, Berkeley, University of California Press, 1984.

³³ Cit. po Mary Daly, *Pure Lust*, op. cit. str. 212.

³⁴ Lynne Spender, in Robyn Rowland, op. cit. str. 128.

tanska vlada, četudi prepričana v nujnost tega, začela nasprotovati ponovni ameriški odločnosti, da uporabi vojaško silo proti Nikaragvi in večini drugih osvobodilnih bojev Tretjega sveta. To pomeni, da bi žensko mirovno gibanje moralo podpirati transnacionalne strategije, kot je Evropska jedrska razorožitev (END), ki hoče podreti razkol velesil s programom ne-jedrske Evrope in z uničenjem ameriške kontrole nad NATO paktom ali z izstopanjem iz tega pakta. To pomeni soočanje s težavami ekonomskega načrtovanja za preusmeritev vojaške industrije v druge proizvodne oblike (prekinitev obrambnih izdatkov bi povzročile dislokacijo večine britanske industrije) in formuliranje programa za glavno prestrukturiranje gospodarstva v nevojaško proizvodnjo. To pomeni stalno prizadevanje za prodor v javne medije, da bi nasprotovali trenutni vojni atmosferi, ki se je oblikovala v Združenih državah z Reaganovo retoriko o hladni vojni ter z manipuliranjem javnega mnenja. Pomeni napadanje, kar so feministke vedno počele, javnih poveljevanj oblik agresivne moškosti, ki se lahko mobilizira v nasilna dejanja. Pridobivanje resnične podpore za take strategije znotraj delavskega gibanja ali kakšne večje politične stranke, bo doseženo z združenimi in odločnimi napori celega mirovnega gibanja.

Knjigi, kateri so napisale ženske iz Greenhama, sta sedaj stari že nekaj let. Stari sentiment »ženske dajejo življenje, moški sejejo smrt« je še vedno popularen, čeprav mnoge mirovnice čutijo, da je politika Greenhama napredovala in se spremenila. Lokalne skupine, ki podpirajo Greenham, so se povezale tudi z drugimi ženskami v nacionalnem in mednarodnem boju. Se posebno leta 1984 so mnogi simpatizerji Greenhama delali z lokalnimi skupinami Women Against Pit Closures med rudarskim štrajkom in pomagali organizirati mnoge pohode »Rudniki, ne orožje«. Barbara Norden ugotavlja, da se je pogled mirovnic spremenil: »Vrsta feminizma, ki je dojemal jedrsko oboroževalno tekmovanje kot neposreden izraz patriarhata, se umika različnim sklopom socialističnega feminizma. To je Greenhamu omogočilo povezovanje z drugimi skupinami.«³⁵ Se zmeraj je malo feminističnih tekstov, ki predstavljajo to novo in širšo neesencialistično teoretsko analizo, ki se povezuje s feministično, socialistično, protiimperialistično in protijedrsko politiko. Toda zametki so tukaj, tako v mirovnem kot v ekološkem gibanju.

Ženske, ki so kampirale v Greenhamu Commonu, so pokazale na mnoga protislovja spola, pogosto kljub njihovi lastni bolj tradicionalni retoriki o moški sprijenosti in ženskih vrlinah. Pokazale so, da ženske morejo in morajo zavračati tisto vrsto »zaščite«, za katero jim je bilo rečeno, da jo potrebujejo – pa naj bo moška ali državna. Živele so skupaj z drugimi ženskami, opustile so domačnost in zasebnost ženske ločene sfere. Niso se borile samo za lastne družine in otroke, temveč za vse ljudi. Pokazale so, da so dokaj novi načini življenja žensk mogoči, tako kot so novi načini življenja za moške bili možni že od nekdaj.³⁶ Zanimivo je, da se je med obhodno stražo v Greenham Commonu nek vojaški častnik spominjal (v nedavni zbirki intervjujev z vojaki Tony Parkerjeve), da so »mnogi vojaki, ki so bili najbolj veseljaški in glasni, v Greenhamu postali mirni. Ždelo se je, da so zaposleni z lastnimi mislimi.«³⁷ Intervjuji nam povedo, da veliko vojakov ni čutilo le spoštovanja in celo simpatij do mirovnic, ampak so se začeli tudi spraševati o svoji vojaški vlogi. Toda, storiti bomo morali več, kot pa le mehčati moška srca, pa čeprav srca vojakov, da bi zaustavili velikansko napredovanje obstoječe oboroževalne tehnologije, ki podpira Reaganov projekt Vojne zvezd.

Prevedla Suzana Tratnik

³⁵ Barbara Norden, *Many Visions – Many Hands*, Spare Rib, 158., September 1985 str. 8

³⁶ Vidi Ann Snitow, op cit

³⁷ Tony Parker, *Soldier, Soldier*, London, Heinemann, 1985.

TLE SE ŠPEGLAJTE *Andrej Malnič* LENUHI PER TEJ MALI MARNI MUHI. . .

Na splošno velja, da sodijo poslikane panjske končnice prav v sam vrh slovenske ljudske ustvarjalnosti; in najmanj, kar se navadno tu še pristavlja, je npr. to, da so panjske slikarije povsem izviren, avtohton pojav v vsem evropskem kulturnem prostoru 18. in 19. stoletja. Pri čemer je, se zdi, prav povdaranje te samobitnosti tisti moment, ki odigra pri postavljanju takšnih vrednostnih opredelitev osrednjo vlogo. Toda te prosule samobitnosti se v tem primeru ne drži zgolj izpostavljanje nacionalnega ponosa – nekako v smislu: imamo svoje končnice, torej (vendarle) smo . . . – za tem stoji še kaj več. Vzemimo npr. naslednje vrstice iz G. Makaroviča,¹ kjer pravi, da:

» . . . predstavljajo . . . v slikarskem uveljavljanju slovenskega ljudstva največjo zakladnico čustvovanja, miselnosti, domišljije in ustvarjalnosti v času, ko so v mestih slikali po tujih vzorih, precej neoriginalno in prilagojeno ozkim malo-meščanskim zahtevam . . . «

V gornem citatu naravnost bije v oči cela kopica dejstev, ki dobijo, če jih beremo skupaj in v pravilnem zaporedju, povsem specifičen pomen; naj jih naštejemo:

1. da se je skozi panjske slikarije potrjevalo vse slovensko ljudstvo;
2. da je bil dejavnik tega potrjevanja kmet in ne mestni človek (malomeščansko izobraženstvo);
3. da se je to ljudstvo potrjevalo z nečim, kar je treba dojeti kot umetnost; z nečim, kar je bilo pristno domače – in to dejstvo se jasno postavlja nasproti tujim vplivom, ki da so menda bili slabi, kvarni.

Skratka: kmet in ne slovenski izobraženec, mestni človek, porajajoči se proletariat, torej kmet je bil tisti, ki je mogel ljudstvo potrditi (. . . kot narod); potrditi pa ga je mogel na z nekakšnim odpiranjem v kvarni širni svet – ampak nasprotno: z zapiranjem vase, v lastno majhnost! Smešno: kaj pa more »tuja učenost« za to, če je to ljudstvo ni znalo plodneje uporabiti? In dodali bi: ne zna, v sedanjiku! kajti glede na to, da se omenjeni predmet potrjevanja zastavlja kot umetnost (kar zadevi podeli videz trajnosti) in glede na način, kako se to stori, je povsem jasno, da se slovensko ljudstvo s tem in na tak način potrjuje še danes . . .

To je torej prvi problem: kako panjsko podobarstvo vrednotiti, natančneje: kako to vprašanje sploh zastaviti, ker je očitno, da je vprašljiv že sam način, kako se običajno² do te teme pristopa. Vzporedno s tem, ali pa še pred tem, gre vprašanje, zakaj nekateri produkti ljudskega

¹ Gorazd Makarovič, Poslikane panjske končnice.

² teza je, da primer iz ¹ pač ni zgolj osebno mnenje pisca . . .

snovanja – končnice so pač le tisti, najbolj akutni primer – podležejo takšni pratiki (in seveda: kakšen je mehanizem te prakse), kateri drugi – npr. ribniška suha roba – pa ne. Odgovarjati, da gre v primeru panjskih končnic za umetnost, v primeru suhe robe pa za profano obrt, je nesmisel; tak odgovor bi bil ujet v neko interpretacijo, ki je že predpostavljena: zakaj pa se prvega sploh drži avra umetniškosti? Ne, odgovarjamo lahko samo tako, da rečemo, kako je že sam njihov izvor vpet v neko povsem določeno (ideološko) shemo, in da je današnja odzivnost produkt podobnih miselnih tokov; izhajamo torej iz podmene, da sama gospodarska pomembnost in razširjenost čebelarstva panoge v tistem času^{3, 4, 5} še ne opravičuje niti njihovega nastanka niti njih namena in pomena, še toliko manj pa pojasnjuje dejstvo, da so panjske podobice postale tisto, za kar po splošnem prepričanju danes veljajo. To je edini možni odgovor.

Idejni sklop, ki se v ta kontekst zarisuje, smo dovolj nazorno nakazali že v uvodu; v nadaljevanju bi želeli od tega rezultata še enkrat priti, ga na novo potrditi, tokrat po kakšni drugačni poti, z drugačnimi prijemi. Tu pač ne gre drugače, kot da se lotimo analize panjskih končnic samih.

Najprej tole: kakor se moremo v redkih publikacijah, ki o tej temi treznejše razsojajo – npr. v drobni brošurici,⁶ poučiti, bi navsezadnje panjske podobe kar težko strpali pod poglavje o ljudski umetnosti (tu bomo na silo odmislili nekoliko sporen izraz umetnost in možne polemike, ki jih ta pojem odpira). Če drugega ne, tako pravijo avtorji knjižnice, ne moremo mimo dejstva, da – kljub temu, da je bila to množična praksa v tistem času, kar pa nas spričo razširjenosti čebelarstva niti ne more kdovekako presenetiti – torej da kljub tej množičnosti tu vendarle ne gre za neko prakso porojeno iz ljudstva, prej nasprotno: te prakse se je vseskozi temeljito držal obrtni značaj; tako je npr. skoraj vsaka tretja danes ohranjena končnica izdelek (celo serijski obrtniški izdelek!) katere od 45 danes poznanih slikarskih delavnic. To je eno. Pomembnejši pa je seveda ugovor, ki ga ponuja analiza slikarji samih. Analiza pokaže, da gre pri panjskih podobah za slikarstvo brez kakršnihkoli globljih estetskih vzgibov. Ustvarjalcem končnic je bila vsebinskost podobe pomembnejša od stila in prav zato je vizualni tekst stiliziran, redukcionističen, grob. Gre torej za slikarije, ki imajo povsem praktičen namen, npr. podučevati, celo pridigati (ne prezirno, da je snov v skoraj polovici primerov nabožna, vendar pa je tudi v slikanju posvetnega življenja zelo pogosto moralistična⁷). Ali, kot pravijo avtorji brošurice, da gre tu za slikarstvo, »ki noče ustvarjati stilov, marveč simbolov«. Zato bi bilo vsekakor doslednejše, če bi o panjskih kranjičih govorili kot o »umetnosti za ljudstvo«.

Toda prav ta besedni sklop – umetnost za ljudstvo – odpira nova vprašanja, odpira pot, ki vso zadevo temeljito zapletejo: če tisto karkoli že ni iz ljudstva, marveč je za ljudstvo, se potem takem zdi, da nekaj stoji zunaj, da je nekaj nad njim; in v primeru panjskih slikic je odgovor na dlani: tisto zunaj, tisto neobvladljivo ni nič drugega kot – skozi (vizualno) govorico posredovana produkcija simbolov. Produkcija simbolov pa je, kot vemo, vedno že ideološka; je udejanjanje ideologije in skozi samo to prakso hkrati tudi njena reprodukcija.

Skušajmo tole misel ilustrirati na kakšnem konkretnem zgledu, takšnem, da bomo hkrati problem, kot se temu reče, zagrabili pri korenu. Pri produkciji samih simbolov, bolj natančno: pri mehanizmu, ki sfabricira tisti osnovni, prvi simbol, ki je tu v igri: simbol čebele. Sim-

³ V 19. stoletju so bili panji s poslikanimi končnicami zelo številni. Leta 1890 so na Kranjskem našli 41 699 čebeljih panjev. Če upoštevamo, da so bili na Dolenjskem poslikani le nekateri panji in da je bilo poslikanih panjev še v drugih slovenskih pokrajinah, smemo domnevati, da je bilo skupno 25 000 panjev s poslikanimi končnicami. (cit. iz (1)).

⁴ Samo v dveh letih so sredi 18. stoletja stehali na javni tehtnici v Ljubljani 593 975 funtov medu za izvoz. Da je bil prvi učitelj na prvi čebelarški šoli na Dunaju čebelar Anton Janša, nam priča, kako je naše čebelarstvo uživalo velik ugled tudi izven meja slovenske domovine. (cit. iz (1)).

⁵ Poglavitna čebelja pasma, ki je razširjena po vsem slovenskem ozemlju, je tako imenovana kranjska čebela, ki jo je prvi opredelil in določil kot samostojno pasmo Avgust Pollman leta 1875 pod imenom *Apis Mellifica* – V Carnica. Ime kranjska se je oprijelo te pasme, ker jo je pod tem imenom začel leta 1866 izvažati ne le po vsej Evropi, ampak tudi na druge kontinentalne trgovce s čebelami na Slovenskem – Emil Rothschild. Na splošno se odlikuje kranjska čebela po pridnosti, krotkosti, mirnosti, varčnosti s hrano. . . Tudi ob manj ugodnih pašnih razmerah, ko druge pasme odpovedo, se odlikuje pri delu. (cit. iz (6)).

⁶ Čebelarški muzej Radovljica (katalog).

⁷ Nekaj najbolj karakterističnih naslovov panjskih podob, klasificirane po vsebini:

- Luter in Katar se peljeta v pekel;
- Ženi vlečeta moža od kartanja, Fanta se posmehujeta možu copati, Hudič brusi babi jezik, Babi mlin;
- Lisica brije lovca, Živali peljejo lovca k pogrebu;
- Polž podi krojače, Kozel serje krojača, Kozel in krojač se trkata, Kozel in krojač se tehtata;

bol za pridnost, ki je za Slovence že kar pregovorna; simbol, ki sta ga obe osrednji narodno-buditeljski glasili – Slovenska bčela in Kranjska čebelnica sprejeli v svoj naslov . . . Skratka tista točka, kamor se hkrati z moralnim kodeksom vpisuje za Slovence nekaj tako občutljivega kot je nacionalnost!

V konkretnem zgledu, ki sledi, ne gre za analizo katere od znamenitih panjskih podob, marveč za neki napis: za stavek – zapisan v naslovu tega spisa – ki smo ga prepisali prav z nekega starega čebelnjaka. Ze sama vednost, da je to izpis na panjski končnici, daje njegovemu sporočilu blede pridih ljudske modrosti, toda za razliko od pregovora, ki v preprosti odliki izrža npr. kakšno splošno resnico ali pa od družbe normirano vrednoto (katere predmet je dostikrat prav vzorec človeškega obnašanja), torej za razliko od ljudskega izreka, imamo v tem primeru opraviti s stavkom, ki ničesar ne ugotavlja. Namreč: stavek poziva. Po obliki, kjer bistveno izstopa velelniška oblika glagola špeglati se, je to nagovor, da, celo – *ukaz*. Ta ukaz bomo sedaj skušali nekoliko natančneje prebrati.

Kot prvo si bomo privoščili trik s predelavo stavka v obliko, ki spominja na pogovor, npr. »Kdor ni (noče biti) lenuh, se mora špeglati pri marni muhi.« ali morda v blažjo varianto z nastavkom » . . . naj se . . . « ali celo v še bolj nevtralnno obliko, kjer nekoliko na silo izgubimo velelniški moment prisile: »Kdor ni lenuh, se špegla pri marni muhi.« Pri vseh teh redukcijah smo resda dobili nekakšen pogovor, toda za ceno, da se sporočilo preprosto ne giblje več v istem okviru – vendar ne zato, ker smo izgubili formo, marveč zato, ker smo s tem nekaj pridobili; bistveno pa je, da smo pridobili natanko tisto, kar se v prvotnem stavku želi prikriti: tu plane nenadoma z vso očitnostjo na dan dejstvo, da sintagma marna muha deluje kot *simbol*. Namreč: če teh predalov nočemo razumeti kot nesmiselno tautologijo, potem jih moramo dosledno prebrati kot definicijo: »Priden človek je (mora biti, naj bo) kot marna muha.«, torej kot definicijo, v kateri se sam pojem marljivosti skuša zastaviti skozi špeglanje po čebeli; ali shematično:

priden človek ← marna muha.

Marna muha je tista, ki takšen status podeli, pri čemer pa ostaja – in to je bistveno, celo nujno – vrednost te sintagme nepojasnjena, kar pomeni, da je *že predpostavljena*. Shema seveda velja tudi za naš prvotni stavek in je natanko tisto, kar se ne izreče: glede na to, da ukaza ne moremo prebrati kot definicijo, se tako hoče zabrisati dejstvo, da deluje ukaz nedorečeno, kar simbola, njegove vrednosti ne določa, ne definira – ker ga niti *ne more* niti *ne sme*. Toda prav zato lahko ta stavek sploh funkcionira kot ukaz – ne le po obliki – prav kolikor je njegov smisel zamegljen, zabrisan, vpet v nihanje začaranega kroga; in ta smisel se še dodatno zamegli s tem, da naj bi nagovor menda veljal lenuhom. Nič takega! Marnost, ki jo implicira simbol, ni delavnost, kot bi mogli površno sklepati, marnost je prav to: pridnost, kar je precej bolj neopredeljiv pojem. Beseda lenuh je resda v tem kontekstu po smislu zavajajoča, vendar še kako potrebna in uporabna. Bomo takoj pojasnili zakaj in kako.

Kot prvo: stavek z manjkajočimi lenuhi »Tle se špeglajte per tej marni muhi« ne izgubi na sporočilu prav nič, celo več: že kar prenevarno se izpostavi dejstvo, da marna muha visi nekoliko v zraku! In kot drugo: kolikor smo sintagmo marna muha spregledali kot simbol, tudi ni nobeno naključje, da nastopa ta sintagma v ednini. Nasprotno pa se učinek velelnika, učinek na tistega, ki bere, navidezno skriva za precej nevtralnno formo plurala – čeprav je sprva videti, kot da je množinska oblika samostalnika lenuh prisotna zgolj zaradi rime lenuhi . . . muhi. Seveda je temu tako, le povdarek moramo predstaviti: ne zgolj, marveč prav zaradi rime; ukaz nam je servira-n v ritmu alpske poskočnice, ki ga ta smešna rima tako lepo zaokroži, da srce zaigra . . . In še to: množinska oblika nastopa tudi zato, ker bi bilo neposredno naslavljanje posameznika pač pregrobo; poziv vsem, ki se še dodatno zabriše z eksplcitnim nagovorom, skuša to groboto prikriti in tako hkrati ustvarja videz splošnosti, nevtralnosti. Za povrh, in to je odločilno, pa ta nevtralnost ponuja še možnost lažne distance (meni tak apel že ni potreben, jaz nisem lenuh!) – prav s tem pa se tisti, ki bere, ujame v past – ker tako spregleda, da je bil ukaz namenjen njemu. Ujame se v past izpraševanja vesti, tihe, nezavedne spovedi. Ukaz mora zato delovati tudi zadosti brezosebno, njegov dejavni člen (tisti, ki poziva) je v stavku skrit in tako diskretno prepusti, da ostane edini subjekt stavka ti-

⁸ Prav zares v zraku: šele z nastopom komplementarnega pojma na levi strani stavka se namreč vzpostavi tista napetost, povratna zveza, ki ustvarja kroženje s prenašanjem pomena

ne lenuh → marna muha,

torej tisti mrtvi tek, znotraj katerega se že predpostavljeni simbol znova in znova konstruira kot simbol.

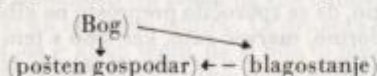
sti, ki bere . . . Drsenje pomena tega elegantnega ukaza bomo torej shematično zapisali – pri čemer damo seveda subjekt v oklepaj – takole:

(ti) ← – priden človek ← – marna muha.

Zdi se, da smo dovolj natanko raziskali, kako se skozi branje stavka/ukaza vzpostavlja njegova skrita intenca: raziskali smo mehanizem drsenja pomena, tj. funkcioniranje marnе muhe kot že predpostavljenega simbola, ki se v neskončnem kroženju⁹ znova in znova konstruira kot simbol. Zdaj nas mora zanimati še tisto poslednje, namreč ideologija, ki za tem vzpostavljanjem simbola stoji in ga v bazi omogoča. Na tem mestu si bomo pomagali z nekim citatom iz J. V. Valvasorja in z nekim posebno zanimivim panjskim motivom. Tako Valvazor:⁹

»V deželi vidiš različne muhe in mušice. Med njimi imajo prednost čebele . . . Silno veliko jih je; obogate marsikaterega poštenega gospodarja, če ga Bog hoče blagosloviti z njimi.«

Čebele so skratka božji blagoslov, s katerim pa gospod Bog obdari – ne kogarkoli – le poštenega gospodarja. Sestavili bomo torej naslednjo shemo:

(ti) ← – priden človek ← – marna muha

110

Stavek/ukaz s panjske končnice je tako kot maloprej postavljen horizontalno; toda vertikalno bomo sedaj prebrali takole: če si Bogu ljub (pokoren Cerkvii!), te bo Bog nagradil s samostojnostjo in blagostanjem. To pa je v fizičnem apelu natanko njegov zamočlani, imaginarni del.

Drugi moment, ki ga moramo s tem prvim brati skupaj, pa so tisti posvetni panjski motivi, ki v različnih variacijah na temo smešijo porajajoči se proletariat in ljudi svobodnih poklicev (lovce npr.).⁷

Sklep, ki iz obeh primerov sledi, je sedaj jasen: v obdobju, ko se je formiral slovenski narod, se je kot kulturni in ekonomski model kazal – ne mestni človek, kar je svojevrsten paradoks, saj je pojav naroda tipično meščanski pojav – marveč priden, samostojen, v lastno domačijo zagledan, bogaboječ kmet (perspektivo je pač oblikovala katoliška Cerkev)^{10, 11}. Skladno s tem je vzniknil kult dela, v katerega se je vpisala čebela kot njegov simbol.

Krog je tako sklenjen, spet smo na začetku. Dejstvo pa, da marna muha kot simbol še kako zadeva tudi sedanjí trenutek, nas opozarja, da določena ideologija še zdaleč ni preživela in da še vedno deluje – pač v drugačnem kontekstu, toda s podobnimi sredstvi. O tem bi primere lahko naštevali v nedogled, začenši npr. z proslulo reformo našega šolstva idp. Vendar bomo za konec omenili dva drobna in morda bolj neposredna zgleda, ki iz konteksta tega spisa nista razvidna.

Prvega bomo poiskali nikjer drugje kot v prvem razredu osnovne šole: ciciban je za uspešno opravljeno delo, za marljivost temu ustrezno nagrajen – seveda z znakom čebelice – s preprostim simbolom, ki ima ogromno prednost pred znakom 5, saj malčkov sistem vrednotenja še ne vključuje jezika vrednotenja, ki je priznana v izobraževalnem sistemu; tega se mora namreč šele naučiti.

Kot drugi primer pa si lahko ogledamo, kako lahko deluje ljubki znak čebelice v službi propagande, reklamnega plakata, katerega namen je privabljanje ljudi, npr. kot simbol ljudske hranilnice. Na prvi pogled nesmiselna povezava ima svoje logično ozadje v prinašanju cvetnega prahu (denarja), nabranega na cvetlicah (tovarnah) tja, kamor spada – v čebelnjak (banko). To zadnje nam pravzaprav tudi razloži, zakaj je mesto simbola zavzela prav čebela in ne npr. mravlja. Uvidimo, da je mesto simbola, ki uteleša kult dela, zavzelo nekaj, kar ni samo po sebi vredno posnemanja. Vpisan je bil seveda ekonomski račun . . .

⁹ J. V. Valvasor, Slava Vojvodine Kranjske.

¹⁰ Slavoj Žižek, Zgodovina in nezavedno, str. 248–249.

¹¹ prav tam, str. 250–251.

CHARTER TRAFFIC *Zdenko Vrdlovec*

V filmu Stanleya Kramerja o nürnberškem procesu je eden ključnih ali vsaj močno dramatičnih momentov predvajanje filma v sodni dvorani. Ta moment je pomemben, ker gre pač za film (sicer le nekajminuten) z dokazno in hkrati travmatično vrednostjo: pokaže namreč goro golih in koščenih trupel, ki jih bager poriva v jamo, in nekaj še živih, toda popolnoma izsušenih ljudi, dobesedno živih mrličev. Te slike so predvajane kot dokumentarni posnetki, ki naj demantirajo trditve nacistov, da »o tem« niso »nič vedeli«, da ni bilo nikakršnih taborišč smrti ipd. Pri tem pa eden izmed nacistov, če se prav spomnim, malce zdolgočaseno pripomni: »Ah, spet nam bodo kazali te slike...«

In to je res. Kot filmski gledalec nisem čisto prepričan, ali so mi te slike ostale v spominu iz tega Kramerjevega filma, ki jih je najbrž prvi pokazal, ali pa iz kakšnega drugega, ki jih je ponovil. Vsekakor pa gre zmerom prav in zgolj za »te slike«, ki sicer zadostujejo za formiranje gledalčevega imaginarija o holokavstu, a hkrati zastavljajo vprašanje: kaj ni drugih?

Claude Lanzmann, avtor osemurnega filma o nacističnem uničenju Judov, **Shoah** [pri nas so ga v nadaljevanjih predvajali na TV], trdi, da jih ni: »S kakšnimi arhivi sploh razpolagam? Ločiti moramo dve obdobji: obdobje 1933–39, ko so Jude v Nemčiji preganjali, a jih še niso ubijali. Iz tega časa je na kupe fotografij (o sežiganju knjig judovskih avtorjev, o »kristalni noči« l. 1938 itn.). Ko pa pride do vojne, se ničesar več ne o ljudeh, ki so pod nacističnim nadzorom: ti ljudje so kot odrezani od sveta. Iz tega obdobja poznamo dva ali tri propagandne filme, ki so jih posneli nacisti v varšavskem getu, kjer je vse videti tako, kot da je vse v redu, da se Judje zabavajo ipd. Samo to je obranjeno in še nekaj fotografij z vozički, polnimi trupel, na varšavskem pokopališču. O sami eksterminaciji pa ni prav ničesar, in sicer iz čisto preprostega razloga, ker so jo nacisti izvajali kot tajno operacijo in je bilo o tem prepovedano govoriti. Edina stvar, ki sem jo našel, je kratek, dvominutni film, ki ga je posnel nemški vojak Wiener (z njim sem tudi govoril). Film kaže poboj Judov v Liepaji v Letoniji: vidimo kamion, ki pripelje skupino Judov, našenejo jih v jarek in tam z mitraljezi postrelijo. To ni nič, ta film nič ne pomeni (prav kakor ne vselej iste slike o getu), to vidimo vsak dan. To imenujem slike brez imaginacije« (v intervjuju za Cahiers du cinéma, št. 374, 1985).

Lanzmannov film izhaja prav od tega, da o sami eksterminaciji ni arhivov, da so Judje dejansko izginili brez sledu. Edini arhivski dokument, ki ga film pokaže, je vozni red vlakov. In na tem voznem redu je samo en podatek, ki kaže, da bi to utegnil biti vozni red za vlake, ki so vozili Jude h »končni rešitvi«: zmeraj je zadnja postaja Treblinka. To so bili dolgi vlaki, kompozicije s po 50 tovornih vagonov, ki so vozili redno in pogosto, in zgodovinar, ki komentira ta vozni red, se ob tem domisli izraza »charter traffic« – tako spretno so nacisti uredili transport Judov kot »poseben prevoz tovara«, ki jih sploh nič ni stal: vse prevozne stroške so krili s premoženjem, ki so ga zaplenili Judom – le-ti so si dejansko sami plačali svojo pot v smrt.

Ni arhivov, ni sledi, nič ni mogoče pokazati, in – kot pove eden izmed preživelih iz taborišča smrti – »o tem ni mogoče govoriti«. **Shoah** je zgrajen prav na – in proti – tej dvojni nemožnosti: nemožnosti reprezentacije in nemožnosti pripovedi. In ta reprezentacijski nič (odsotnost arhivskih podob, brisanje sledi) je hkrati sam nič objekta. To pa pomeni, da je film prav s to reprezentacijsko nemožnostjo prišel do jedra nacističnega eksterminacijskega projekta: ta je obsodil ime (Jud), kot da bi bilo telo; neka beseda, tj. simbolna vez, je bila obsojena na smrt, kakor da bi šlo za individuuma. Prepovedano pa je bilo tudi imenovati samo izničenje: Judje v taboriščih niso smeli uporabljati besede smrt ali žrtev – trupla so imenovali »Figuren«, kot da gre za kakšne dozdevke. In film, ki mu gre za pričevanje o tej pogubi (shoah), o obsodbi imena in prepovedi poimenovanja, lahko temelji samo na besedi: ko se neka priča, preživeli taboriščnik, ki je strigel ženske, preden so šle v plinsko celico, zlomi in ne more več govoriti, mu Lanzmann vztrajno prigovarja »moramo govoriti«. Navsezadnje pa je bil to tudi edini cilj odporniškega odbora v Auschwitzu (kot pove eden izmed njegovih članov): ničesar drugega niso mogli (upali?) storiti kot pomagati komu pri begu, da bi zunaj *povedal*, kaj se dogaja.

Po pričevanju preživelih, Judje, ki so jih pripeljali v taborišča smrti, niso vedeli, kaj jih čaka. In tega tudi niso smeli zvedeti, kajti ta prepoved je bila eden izmed faktorjev eksterminacijske učinkovitosti. To prepoved je podpiral tudi cel sistem prevar in slepil, s katerimi so Judje, ki so prispeli s transportom in ki so jih takoj poslali v smrt, vzdrževali v nevednosti: tako je bila slatičnica v krematoriju »Mednarodni informacijski center«, krvniki so bili »bolničarji«, kraj, kjer so ubijali starce, je bila »bolnišnica«, ipd. Po masakru je bilo treba takoj vse očistiti, spet zato, da novi transport ne bi ničesar opazil in vedel. Vse je moralo izginiti, kot da se ni nič zgodilo. Izginiti so morale same sledi izginotja, za kar so morali poskrbeti Judje sami: oni sami, ki so jih nacisti formirali v posebne »Komando«, so brisali sledi lastne eksterminacije. Priča, ki je to počela, pravi: »Seč gestapa nam je rekel: tam leži 90.000 oseb, storite, da za njimi ne ostane več nobena sled!« Danes je na mestu tega taborišča gozd. Vloga priče je tedaj ta, da pove, kaj se tam skriva. In s to vlogo je povezana tudi arheološka funkcija filma, ki skuša znova najti sledi izginotja, odkriti, kaj je bilo tam, kjer ni več nič, in dati imenom kraje.

Kaj so namreč danes ta taborišča? Predvsem imena krajev, resda napol mitična in legendarna imena, pa vendar bolj imena, simboli, kakor pa geografske točke, skratka, bolj imena kot kraji. Toda v **Shoah** gre prav za to, da se z imeni vrnejo tudi kraji, da se vrnejo na kraje eksterminacije, od katerih so ostala le imena. Tako vidimo v uvodnem prizoru preživelega iz taborišča Selmno na Poljskem, ki se nekje ustavi in reče: »*Das ist der Platz*«. A na tem kraju ni nič – samo trava in prazno polje, pa vendar so »oni« tam. Ta nič je potemtakem hkrati izraz njihove navzočnosti in otipljivi znak njihovega izginotja. In je tudi slepa pega, luknja, okoli katere se vrti ves film. O genocidu ni mogoča nobena druga podoba kot sama odsotnost podobe. »*Kaj pomeni filmati realno?*« se sprašuje Lanzmann. »*Delati slike o realnem pomeni napraviti luknje v realnosti.*« Realno (genocid) je nepredstavljivo, to je izpadli, izničeni objekt, ki ga je mogoče le evocirati tako, da »*izpustimo polnost realnosti*«. Lanzmannova kamera bega po praznih pejzažih, tiri, železniških postajah, vlakih, in čez te podobe se oglašajo glasovi prič, ki govorijo o tem, kaj je bilo tam, kjer zdaj ni nič. Za Lanzmanna pomeni filmati kraje eksterminacije znova se peljati vsaj po tistem zadnjem kosu poti, ki je vodila v smrt, torej zasesti mesto mrtvih. Toda »repriza« te poti se dogaja na kraju, ki ni več isti, kjer celo ni več niti sledu tega, kar je bil: in v tem zevu je za gledalca vir groze, ker ga sili v zamišljanje tega, kaj je tam bilo.

V nekem trenutku je tisto, kar je tam bilo, kar se je tam dogajalo, nakazano z gesto strojevodje, ki pripelje vlak na postajo Treblinka: strojevodja se skloni iz lokomotive in pogleda nazaj, v zunanosti polja, kjer stoji imaginarni transport, in si s prstom »prereže« vrat. Ta obsečna gesta je v tem prizoru inscenirana, režirana, toda potem jo čisto »spontano« ponovijo poljski kmetje, ko jih Lanzmann sprašuje, če so skušali Jude kako obvestiti o tem, kaj jih čaka: ker o tem niso smeli govoriti, so jim signalizirali s to kretnjo, ki pa je v kontekstu njihovih odgovorov, izražajočih globoko krščanski odnos do Judov, včasih mučno dvoumna.

Toda **Shoah** nikogar ne obtožuje. Ko Lanzmann sprašuje nacistične, ki so delali v taboriščih, ga zanima predvsem njihova tehnika. In dobi odgovor: »*Treblinka je bila tekoči trak smrti, seveda primitiven, a je kar dobro funkcioniral.*« In prav s podrobnim opisovanjem procesa organizirane destrukcije, te racionalizacije, taylorizacije produkcije mrličev, se film bori proti svoji reprezentacijski nemožnosti.

NJIHANJE – MOVIE *Miha Bergant* – NEDONOŠENOST

Vsoboto, 9. 4. t.l., zvečer je bila v Ljubljani skupina Kugla, Galerija SC iz Zagreba s predstavo Njihanje – Rocking. Kako tudi ne, ko pa je matično gledališče Ane Monro tega dne gostovalo v Celju? Oder KUD France Prešeren bi bil sicer tega večera prazen. Prazen, pa vendar tako vpadljivo postavljen na sredo Korunove ceste. Na cesti, čeprav pod streho, se torej nahaja to gledališče.

Vas tam ni bilo; to se je že dalo opaziti. Obiskovalci so bili kot iz kakega drugega časa, druge dimenzije, veliko bolj enostavne in podobne tisti, ko so bile pocesna gledališča še lepo pod milim nebom in se je še natanko vedelo, kdo je kdo. Ali je potem kaj čudnega, da se je v tesni veži, kamor so nas zgnetli pred predstavo, znašel npr. Tomaž Pengov oziroma ta, ki smo ga vsa ta leta vsaj imeli za t.i. kantavtorja Tomaža Pengova? Veliko bolj nenavadno je na nepoučenega delovala prisotnost Nika Goršiča in Mileta Setinca, zakaj utegnili bi si misliti: »Saj to bo vendar svojevrsten gledališki dogodek!«

Ne smemo pa spregledati, da je bil Goršič (tako kot Šetinc?) svoj čas jeznorit mladenič (spomnimo se samo tega, kako je v začetku sedemdesetih nonšalantno obračunaval z Josipom Vidmarjem) in je potemtakem nekdanje pocesno gledališče kot nalašča za nekdanje jezljive mladeniče. Da je današnja doba veliko bolj spravljiva in lepo uglašena, sta dokazala tudi nekdanja mladeniča, ki sta se krajši čas zadržala v prav prijetnem razgovoru (vsaj tako je bilo videti), pri čemer se je izkazal Setinc veliko bolj uglajenega kot Goršič, ker je temu svojo spremljevalko Majdo Hostnik predstavil, Goršič pa Šetincu svojih varovancev (angleško govorečih gledališčenikov) ne. Morda jih je bilo preveč, morda pa so bili nevzgojeni, saj se je med pogovorom ves čas čez ramo oziral za njimi, kje da so in kaj počnejo. V Ljubljani je gledališki festival in čutila so nedraženja.

Mi smo bili v tesni veži, pustili so nas čakati, dolgočasili smo se in smo se opazovali.

Ko so nas spustili v dvorano, se je začelo drugo dejanje tega gledališkega večera. V dvorani je bil neznosen hrup (M. Ogrinc bi rekel, »zavijanje frenetičnih kitar«) in dalo bi se sklepati, da je šlo za nekakšno koketiranje z newyorško glasbeno sceno oziroma z »noice music«. Hrup sta proizvajali dve osebi, ena na bas kitari, druga za mešalno mizo. Slabo se je videlo. Drugi dve osebi pa sta bili ujeti v sceno. Deček kakih desetih let je bil posajen na stolček na robu odra, medtem ko je bil njegov starejši »brat« za njim. Stal je in se je obupno krivil in zvijal iz objema plastičnih cevi, ki so kot brezštevilne popkovine potekale od najrazličnejših delov njegovega telesa po celem odru. Oblečen je bil v moško belo perilo, povit je bil z lepilnim trakom, dajal je videz lepo raščenega tridesetletnika in v nadaljnji urici je, tistim, ki smo vztrajali, z nenehnim, utrujajočim pripogibanjem dokazal, da je v izvrstni telesni pripravljenosti.

Narobe bi bilo, če bi še naprej verjeli Petru Brooku, češ da se gledališko dejanje navadno za-

čne tako, da na oder prikorači kak moški, drugi pa ga opazuje. Tu je vse na odru že bilo in to prej, preden smo mi opazili. In tudi kakega korakanja ni bilo zaznati čeprav tega, čemur smo bili zdaj priča, zares ne bi mogli imenovati drugače kot prav dejanje.

Kitare so še kar zavijale, tridesetletnik se je upogibal in napenjal »popkovine«, da so se pokončna pleksi stekla, na katere so bile te pričvrščene, zlovešče priklanjala. Celo mali se je sedaj na stolčku začel majati naprej in nazaj. Pri tem si je z nekakšno tablo, ki jo je pritiskal zdaj k sebi zdaj od sebe, pahljal obraz. Osvetljena sta bila z neonskimi lučmi. In to je bilo vse. Za nekatere očitno premalo, saj so kmalu odšli na svež zrak. Med njimi, verjeli ali ne, tudi spredaj omenjani iz prvega dejanja. Ali potemtakem »predvojna striptizeta danes« niti »predvojnimi občudovalcem« nima ničesar več pokazati?

Dvorana pa se ni spraznila. Ne! Morda smo hoteli tudi videti to, o čemer smo brali pri Pupili-ji Ferkeverk, morda pa smo že generacija videa, ki se nikakor ne more odtrgati od monotono pulzirajočih spotov in slaidov na vidnem polju omiljenih ekranov. Scena, četudi utelešena estetika grdega, je vsled neonskih luči, trakov po akterjih in rekvizitov delovala izrazito televizijsko. In zgodilo se je to, kar smo najmanj lahko pričakovali: v gledališče smo prišli gledat televizijo!

Po kake pol ure ali več se je tridesetletnik v nenehnem nihanju dokopal do ogromnih vrtnarskih škarij za živo mejo. Sledil je video spot z vrtnarskimi škarijami. Vešč je bil v rokovanju z njimi. Prepričljivo vešč, saj se kljub nenvarnemu opletanju z njimi ni prav nič poškodoval. Odstrigel pa si je vse popkovine, do zadnje.

114

Toda, presenečenje! Pri Pupilčkih bi človek, ki si je odrezal popkovino, vendarle shodil. Tu pa ne, še kar naprej se je majal in se je celo premikal s pomočjo nihanja. Torej niti zdaj nismo mogli opaziti koračenja, kar lahko mirne duše zabrusimo celo Petru Brooku v brk. Tudi mali se je še naprej upogibal in to tudi takrat, ko je čisto nepričakovano in povsem neopazno začel brati s plošče, ki mu je doslej služila samo za pahljačo, nekakšen dekalog tega nihajočega sveta. Tudi zato smo ga slabo razumeli. Seveda pa tudi ni bilo mišljeno, da bi »govorjeno morali razumeti«, dovolj je že, če smo »poslušali«. Govor je bil namreč samo dekoracija tega, česar smo sicer v gledališču navajeni kot dekorja, sedaj pa je nenadoma prav temu veljala vsa naša pozornost. Ali ni natanko tako tudi na ekranu?

»Brata« sta sedaj pograbila raznobarvne neonske cevi, ki so bile do tedaj pomenljivo (češ, »naj se vidi po kakih notah špilamo«) na notnih pultih iz pleksi stekla. V arhaičnih »nihljajih« sta se naposled odzibala z odra v dvorano in od tam skozi vrata za gledalce ven. Celo najbolj videomanski gledalci, ki so sicer navajeni večurnega ždenja pred televizorjem, so se morali pomujati za njima, če seveda niso hoteli biti prikrajšani za razplet. In na dvorišču se je moški še kar ziral in upogibal, mali pa je izginil. Najvztrajnejši gledalci so mu lahko sledili čez cesto, od tod na bližnje parkirišče in potem kdo ve kam. Povsem prav so storili tisti, ki so odšli prej, saj tudi televizijo nehamo gledati prej, preden padejo napisi. Potem so povsem prav naredili tisti, ki so odšli že na začetku? Nikar tako hitro! Prav so že naredili, prav, a toda odzvali so se čustveno in so zato odšli, če pa bi ostali, bi lahko tudi videli, kakšen medij gledajo.

Ali ni to tudi zapoznel odgovor Eckermannu, češ, kakšni odhajamo po končani predstavi domov. Mi bomo seveda odgovorili: »Če gledamo video, prav to pa gledamo, tedaj ne čakamo konca, saj smo v sredini tudi začeli, potem nekaj časa spremljamo in ko se nam zdi, da vemo za kaj gre, takrat odjenjamo!»

Skupaj z Brookom pa lahko potegnemo tudi ločnico med gledališčem in videom: »To, koder moški *korači*, se imenuje gledališče, tisto pa, kjer gre za *nihanje*, je video.« In za civilizacije, ki niso odrasle na materinih hrbtih ter se tako nihale v živo, je neobhodno, da imajo kak domestek, četudi iluzoričen.

Sobotni *dogodek* pa ima vsaj še eno razsežnost. Tisti, ki smo bili tam, smo prisostvovali izredni sprevrženosti, da nas je namreč televizor *prvič* »zvelkel ven«. Takoj, ko smo se tega zavedali, pa je bilo tudi že prepozno.

PROBLMI

Eseji

5

Uredništvo	
Eseji	<i>Vlasta Jelenc, Miha Kovač, Tomaž Matrnak, Izjak Sakzida, Marvet Stefančič, jr., Đurko Strajn, Zdenko Vrdovec.</i>
Literatura	<i>Andrej Blatnik, Alei Debeljak, Alojz Ihan, Milan Klet, Ljeka Novak, Jala Zlobec, Bojan Žmavc.</i>
Razprave	<i>Miran Božovič, Mladen Dolar, Raško Molnik, Stojan Peško, Rado Riba, Braco Rotar, Slavoj Žižek.</i>
Odgovorni urednik in v.d. glavnega urednika	<i>Slavoj Žižek</i>
Sekretar uredništva	<i>Alenka Zupančič</i>
Oblikovalec	<i>Ranko Novak, Studio Znak</i>
Tehnični urednik	<i>Peter Zebre</i>
Grafična priprava	<i>Milan Simič</i>
Tisk	<i>Kolenski tisk, Košice</i>
Svet revije	<i>Andrej Blatnik, Alei Debeljak, Mladen Dolar, Miha Kovač, Raško Molnik, Ljeka Novak, Braco Rotar, Marko Urlič, Jože Vogrinec, Jala Zlobec, Slavoj Žižek (delegati indolavcev); Ciril Badkovič (predsednik), Milan Balažič, Pavle Gantar, Valentin Kalan, Dragica Korade, Duško Kus, Leo Kreft, Vladimir Kovacik, Mojmir Ocvir (delegati liric družbene skupnosti)</i>
Naslov uredništva	<i>Ljubljana, Gosposka 10/1</i>
Uradne ure	<i>Ponedeljek, od 11. do 15. ure in torek, od 17. do 19. ure</i>
Tekoči račun	<i>50101-678-47163, z oznako Z.A PROBLEME</i>
Letna naročnina	<i>Za leto 1988 je naročnina 25.000 din, za tujino drugje</i>
Izdajatelj	<i>RK ZSMS, Ljubljana, Dalmatinova 4</i>
Naklada	<i>1300 izvodov</i>
Cena te številke	<i>3.000 din</i>

Revija denarno podpira Kulturna skupnost Slovenije. Po sklepu Republiškega sekretariata za kulturo in pravo št. 421-1/74, z dne 14. marca 1974, je revija oproščena davka od prometa preizvedov

